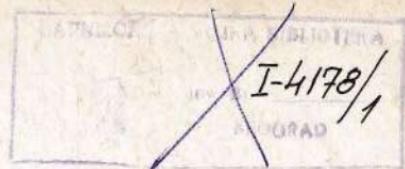

217.559₾

ŠTERNBERG

VOJNA
I INDUSTRIJSKA
REVOLUCIJA

VOJNA BIBLIOTEKA

INOSTRANI PISCI

KNJIGA ČETRDESET DEVETA

UREĐIVAČKI ODBOR

Rade BULAT, Savo DRLJEVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ,
Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ,
Srećko MANOLA, Bogdan PECOTIĆ, Rade PEHAČEK,
Zdravko ĐUKOVIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
B E O G R A D
1 9 6 5.

ŠTERNBERG

**VOJNA
I INDUSTRIJSKA
REVOLUCIJA**

ЦЕНТАР ЗА БИБЛИОТЕКАРСТВО
ВОЈНОНАУЧНУ ДОКУМЕНТАЦИЈУ И
ИНФОРМАЦИЈУ

Инв. бр. 4847

Сигн. K 217559/4

NASLOV DELA U ORIGINALU:

FRITZ STERNBERG

DIE MILITÄRISCHE UND DIE
INDUSTRIELLE REVOLUTION

*

Preveo sa nemačkog

MILORAD M. DAMJANOVIĆ

Verlag Franz Vahlen GmbH. Berlin und Frankfurt a. M.
1957.

S A D R Ž A J

PREDGOVOR	9
UVOD	29

Prvi deo

VOJNA REVOLUCIJA

I glava

OBIM RAZARANJA U RATU SA NUKLEARnim I TERMONUKLEARNIM ORUŽJEM	33
Posledice dejstva termonuklearnih bombi bačenih na Francusku, Veliku Britaniju, Saveznu Republiku Nemačku i Sovjetski Savez	36
Termonuklearno oružje i SAD	40
U termonuklearnom napadu na Rusiju gubici bi, prema proceni, iznosili stotine miliona ljudi	43
Sedamdeset miliona mrtvih i povredenih u Sjedinjenim Američkim Državama prilikom sovjetskog napada na Ameriku	50

II glava

TRKA U NAORUŽANju IZMEDU SAD I SOVJETSKOG SAVEZA	54
Opadanje uloge Evrope u istorijskom paralelogramu svetskih sila	54
Industrijski i vojni potencijal Rusije	56
Ruski vojni budžet	61
Ruska atomska proizvodnja	63
Sredstva za prenošenje atomskog oružja	67
Proizvodnja interkontinentalnih bombardera u Sovjetskom Savezu i SAD	68
Vodene rakete	72
Ubrzano podizanje naučnih i tehničkih kadrova u Rusiji	75
Američke vazduhoplovne baze izvan SAD	79

III glava

VOJNA REVOLUCIJA I MIR	84
Treći svetski rat ne bi bio nastavak drugog	86
Za obe svetske sile rat niti je neizbežan niti istorijski nužan	90
Razoružanje svetskih sila	97
Pitanje mira i proizvodnja atomskog naoružanja izvan Sjedinjenih Država, Rusije i Veleike Britanije	99
Proizvodnja atomskog oružja nije više nikakva tajna	100
Proizvodnja atomskog oružja sve je jeftinija	101
Švedska već može da proizvodi atomsko oružje	103
Zabrana proizvodnje atomskog oružja i suverenitet	106

IV glava

PREORUŽANJE, RAZORUŽANJE I »MALI« RATOVI	109
Vojna revolucija i vojna misao	110
Reorganizacija američkih oružanih snaga — vazduhu- plovstvo postaje odlučujući vid	113
Preoružanje ruskih oružanih snaga	117
Može li Amerika i posle preoružanja voditi »mali« rat	119
Evropa sada nije treća vojna sila	123
Opasnost od »malih« ratova van Evrope	128
»Mali« ratovi u epohi svetske istorije	129
Socijalna struktura Sovjetskog Saveza i rat	133
Kina kao novi vojni faktor	135
Ratna opasnost i istorija obeju svetskih sila	138

Pogovor

O DANASNJOJ VOJNOJ SITUACIJI	141
O britanskoj Beloj knjizi	143
Razoružanje ili atomsko naoružanje na evropskom kontinentu	146
Veliike i male skorpije	148
Da li će Amerika održati svoju nadmoćnost i u periodu razoružanja	151

Drugi deo

SADAŠNJA INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA

V glava

POVEZANOSTI VOJNE I SADAŠNJE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE	155
Tempo vojne i industrijske revolucije	159
Automatizacija se širi evolucionim procesom	161

VI glava

PRVA INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA	165
Do prve industrijske revolucije svuda je dominirala poljoprivreda	165
Vojni faktori nisu bili presudni za prvu industrijsku revoluciju	166
Država nije imala odlučujuću ulogu	167
Preduzetnici i neorganizovani radnici	168
Radnici uništavaju mašine	170
Rikardo je imao odvažnošt da dâ nove formulacije	171
Velika Britanija sastoji se iz dve nacije	173
Britansko fabrično zakonodavstvo, prva planska intervencija društva	175
U doba prve industrijske revolucije društvo nije imalo potrebne organe za upravljanje njome u socijalnom pogledu	176

VII glava

OD PRVE DO DRUGE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE	178
Povećanje proizvodnje i proizvodnih snaga	178
Opadanje poljoprivrednog sektora	180
Porast nacionalnog dohotka i plata	182
Porast tercijalne privrede i opadanje industrijskog radništva u odnosu na celokupno stanovništvo	185
Težnja za likvidiranjem siromaštva i za novom raspodelom dohotka	189
Skraćivanje radnog vremena	192
Koncentracija industrije	193
Sindikati	200
Nova država	202
Krise	207
Napomene o društvenom i privrednom uređenju Sovjetskog Saveza pre početka druge industrijske revolucije	213
Azija pred drugom industrijskom revolucijom	219
Novi odnosi između grada i sela	221

VIII glava

DRUGA INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA I ZAPADNI SVET	226
Tri domena tehničke revolucije	231
Korišćenje atomske energije u miroljubive svrhe	231
Sirenje automatizacije danas i idućih godina	236
Obim automatizacije u Velikoj Britaniji	240
Opasnosti automatizacije	244
Dve faze automatizacije	245
Automatizacija se dosad odvijala u fazi uspona privrede	246

Automatizacija će tek postati faktor od kojeg će zavisi krize	251
Opasnosti od jačanja koncentracije političke vlasti	252
Sociološki značaj istraživanja jednog komiteta američkog Senata	254
Pozitivne mogućnosti druge industrijske revolucije	257
Skraćivanje radnog vremena — 4-dnevna radna nedelja	259
Likvidiranje siromaštva	263
Godišnja plata i prekvalifikovanje	264
Država kao uzor — preduzetnik	269
Novi zadaci države, preduzetnika i sindikata	271
Borba protiv krize	278
Demokratija i koncentracija političke moći industrije	280
 IX Glava	
ISTORIJSKI OKVIRI DRUGE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE U SVETU	284
Geografska podela industrijske proizvodnje u svetu od 1860. do 1913. godine	284
Geografska podela industrijske proizvodnje u svetu 1960. godine	286
Industrijska proizvodnja sveta u 70-tim godinama XX veka	289
Da li treba očekivati slabljenje tempa industrijskog razvoja u Rusiji	292
Uspor industrijske proizvodnje u Kini i Indiji	298
Rusija u periodu automatizovanja	302
Azija u procesu druge industrijske revolucije	311
Period istorije celog sveta	311
Siromaštvo u Americi i Aziji	313
Unutrašnje i inostrane finansiranje	316
Jedan procenat narodnog dohotka Zapada za izgradnju azijske privrede	322
 Epilog	
ZAHTEV: HUMANIZOVANJE RADA	327
Degradiranje rada	329
Novi zahtevi tehničari	336
Država, oligopoli i nova tehnika	338
Naknadno obrazovanje	340
Potreba za menjanjem radnih mesta	346
Učešće u odgovornosti i odlučivanju	349
 NAPOMENE I IZVORI	352

P R E D G O V O R

Ime Frica Šternberga nije nepoznato jugoslovenskom čitaocu. 1954. godine pojavilo se u srpskohrvatskom prevodu njegovo kapitalno delo »Socijalizam i kapitalizam pred sudom svetske javnosti« koje je, prema rečima samog autora, predstavljalo krunu njegovog tridesetogodišnjeg rada, započetog još 1926. godine, objavlјivanjem Imperijalizma.

Novo Šternbergovo delo »Vojna i industrijska revolucija« koje je pisac objavio 1957. godine na nemačkom i već 1960. godine u engleskom prevodu, sada postaje dostupno i jugoslovenskom čitaocu. Ono se može smatrati kao dalji nastavak Šternbergova »magnum opusa«, posmatranog sa izvesne specijalne tačke gledišta, naime, iz aspekta »vojne revolucije«, koja je sledila posle drugog svetskog rata, njenog uticaja na drugu industrijsku revoluciju i obostranog uticaja na dalja društveno-ekonomска kretanja u savremenom kapitalizmu i socijalizmu. Šternberg ne samo što vremenski nastavlja da obrađuje problematiku savremenog kapitalizma i socijalizma tamo gde je stao u svom prethodnom delu »Socijalizam i kapitalizam pred sudom svetske javnosti«, već ovu problematiku sledi i sa gledišta osnovnih koncepata i metoda koje je primenio i do kojih je došao u prethodnoj knjizi. Tako se »Vojna i industrijska revolucija« može uzeti kao dalja razrada novih momenata u savremenom svetu, posmatranih iz aspekta i primenom metoda koji su već upotrebljeni. Otuda ne samo što je čitaocu za preporuku da se upozna sa ranije objavljenim Šternbergovim delom kao dobrim uvodom u ovu knjigu,

već će ocena stavova, teza i zaključaka Šternbergovih biti umnogome olakšana, kad se upoznaju sve pozitivne i negativne osobenosti ranije njegove analize savremenih problema kapitalizma i socijalizma.

Doduše, nova knjiga koja se prezentira jugoslovenskom čitaocu ima svoju nešto užu i specifičniju tematiku. Iako je stilskim kvalitetima i zanimljivošću teme i obrade pristupačna gotovo svakom čitaocu, ona pre svega ima u vidu čitaoce koji se zanimaju ekonomskom problematikom i čitaocu u Armiji koji se posebno zanimaju za vojnu problematiku. Dobra prva trećina knjige posvećena je savremenoj vojnoj revoluciji i mnogobrojnim tehničkim, i pre svega političko-vojnim aspektima koji proističu iz ove vojne revolucije i razmatraju se kroz aktivnost dve najznačajnije savremene vojne i ekonomске sile sveta — SAD i SSSR. Međutim, veran svojoj kompleksnoj metodi istraživanja Fric Šternberg se i u ovoj knjizi posebno interesuje odnosom između sadašnje vojne i industrijske revolucije i to u svetsko istorijskim razmerama. Otuda on posvećuje dalje dve trećine ove zanimljive knjige mnogobrojnim tehničkim, ekonomskim, sociološkim i političkim aspektima savremene industrijske revolucije u težnji da iznađe izvesne zakonitosti daljeg razvijta kapitalizma i socijalizma u svim ovim mnogobrojnim oblastima i da, sledstveno, postavi bar u okviru hipoteza pitanje dalje sudbine ovih sistema, a pre svega kapitalizma.

Upravo ovakvim pristupom »Vojna i industrijska revolucija« Šternberga dobija u kvalitetu i širi krug potencijalnih čitalaca. Ona nije samo usko stručna rasprava o tehničkim i vojnim aspektima savremenog naoružanja već je i interesantna i retka studija koja ove aspekte povezuje, preko industrijske i tehničke revolucije, za mnogobrojne ekonomsko-političke probleme savremenog sveta. Ako se ovome doda da Šternberg na mnogim mestima — gotovo kroz celu knjigu — dokazuje i brani tezu da ne postoji, pri svem visokom stepenu naoružanja i naoružavanja, istorijska neminovnost rata, onda ovo delo dobija humanitarni i optimistički prizvuk, izведен iz postojećih

činjenica, što prevashodno opravdava i objašnjava pojavu ove knjige pred jugoslovenskim čitaocem. No, time se ne bi završila lista pozitivnih elemenata koje poseduje ova knjiga. Iako nije marksist, čak ni marksistički orijentisan pisac, Šternbergu se ne može osporiti niz tačnih ocena i zaključaka, niz objektivnih kritika i dobro poznavanje vrlo širokih oblasti empiričkih fakata iz odgovarajućih naučnih disciplina koje se odnose na razna pitanja savremenog kapitalizma i socijalizma. Šternberg vrlo često komponuje ove elemente u svojoj knjizi. On je zanimljiv i u velikoj meri nepristrasan pisac, a ima se utisak da njegove slabosti proizilaze više iz njegovog metoda i načina analiza nego iz ličnih pristrasnosti. On ima osećanje za istorijsko i očigledno su Marks i marksizam izvršili izvestan uticaj na njegovo katkad vrlo tanano povezivanje i uočavanje nekih osnovnih problema, nekih osnovnih uzročno-posledičnih veza koje se tiču savremenog sveta. Takve su, na primer, njegove tačne ocene i zapažanja o povezanosti države i vojnog aparata u savremenoj državi, o značaju automatizacije za novu podelu rada, o potrebi novog tipa radničkog obrazovanja. Najzad, njegova osnovna teza koju dosledno sprovodi kroz čitavu knjigu o vojnoj revoluciji, kao osnovi čitavog savremenog industrijskog razvijanja, iako je po našem mišljenju ekonomski neodrživa, nije bez izvesne analitičke vrednosti.

Ipak, poneseni zanimljivošću teme i veštinom obrade, ne bismo smeli da izgubimo iz vida i ozbiljne nedostatke koje, po našem mišljenju, poseduje ova knjiga i čije će saznanje korisno doći jugoslovenskom čitaocu, ne samo zbog jačanja kritičkog stava prema Šternbergovim tezama i zaključcima, već i radi boljeg korišćenja pozitivno empiričkog materijala kojim njegova knjiga obiluje.

Pomenuli smo već da osnovni nedostaci koje nalazimo u Šternbergovoj knjizi proističu iz metoda njegovog istraživanja. Kao i u prethodno objavljenoj knjizi, i u »Vojnoj i industrijskoj revoluciji« Šternberg ne zasniva istraživanja na empiričkim činjenicama i dokumentima koji su, uzeti kao fakta, podvrgnuti, posredstvom određenog na-

učnog metoda obradi i interpretaciji. Naprotiv, on uzima postojeće, vrlo disparatne, već različitim metodama i sa različitim konceptualnih okvira obrađene statističke i druge podatke koje nalazi u gotovim studijama i knjigama, kao svoj materijal što njegovom radu nužno daje karakter eklektičkog i pretežno deskriptivnog prilaženja. A zatim, što je još veći osnovni nedostatak Sternbergova metoda i naučnog pristupa, on ne poseduje jasnu i teorijski konzistentnu koncepciju o društveno-ekonomskoj prirodi savremenog kapitalizma i socijalizma, ono što čini »diferentia specifica« ova dva društvena i ekonomska sistema savremenog sveta. Otuda je sklon da kompleksne probleme savremenog odnosa u svetu, u oblasti vojnih, političkih i ekonomskih pojavnih oblika tumači i tretira prevashodno sa tehničkog i državno-političkog aspekta, tj. sa gledišta tehničke revolucije i polarizacije vojno-političkih sila. Zato mu se suština drugih odnosa gubi pred zanimljivošću mnogobrojnih pojava u savremenom svetu atomistike, automatizacije, naoružanja, ratova, industrijskog napretka, državne intervencije i u mnogobrojnom spletu odnosa koji se oko te intervencije sustižu. Mnogo jači kao hroničar i publicista nego kao teoretičar istorije i ekonomskog razvijatka, Sternberg nije u stanju da u ogromnoj masi činjeničkog materijala koji je upotrebio i u mnoštvu tendencija i zakonskih pojava koje, slično paralelogramu sila, pokreću današnji svet, izdvoji osnovne uzročne i posledične veze i da dâ objektivnu naučnu sliku savremenog kretanja.

Ovaj ćemo opšti zaključak o Sternbergovoj knjizi pokušati da prikažemo analizom nekoliko važnih eksplicitnih stavova i teza koje Sternberg zastupa i na kojima gradi čitav svoj konceptualni okvir izlaganja i formuliše izvesne zakone razvijatka, a koji po našem mišljenju nisu naučno fundirani i tačni.

Osnovni logičko-teoretski niz Sternbergova izlaganja kome on ujedno daje karakter »zakonitih tendencija« savremenog razvijatka i koji predstavlja konceptualni okvir gde on organizuje izlaganje empiričkog materijala, jeste sledeći. Postoji u savremenom svetu »vojna revolucija« koja

se razvija posle drugog svetskog rata kao neka vrsta egzogene, nezavisno promenljive zakonitosti savremenog kapitalističkog i socijalističkog sveta. Ona je limitirana na po jednu najveću kapitalističku i socijalističku državnu silu, SAD i SSSR. Ona se ogleda u izgradnji, na bazi primene atomske energije, najsavremenijih tipova atomskog naoružanja — atomskih bombi i reaktivnih raketa. Naučna i tehnička otkrića koja se ostvaruju na planu »vojne revolucije« pojavljuju se kao uzročni i nove, druge industrijske revolucije koja se odvija paralelno sa vojnom revolucijom. Slično »vojnoj revoluciji«, »industrijska revolucija« se ne razvija u svim zemljama već svoj epicentar ima u zemljama »vojne revolucije«, tj. SAD i SSSR i u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama; slično vojnoj, industrijska revolucija ima svetski značaj jer, s jedne strane, uvodi proces automatike u privrednu sferu najrazvijenijih zemalja, menjajući »à longue terme« društveno-političku strukturu savremenog kapitalizma i socijalizma (SSSR) i odvija se paralelno sa političko-socijalnim revolucijama u nerazvijenim zemljama. Oko ove osnovne niti, okosnice u kojoj se uzročno-posledični niz odvija linijom: vojna revolucija, druga industrijska revolucija, ekonomска i politička transformacija u savremenom svetu (SAD, SSSR, zatim u drugim kapitalističkim i socijalističkim zemljama, najzad u zemljama u razvoju) — naslagan je veliki činjenični materijal i uvedeni su mnogo-brojni parcijalni i izvedenog značaja problemi, vojnog i ekonomskog značaja, kao što su: mogućnost daljeg razvijka vojne revolucije u trećim zemljama, novi tehnički oblici naoružanja, problem razoružanja i malih ratova, socijalne strukture kapitalističkih i socijalističkih zemalja i budući mogućni ratovi; sa druge strane, u oblasti savremene ekonomске problematike, ekonomski aspekti savremene automatizacije, posebno sa gledišta dužine radnog dana, nezaposlenosti i funkcije kapitala, najamnog rada i države, problemi nove industrijske koncentracije i centralizacije, problemi obrazovanja i kvalifikacije radne snage, problemi nerazvijenih zemalja i mnogobroj-

ni drugi problemi. Očigledno je da naučna vrednost interpretacije značaja i mesta ovih problema stoji u srazmeri u kojoj su osnovni kauzalni odnosi, odnosi ekonomsko-tehničke i socijalne baze savremenog sveta, pravilno postavljeni.

No, upravo na ovom osnovnom pitanju mislimo da Šternberg nije u pravu i da nastoji da nesumnji u vezu između savremenog tehničkog razvijatka u oblasti naoružanja, vojne i industrijske revolucije i spleta ekonomsko-političkih odnosa savremenog kapitalizma i socijalizma objasni pogrešnim nizom uzročnih veza: vojna revolucija — industrijska revolucija — društveno-ekonomska transformacija kapitalizma.

Naprotiv, mislimo da je uzročni odnos u pravu o brnut: savremeni problemi realizacije društvenog proizvoda unutar kapitalističkog sistema, posebno u SAD, kombinovani sa problemom spoljne realizacije, odnosno kontrolom svetskih ekonomskeh izvora i tržišta, dominiraju i određuju politiku naoružanja i ekspanziju vojne revolucije. Industrijska i vojna revolucija predstavljaju zato jedinstvenu celinu i sastavni deo procesa društvene reprodukcije i realizacije u savremenom kapitalizmu. Vojno-politički problemi savremenog sveta odražavaju ekonomske probleme savremenog kapitalizma, uključujući ulogu postojanja svetskog socijalističkog sistema kao određene ekonomske i političke snage. Vojna revolucija, otuda, nije nezavisna varijabila koja determinira lanac uzročno-posledičnih veza u savremenom svetu, već naprotiv, ekonomski problemi savremenog kapitalizma i društveni odnosi koji na njima nastaju, uključujući postojanje socijalističkog sveta, nužno uslovjavaju orientaciju velikog dela nacionalnog dohotka SAD na naoružanje i time stvaraju objektivnu materijalnu osnovu za nastajanje i vojne i nove industrijske revolucije.

Dakle, objašnjenje savremene vojne i industrijske revolucije treba tražiti u strukturalnim ekonomskim problemima savremenog kapitalizma i socijalizma, a ne obr-

nuto, iz ovih revolucija jednostrano izvoditi probleme kapitalizma i socijalizma. Iako, nesumnjivo, tehnički i ekonomski razvitak koji ove revolucije sobom nose postavljaju nove strukturalne probleme, oni daju i nova rešenja za oba sistema. Sternberg koji je lišen pomoći osnovnog analitičkog metoda, tj. marksističkog metoda koji posmatra kapitalizam i socijalizam kao određene društveno-ekonom-ske sisteme u kojima se društvena reprodukcija i realizacija društvenog proizvoda odvijaju pod specifičnim ekonom-skim zakonima, ne može da uoči da upravo ovi zakoni i determiniraju problematiku tehnološkog, vojničkog i političkog razvijatka današnjeg sveta.

Uzmimo, radi ilustracije naših stavova, primer ekonomike SAD koja je, po Sternbergu, sinonim za kapitalistički svet i glavna pokretačka snaga savremene vojne i industrijske revolucije.

Kakvo su mesto i uloga procesa naoružanja i vojne revolucije u sistemu ekonomske reprodukcije i realizacije društvenog proizvoda u SAD? Ovo pitanje i na ovaj način Sternberg uopšte i ne postavlja, a ono je, po našem mišljenju, suštinsko, upravo da bi se objasnile ekonomska i društveno-politička priroda vojne, a za njom i industrijske revolucije u savremenom svetu.

Ne umanjujući značaj današnje trke u naoružanju za respektivno obezbeđenje suparničkih društvenih sistema i ideologija od eventualnog napada s druge strane i održavanja relativne ravnoteže snaga u svetskim razmerama, mišljenja smo da osnovne uzroke savremene vojne revolucije treba tražiti u unutrašnjim strukturalnim problemima savremenog kapitalizma SAD. A ovi su problemi sledeći: savremeni kapitalizam SAD, da bi kao društveni sistem i ideologija preživeo, mora obezbediti relativno stabilnu stopu porasta razvoja nacionalnog proizvoda i dohotka i odustvo dubljih cikličnih represivnih poremećaja (kriza). U tu svrhu kapitalizam SAD mora rešiti na unutrašnjem planu problem protivrečnosti između talasa revolucionarnog razvijatka proizvodnih snaga u XX veku i mogućnosti realizacije društvenog proizvoda. Protivrečnosti nastaju

jer se u kapitalističkim uslovima i odnosima reprodukcije SAD, realizacija ekonomskog viška rada i proizvoda odvija u obliku realizacije profit-a. Da bi postigao sklad između silnog tehničkog porasta kapaciteta i ekonomskog suviška (surplusa) i privrede čija je aktivnost motivisana maksimiranjem profita, u kapitalizmu SAD zapaža se dejstvo sledećih važnih faktora u ratnom i posleratnom periodu: 1) rezultat talasa tehničkih inovacija u toku drugog svetskog rata i posle njega bio je — stalno visoka stopa investicione potrošnje; 2) izgrađeni su unutrašnji stabilizatori sistema, jačanjem uloge državne intervencije u privrednoj sferi, a ova se pre svega ispoljila u domenu ekonomske politike koja se odnosi na obim zaposlenosti i obim efektivne potražnje; 3) izvršene su strukturalne izmene u pravcu oligopolističkog karaktera privrede, praćene relativnom stabilnošću cena i politikom preraspodele dohotka — što je sve dovelo do održavanja nivoa potrošnje i značajnog koji je obezbeđivalo privatno preduzetništvo, zasnovano na investiranju u potrošnji samo tamo gde se ostvaruje maksimalna profitna stopa.

No, i pored snažnog uticaja državne intervencije na sva tri pomenuta osnovna nova obeležja savremenog kapitalizma, opšte karakteristične crte kapitalizma kao specifičnog načina proizvodnje ostale su trajno prisutne u SAD i u ratnom i u posleratnom periodu. Naime: višak proizvoda se i dalje javlja u obliku profita (i pored izvesnih promena u metodama i strategiji njegove realizacije); 2) profit je i dalje osnovni izvor investicione delatnosti u SAD (iako se pojarni oblici izvora akumulacije u izvesnoj meri komplikuju); 3) realizacija proizvoda ostaje i dalje osnovni problem sistema — a s tim i stalna prisutnost opasnosti dubljih cikličnih poremećaja i opadanja stope privrednog razvoja.

Na toj osnovi državna intervencija u privredi, u pravcu izgradnje »unutrašnjih stabilizatora« sistema, održavanje stope privrednog rasta i zaposlenosti, održavanje nesmetane reprodukcije realizacije društvenog proizvoda, može se u današnjim uslovima vršiti i obavljati samo uz

usmeravanje znatnog dela nacionalnog proizvoda i dohotka u tokove vojne industrije i naoružanja, u investiranje u privatnu industriju radi obavljanja vojnih narudžbi, u deobi besplatne vojne pomoći drugim zemljama. A zatim: investiranjem i finansiranjem vojne industrije, pre svega od strane vlade SAD, što omogućava ujedno i održavanje nezaposlenosti u granicama dozvoljenih veličina (koje bitno ne ugrožavaju sistem), a ujedno podstiče privatnu inicijativu u pravcu vojnih projekata čije rizike realizacije preuzima država i obezbeđuje visoke profite. Na ovaj način vojna industrija kompenzira relativni zastoj ili čak i pad u globalnoj ličnoj potrošnji i privatnoj investicionoj delatnosti. Ukratko, vojna potrošnja i vojna revolucija postaju »conditio sine qua non«, neophodan uslov održavanja normalnog toka kapitalističke reprodukcije u SAD i obezbeđenja egzistencije sistema. U tome vidimo ekonomsku suštinu i ujedno osnovni uzročni odnos između vojne i industrijske revolucije i savremenog kapitalizma.

Nekoliko cifri i podataka moći će da ilustruju i potvrdi ove misli i zaključke.

U periodu između 1929. godine i 1954. godine vojni rashodi američke vlade porasli su 45 puta — tj. od 1.077 miliona dolara na 46.522 miliona dolara, dok su u istom periodu budžetski rashodi porasli svega za 7 puta. U približno istom periodu rashodi za armiju porasli su za 1,5% od ukupnog nacionalnog dohotka (1938/39. godine) na 5,7% (1949/50. godine) i na čak 13% od ukupnog nacionalnog dohotka (1954/55. godine)!*)

Međutim, u periodu između 1929. i 1956. godine vidljiv je i osetan pad lične potrošnje u nacionalnom dohotku. Dok je 1929. godine 75,6% nacionalnog dohotka išlo u fondove lične potrošnje, 1956. je taj procenat opao na 64,5%.

*) Ovi i drugi izneti statistički podaci uzimani su iz raznih izvora, a posebno iz: 1) Dr Dušan Čalić, Državni kapitalizam u okviru savremenog privrednog kretanja u svetu, Naprijed, Zagreb, 1964; 2) »Has capitalism changed«, izd. Shigeto Tzuru, Tokio, 1961. i The Economic Almanac 1962, National Industrial Conference Board, New York, 1962.

iako su u protekle tri dekade SAD ostvarile relativno stabilnu stopu porasta nacionalnog dohotka u proseku 2,2% godišnje, iako je u istom periodu produktivnost ljudskog rada u svim industrijskim granama porasla za preko 2 puta (prosečna produktivnost po radnom času radnika porasla je sa 48,5 1929. na 114,4; indeksna baza 1957=100).

Sa druge strane privatna potrošnja kapitalista, naročito u vezi sa investiranjem viška vrednosti, pokazuje tendenciju stagniranja, pa čak i pada. Udeo ukupnih privatnih investicija u ukupnom društvenom proizvodu opao je sa 19,3% 1929. na 12,2% 1961. godine, dok je absolutna veličina ukupnih privatnih investicija poslednje dekade stagnirala ili čak opadala (1951. godine iznosila je 57,7 milijardi dolara, a 1961. 53,5 milijardi dolara). Čak i lična potrošnja koja je u SAD poslednjih godina porasla za nekoliko procenata, beleži najveći porast na ranu uslugu, dok potrošnja trajnih i netrajnih potrošnih dobara beleži dalji pad. Otuda je nezaposlenost koju privatni kapital ne može da reši ostala trajan, hroničan problem američke privrede. Broj nezaposlenih je poslednjih godina porastao od 2,822 miliona na 5,892, tj. sa 4,2% na 5,6% ukupne veličine radne snage (period 1956—1961.), a s tim su ostali kao stalni preteći znaci — recesija i nove krize.

U toj situaciji vlada SAD troši preko 50% ukupne budžetske potrošnje na vojne rashode i ubacuje u privatnu privredu poslednje dekade prosečno mesečno oko 4 milijarde dolara (u periodu između 1952. i 1961. godine), a posle tog perioda blizu 5 milijardi dolara mesečno! Predlog vojnog budžeta za 1963/64. godinu iznosio je 51 milijardu dolara. To predstavlja, dakle, onaj stabilizirajući faktor američke privrede koji deluje nasuprot, ako ne može suštinski da izmeni inherentno nestabilnu privredu američkog kapitalizma. Time vlada obezbeđuje da u posleratnom periodu proizvodnja za vojsku učestvuje godišnje sa 20-25% u ukupnoj proizvodnji američke industrije, da bi u nekim granama, kao u avionskoj industriji, udeo proizvodnje za vojsku dostigao blizu 90% od ukupnih proizvodnih troškova. A u tome i leži materijalna osnova vojne revolucije.

Postavlja se, međutim, pitanje zašto vlada SAD na drugi način ne koristi sredstva koja je preraspodelom nacionalnog dohotka i visokim stopama oporezivanja preuzeila i ne investira ih u potrošačku privredu i nevojnu industriju, obezbeđujući na taj način ekonomski sistem od mogućnih recesija, kriza i nezaposlenosti. Pitanje je vrlo kompleksno i Šternberg daje izvesna objašnjenja za ovakvu ekonomsku politiku ali, po našem mišljenju, ni ovde ne daje sva bitna objašnjenja. Očigledno je da zahtevi održavanja vojničke ravnoteže snaga u svetu, sigurnosti savremenog kapitalizma pred evidentnim jačanjem socijalističkog sveta, protivakcije u vezi sa naoružanjem i vojnom nadmoćnosti socijalističkih zemalja na nekim sektorima (na primer, SSSR-a na izvesnim strateškim tačkama u Evropi i Aziji i u izvesnim rodovima vojske i naoružanja) igraju važnu ulogu u politici naoružanja SAD. Vrlo su, nema sumnje, važni i razlozi koje Šternberg ističe u vezi s ulogom SAD kao lidera zapadne vojne koalicije i odsudnog vojnog faktora kapitalističkog sveta na najrazličitijim tačkama zemljine kugle (Berlin, Vijetnam, Kongo), što se može uočiti i iz činjenice da vojna pomoć koju daju SAD u posleratnom periodu još znatno preteže sve oblike ekonomske pomoći. No, i ovde ima jedan isto toliko važan ekonomski razlog koji Šternberg ne uzima u obzir i koji se tiče unutrašnje tehničko-ekonomske strukture SAD. Nai-me, moderna vojna industrija je u stanju da angažuje mnogo više kapitalno intenzivnih faktora proizvodnje i radne snage nego što bi bilo kakva orientacija na povećanje industrije potrošnih dobara (lične potrošnje) bila u stanju da omogući i da apsorbuje nastale ekonomske viškove. Uz to, privatni kapital radije investira u kapitalno intenzivne industrijske grane — ako može da obezbedi državne garancije i povlastice — jer u njima ostvaruje vremenski znatno brže i obimom mnogo veće mase profita uz maksimalnu stopu sigurnosti, nego što je to u stanju da učini na sektorima potrošnih dobara, gde je konjunktura neizvesnija, a udeo različitih oblika konkurenциje intenzivniji.

Nekoliko podataka može ukazati na tačnost ovih zaključaka. Za monopole i korporacije SAD koji dobijaju državne porudžbine i investiraju u odgovarajuće privredne oblasti naoružanja — država obezbeđuje posebne ekonomske povlastice. Država uvodi i dopušta sistem ubrzane amortizacije za kompanije koje proizvode oružje i vojnu opremu. Dozvoljeni amortizacioni otpisi porasli su samo u periodu 1950—1956. god. sa 7,8 na 16,5 milijardi dolara. Država dalje obezbeđuje privatnoj industriji deficitarni materijal, sirovine i opremu pod povoljnim uslovima, omogućujući kontinuiranu proizvodnju, a i pomoći armiji u slučaju štrajkova. Tako je 1954. godine prema službenim podacima utrošeno u vojne svrhe 13% ukupno proizvedene robe, 11% proizvedenog čelika, 34% ukupne proizvodnje aluminijuma i 30% ukupne proizvodnje bakra (samo za prvo polugođe). Vojne narudžbe predstavljaju male budžete koji prelaze stotine miliona dolara. Sa druge strane, ideo radnika zaposlenih u vojnim ustanovama raste. Za potrebe ministarstva odbrane radilo je u 1954. godini oko 21% zaposlenih u svim administrativnim službama u SAD. Od ukupno 4,7 miliona radnika koje je federalna vlada SAD zapošljavala 1961. godine, 2,5 miliona (dakle oko 50%) radilo je u vojnoj industriji. Tako se sa puno osnova može govoriti da vlada SAD može da utiče na visoko učešće privatne aktivnosti, kontinuiranu stopu porasta i relativno podnošljivu stopu nezaposlenosti — samo ako intenzivno potpomaže i investira u privatnu ratnu industriju, jer samo ova može da apsorbuje stalno rastuće viškove radne snage i nezaposlene kapitale. S druge strane, vlada SAD je i sama impozantni kapitalista — preduzetnik u ratnoj industriji. Ona je sama vlasnik mnogobrojnih fabrika koje rade za vojsku i za njihov rad troši godišnje iz državnog budžeta svotu od 1 do 2 milijarde dolara. 1953. godine država je zapošljavala blizu milion radnika koji su uglavnom radili u vojnoj industriji. Iz istih razloga sa kojih pomaže privatni kapital da proizvodi u ratne svrhe, vlada SAD je primorana da to i sama čini. Otuda se može zaključiti da pravi uzroci vojne

revolucije leže u prirodi ekonomike savremenog kapitalizma i njenih društveno-ekonomskih protivurečnosti koje mogu biti otklonjene samo daljom transformacijom i ukidanjem kapitalističkog načina proizvodnje u svetskim razmerama. Time bi se stvorili i uslovi za integriranje vojne revolucije u industrijsku i za korišćenje onih prednosti koje savremeni tehnički i ekonomski razvitak nudi čovečanstvu.

Iz istih razloga iz kojih ne uočava specifičnu prirodu kapitalističke reprodukcije, Šternberg ne uočava ni činjenicu da u socijalističkom svetu vojna revolucija i naoružanje predstavljaju teret, uzrok ekonomskog usporavanja i nazadovanja, a ni u kom slučaju sredstvo za rešavanje problema reprodukcije, odnosno pitanja realizacije viška proizvoda, zaposlenosti i tehničko-ekonomskog progresa. Sa te tačke gledišta, ne ulazeći u vojnički aspekt problema i stvarne mogućnosti da se tekovine vojne revolucije koriste i u industrijske svrhe, mislimo da se problem vojne revolucije nešto drukčije postavlja za socijalističke zemlje i SSSR. Ogromne sume koje je SSSR primoran da angažuje u sferu vojne ekonomike, u periodu u kome je kako ukupna veličina nacionalnog dohotka i društvenog proizvoda, tako i relativna veličina po stanovniku još nedovoljna da se obezbedi puni socijalistički (u perspektivi komunistički) standard potrošnje — predstavljaju kočnicu privrednog razvoja, a ne njenu motornu polugu. »Mutatis mutandis« ovo vredi i za druge socijalističke zemlje, a u još većoj meri za azijske i afričke zemlje u razvoju. Zato vojna revolucija ne može da predstavlja za socijalistički svet osnovu industrijske revolucije niti sredstvo kojim sistem rešava svoje ekonomske probleme, već je samo oblik ekonomskog rasipništva koji umanjuje tempo privrednog rasta i blagostanja stanovništva, pa prema tome je i limitirajući i usporavajući faktor izgradnje socijalizma i komunizma. Zato je socijalizam objektivno zainteresovan za razoružanje i ukidanje i prenošenje akcenta napretka iz sfere vojne u sferu ekonomske revolucije. Sa druge strane, objektivni odnosi političkih snaga u svetu, visoka sto-

pa naoružanja i vojne revolucije u kapitalističkom svetu primoravaju i čine nužnim da i socijalistički svet, pre svega SSSR, obezbeđuje veliki ideo nacionalnog dohotka u svrhe vojnoistraživačkih radova održavajući dinamiku vojne revolucije.

Želeli bismo najzad, da čitaocu skrenemo pažnju na izvesne netačne prognoze i na izvesne u najmanju ruku preuranjene zaključke koji se mogu naći kod Šternberga. Pri tome bismo se zadržali samo na nekim vojno-političkim opservacijama šireg značaja, a posebno na nekim ekonomskim perspektivama kojim Šternberg sagledava sudbinu današnjeg kapitalizma »države blagostanja« i ocenjuje ulogu i mesto socijalizma.

Što se tiče vojno-političkih aspekata, najnoviji razvoj u okviru zapadne vojne koalicije i dinamike vojne revolucije pokazuje da Šternberg nije sasvim dobro uočio sve latentne pokretačke snage. Limitirajući problem vojne revolucije i svetskog suparništva na odnos SAD—SSSR, Šternberg nije tačno predvideo razvoj u zapadnoj koaliciji, gde se nije Švedska pojavila kao stvarni posednik atomske bombe, kao što je on mislio, već Francuska. Ova opet, rukovođena svojim posebnim ekonomskim i političkim interesima u Evropi i u svetskim razmerama, praktično danas osporava rukovodeću vojnu i političku ulogu SAD u zapadnoj vojnoj koaliciji (NATO) i teži samostalnom istupanju zapadne Europe kao jedinstvene ekonomske i političke snage, što bitno menja čitavu dosadašnju koncepciju vojničke koalicije kapitalističkog sveta i stavlja je pred nebrojene nove probleme. S druge strane, Šternberg je zapostavio potencijalne mogućnosti nerazvijenih azijskih zemalja i nije predvideo brzi razvitak Kine u oblasti atomskog naoružanja, koji će verovatno u doglednoj perspektivi uticati, na ovaj ili onaj način, na sve azijske zemlje u razvoju i, sledstveno, i na čitavu vojno-političku strategiju kapitalističkog sveta u ovoj oblasti. U svakom slučaju, razmatranja vojno-političkog kretanja u savremenom svetu ne mogu se danas više svesti, niti deducirati, samo iz odnosa između SAD i SSSR, iako ove dve najveće zemlje

kapitalističkog i socijalističkog sveta i dalje igraju nesumnjivo najvažniju ulogu.

Na ekonomskom planu, mišljenja smo da Šternberg odveć optimistički gleda na sudbinu savremenog kapitalizma, vrlo impresioniran državnom intervencijom u privredi kapitalizma i socijalnim posledicama koje nameću vojna i industrijska revolucija u kapitalističkim zemljama; s druge strane, on vrlo pesimistički gleda na razvoj SSSR kome ne priznaje čak ni status socijalističke zemlje. U oba slučaja Šternberg ispoljava znatnu dozu neobjektivnosti koja je razumljiva, ali nedopustiva čak i u publicistici koja pretenduje da je naučno zasnovana.

Šternberg iz dosadašnjeg razvoja vojne i tehničke revolucije deducira zaključak, da će savremeni kapitalizam (pre svega SAD) za 10—15 godina potpuno rešiti problem zaposlenosti i siromaštva, skratiti radnu nedelju sa 5 na 4 radna dana i uvođenjem novog sistema školstva — kojim će omogućiti laka i brza prekvalifikovanja radnika s obzirom na zahteve tehnološkog progresu i automatizacije — prevazići dosadašnju podelu rada koja je ujedno i osnov klasne podeljenosti društva. Pri tome mu ova optimistička slika budućeg »narodnog kapitalizma« ili »kapitalizma blagostanja« služi kao povod da pokaže kako Marks u mnogim pitanjima nije bio u pravu (u mogućnostima razvijanja proizvodnih snaga na kapitalističkim osnovama, u pitanju preraspodele dohotka, u ukidanju konkurenциje itd. i t. sl.).

Pri tom Šternberg ovde, očigledno pod uticajem ideja raznih savremenih konцепција kapitalističke »države blagostanja«, ne uočava gore analizirane činjenice, da se privredni rast u kapitalizmu odvija danas posredstvom i na način vojne revolucije, koja se u pogledu svojih finalnih rezultata može nazvati rasipničkom proizvodnjom. Međutim, fakta ne pokazuju da će se sadašnji proces nesumnjivo kretanja u pravcu automatizacije i primene atomske energije u mirnodopske svrhe, kao i rešenja problema zaposlenosti i prekvalifikovanja radne snage putem novog školskog sistema — kretati brzinom i tempom koji je Šternberg predviđao. Naprotiv, blizu deset godina posle

pojave njegove knjige — a to je ujedno donja vremenska granica u kojoj je u SAD trebalo da se ostvare njegova predviđanja — broj nezaposlenih se u SAD udvostručio, i to je svakako jedno od najtežih pitanja koja kapitalizam SAD mora da rešava. Međutim, ni klasne polarizacije ne pokazuju tendenciju nekih bitnih promena a isto tako ni tendenciju ukidanja siromaštva. Ako u siromašne grupe američkog društva ubrojimo grupe porodica čiji se godišnji dohoci kreću između 1.000 i 2.500 dolara — one predstavljaju dosta stabilnu celinu za čitavu jednu dekadu i više vremena i ne pokazuju naročito ispoljenu tendenciju opadanja u ukupnom nacionalnom dohotku SAD. Cifre čak govore suprotno. Dve najniže klase dohotka američkog društva zauzimale su u 1947. godini 16% od ukupnih porodičnih dohodata SAD, a 1959. godine 15,4%. U odnosu na period 1935/36. godine kad su predstavljale samo 12,3% u ukupnom dohotku SAD, pokazuje se da se udeo najnižih dohodata u SAD povećava, a ne smanjuje. Za period 1950—1960. obe klase najnižih dohodata pokazuju relativnu stabilnost u strukturi dohodata američkih porodica, negde oko 16%, što navodi na zaključak da ove kategorije siromašnih ne iščezavaju iz američkog društva uprkos silnog porasta produktivnosti i materijalnog bogatstva u protekloj dekadi. I apsolutna veličina dohotka ovih grupa ne pokazuje tendenciju promene, uprkos padanju vrednosti dolara i porasta cena ishrane i stanovanja. Posmatrano kroz strukturu potrošnje, sve društvene grupe kojima dohoci pristižu u obliku najamnina, dakle radnička klasa, ne pokazuje u proteklom desetogodišnjem periodu gotovo nikakve čak ni granične promene u svojoj potrošnji. Na pet glavnih stavki potrošnje (ishrana, stanovi, odevanje, osvjetljenje i ogrev) radnička klasa je trošila 1952. godine 59,8% od svojih najamnina, a 1960. godine 61,1% (dok je unutrašnji odnos međustavki ostao gotovo isti), što sve nesumnjivo pokazuje da se malo toga promenilo što bi omogućilo zaključak o brzoj transformaciji društva i izmeni klasnog sastava. S druge strane, udeo pojedinih glavnih dohodata klase u američkom društву pokazuje relativnu stabilnost za vrlo veliki period vremena, sa neznatnim promenama,

što ukazuje da se i pored tehničke i industrijske revolucije u posleratnom periodu radi o društvu u kojem se ne odvijaju odgovarajuće transformacije u najsiročnjim slojevima klasne strukture u smislu nivisanja klasa i ukidanja znatnih klasnih razlika. Prema američkim izvorima, udeo najamnina i drugih dohodaka od rada iznosio je 1939. godine, u ukupnom nacionalnom dohotku SAD 63,1% a za čitave dve dekade kasnije 1961. godine 65,5%, dakle porastao je za 2,4%, dok se ukupan broj zaposlenih u periodu 1947—1961. povećao sa 57,8 na 66,7 miliona, tj. za oko 15%. U istom periodu profiti privatnih preduzeća pali su sa 10% na 8,7% u ukupnom nacionalnom dohotku, a profiti korporacija porasli su sa 7,8% na 9,7%. Dividende se u čitavom periodu 1947—1961. drže na nivou od 3,3—3,4% nacionalnog dohotka, a kamate pokazuju tendenciju znatnog povećanja sa 1,9% na 4,7% nacionalnog dohotka. Otuda bi se za savremeni kapitalizam SAD pre moglo govoriti da posedničke društvene grupe i klase drže relativno čvrsto svoje pozicije u raspodeli nacionalnog dohotka iako su samo minoritetni deo tog društva, i da kroz privatno vlasništvo koriste tekovine tehničkog napretka, a i napretka vojne revolucije. Ipak je Marks video više i gledao dalje nego što se to čini Šternbergu!

Najzad, kako stoji stvar sa vizijom o porastu školskog obrazovanja i po broju i po kvalitetu, koji će omogućiti, s jedne strane, kulturno uzdizanje radnih masa, ukidanje klasnih razlika na bazi razlike u obrazovanju, a i omogućiti brzo preorijentisanje radnika iz grane u granu shodno zahtevima prodiranja automatizacije? I tu je vizija Šternberga dosta optimistička, naročito ukoliko se tiče problema školstva u SAD. Između 1950 i 1960. godine u jeku vojno-industrijske revolucije, u SAD je ispoljen znatan napredak u obrazovanju stanovništva, te je ukupan broj stanovnika sa školskim obrazovanjem porastao sa 39,2 na 46,2 miliona stanovnika. Ipak je to samo oko 70% od ukupnog broja zaposlenih u respektivnim periodima (1950. SAD je imala 59,7, a 1960. 66,7 miliona zaposlenih), što znači da je 30% zaposlenih u tako modernoj privredi koja doživljava tehničku revoluciju bez ikakve školske spreme!

Stvar je, međutim, još teža ako se uzme da je od ukupnog broja školovanih 1960. godine, tj. 46,2 miliona, 32,4 miliona samo sa osnovnom školom, tj. čini oko 70% od ukupnog broja školovanih, što je sasvim nedovoljno obrazovanje za današnju industrijsku revoluciju. Od svih projekcija i predviđanja koje su činili u SAD zaključno sa 1975. godinom, tj. za sledećih 10 godina od danas, nijedna nije predviđala da će ukupan broj školovanog stanovništva 1975. godine prevazići broj ukupno zaposlenih radnika koje je SAD imala 1961. godine! A sve ove projekcije su bile radene uz jasno izraženo shvatanje u SAD, da socijalistički svet ispoljava mnogo bržu i veću — i kvantitativnu i kvalitativnu — dinamiku razvoja u pogledu stručnog obrazovanja i školovanja ljudi, i uz znatne materijalne i ljudske napore, da se u ovoj utakmici ne zaostane za socijalizmom. Otuda se Šternbergova malo utopistička vizija o razvitku države blagostanja i značaja obrazovanja u njoj mora užeti sa potrebnom rezervom, bar ukoliko se tiče stvarnih činjenica u SAD.

Šternbergu bi se na kraju moglo prebaciti da nije ni sasvim objektivan, ni sasvim nepristrasan, ukoliko je reč o SSSR i socijalizmu uopšte. Ovo delom proizilazi iz njegovog nedovoljno analitički jasnog razlikovanja prirode kapitalizma i socijalizma kao ekonomskih sistema, koju je manu ispoljio i u svojoj prethodnoj knjizi objavljenoj na srpskohrvatskom jeziku. Zato on poriče nadmoćnost i ekonomske prednosti socijalističke privrede nad kapitalističkom i sve uspehe Sovjetskog Saveza na ekonomskom planu izvodi iz totalitarnog karaktera sovjetske države. S druge strane, on se ne služi i sovjetskim ekonomskim podacima i sklon je da potceni značaj rezultata i stepen postignutog blagostanja, kada, na primer, ocenjuje stepen siromaštva i društvenu strukturu u SSSR. Za objektivnu, naučnu analizu takav stav je nedopustiv i ne može se opravdati ni kapakterom sovjetskog režima u periodu staljinizma ni objasniti podacima kojima je Šternberg raspola-gao u vremepisanju knjige, kada se u Sovjetskom Savezu tek počela da sprovodi ekonomска politika bržeg porasta životnog standarda.

No, sa svim gore iznetim manama i slabostima ovog rada kojih čitalac mora biti svestan i koje može lako uočiti, u pitanju je jedan zanimljiv i vrlo lako, jasno i živo pišan rad, iz jedne, u našoj literaturi neobrađivane oblasti i iz jednog posebnog ugla posmatranja, koji će biti od koristi kako vojnom teoretičaru i praktičaru, tako i ekonomistu i političkom radniku, a i svakom našem građaninu koji je zainteresovan za goruće probleme današnjice. Ono što nam se čini osnovnom vrednosti ove knjige to je da je Šternberg, primenom metoda publicistike koja tu i tamo dostiže nivo naučnog izlaganja, izgradio u osnovi optimističku viziju sveta, jedan humanitarni pogled koji vidi mogućnost mira i u današnjem svetu preovlađivanja usko nacionalnih nad međunarodnim, vojnih nad mirovnim, ideoloških nad humanitarnim aspektima. Jedna zanimljiva analiza savremene vojne i industrijske revolucije koja u elementima vojne nauke i tehnike vidi, »à la longue terme«, zbog ogromnih rušilačkih snaga koje razvijaju nemoćnost rata i mogućnost građenja mira, mogućnost rešavanja ekonomskih i ljudskih problema čovečanstva, mogućnost transformacije kapitalizma i boljeg života ljudi u njemu, čime se optimistička vizija sveta Šternberga u nekim vidovima približuje onoj Marksovoj, iako je daleko ispod nje i po širini pogleda i po naučnoj egzaktnosti. Zato će ovu knjigu nadamo se, sa interesovanjem prihvatići i jugoslovenski čitaoci.

Dr Ivan MAKSIMOVIĆ
profesor Pravnog fakulteta

U V O D

I

Nalazimo se usred najveće vojne revolucije svih vremena. Ona je doduše počela sa atomskom bombom već u završnoj fazi II svetskog rata, ali je u svom punom zamuhi nastavila da se odvija tek sa pojmom termo nuklearnog*) oružja**), interkontinentalnih bombardera i raketa i sve većim prodiranjem atomskog oružja u sve rodove oružanih snaga, — u 50-tim i 60-tim godinama.

Vojna revolucija razmatraće se u ovom delu posebno samo u pogledu svojih odlučujućih političkih, istorijskih i spoljnopoličkih uticaja u svetu.

U istoriji čovečanstva poznato je više perioda u kojima je pronalazak novog oružja menjao vojske i celokupno ratovodstvo i, pored toga, bio faktor od presudnog značaja za menjanje same društvene strukture; kao primer može poslužiti pronalazak baruta.

Ali ove su se promene ranije odvijale u toku dužeg vremena, a pre no što je izazvalo presudne posledice, novo naoružanje moralo je prethodno da se primeni i isprobati u ratu.

Sadašnju vojnu revoluciju, naprotiv, kao *revoluciju*, karakteriše baš to što se novo naoružanje razvija burnim

*) U originalu najčešće *Wasserstoff*. — Prim. prev.

**) Autor obično primenjuje termin *bombe* za sve atomske projektile, bez obzira na to da li se bacaju iz aviona ili ne. — Prim. red.

tempom. Jedva da je prošlo 9 godina od prvih američkih opita s atomskim bombama do vremena od kada Amerika i Rusija*) raspolažu prvim termonuklearnim zrnama.

I dalje: odlučujući revolucionarni vojnotehnički napredak postignut je za vreme mira i u ratu do sada nije primenjen i proveren. U korejskom ratu nijedna strana nije upotrebila atomsko oružje.

Međutim, ono ima tako užasnu razornu snagu da ugrožava celokupni život na našoj planeti, pa je pitanje da li će se ikad upotrebiti.

I stoga imamo po prvi put u istoriji čovečanstva vojnu revoluciju s presudnim uticajem na celokupnu svetsku politiku, a time i na život svih nas, koja ih iz temelja menja, a da oružje koje je izazvalo tu vojnu revoluciju u ratu nije ni isprobano.

Vojna revolucija ispoljava uticaj na svaku zemlju, svaku državu i svaki narod na našoj planeti, pa je stoga stvar koja se tiče cele planete.

Ali njeni neposredni nosioci nisu sve države; već su to gotovo isključivo dve svetske sile, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez.

Vojna revolucija je istorijski sinhronizirana sa *onom* etapom sovjetskog razvijanja u kojoj je Rusija postala najveća svetska sila na evroazijskom kontinentu i druga po veličini industrijska sila sveta.

Da bi se prema tome mogli razjasniti istorijski uticaji vojne revolucije u svetu, potrebno je u prvom redu analizirati SAD i Sovjetski Savez, upoređujući njihovu vojnu moć.

To se razmatra u prvom delu ove knjige. Ovde se samo napominje da Sovjetski Savez, čija je industrijska proizvodnja sada upravo jednaka polovini industrijske proizvodnje Sjedinjenih Država, priprema vojni budžet koji čini 20—25% ruskog nacionalnog dohotka i relativno je

*) U originalu se za SSSR primenjuje čas Rusija, čas Sovjetski Savez, pa je tako ostavljeno i u prevodu. — Prim. prev.

oko dvaput veći od vojnog budžeta SAD, koje troše za vojne potrebe 12% svog nacionalnog dohotka, 12% godišnjeg proizvoda.

Zato je Sovjetski Savez u vojnoj moći samo neznatno, ili uopšte nije slabiji od SAD.

Stoga vojna revolucija može da dovede do dugotrajnog primirja ne samo zbog tako užasne razorne moći modernog oružja nego i zato što je vojna moć njenih odlučujućih nosilaca približno jednaka, tako da u tom pogledu između njih ne postoji neka veća razlika.

Faktori koji su ranije, kada je državna i društvena struktura pobednika bila dosta stabilna, bili dovoljni da pokrenu rat mogu danas, kada državnoj strukturi obe grupacije sila preti u ratu potpuno uništenje, da više ne budu dovoljni da ga pokrenu. Naime, ni za jednu od obe svetske sile ne postoji istorijska nužnost, istorijska neminovnost koja ih tera u rat. Tu leži bitna šansa za uspeh konferencije za razoružanje, kao što se iznosi u pogовору

II

Današnja vojna revolucija odvija se paralelno sa drugom industrijskom revolucijom, štaviše prva je prouzrokovala drugu.

Sa vojnom revolucijom pojavila se i nova energija, atomska — koja može u izvesnom dužem periodu potpuno da preobrazi život velikih industrijskih nacija, kao i život dosad manje razvijenih zemalja.

U toku vojne revolucije usavršili su se automatika, kao i elektronski aparati i mašine. Oni su počeli da preobražavaju proizvodnju i menjaju društvenu strukturu prvo u SAD, a sada to čine i u Rusiji, Velikoj Britaniji*) i zapadnoj Evropi. U drugom delu ove knjige obrađuje se ta druga industrijska revolucija i u njenim okvirima takozvana automatizacija.

*) U originalu, osim u citatima, stoji najčešće »Engleska, Englezi, engleski. — Prim. prev.

Slično svojevremenoj prvoj industrijskoj revoluciji, ni ova ne zahvata sve zemlje u isto vreme niti u istim razmerama. Ali suprotno prvoj industrijskoj revoluciji, ova ima od samog početka sveobuhvatni svetskoistorijski karakter.

Prva industrijska revolucija zahvatila je tada privredno najrazvijenije nacije, dok današnja obuhvata već inače neuporedivo širi krug industrijskih nacija, ali ona na tome neće i ne može da se zadrži. Jer današnja vojna i druga istorijska revolucija ne samo što su sinhronizovane sa određenom fazom ruskog razvoja, već se odvijaju i paralelno sa političko-socijalnom revolucijom u industrijski zaostalim zemljama sveta, pre svega u Aziji.

Te azijske revolucije učinile su veliki napredak baš blagodareći razvoju koji je usledio posle II svetskog rata. U Aziji živi pretežna većina čovečanstva, ali ne više u kolonijama imperijalističkih država.

Kina, Indija, Pakistan, Burma i Indonezija postale su politički suverene i nezavisne države. Procesi koji su doveli do njihove slobode nastali su naravno još mnogo ranije.

U ovom sklopu je, međutim, bitno to što je druga industrijska revolucija u Americi, Sovjetskom Savezu i zapadnoj Evropi sada povezana kako s azijskim narodima koji su se probudili iz istorijske učmalosti, tako i sa onim koji u mnogo čemu nisu potpuno dovršili ni prvu industrijsku revoluciju, ali ipak teže da prihvate izvesne tekocene druge revolucije i usvoje ih.

U tim svetskim istorijskim okvirima treba razmatrati sadašnju istorijsku revoluciju.

Početkom druge polovine našeg, XX veka, odvijaju se ruku pod ruku vojna revolucija, nov položaj ruske države, druga industrijska revolucija sa automatizacijom proizvodnje, kao i političke revolucije u Aziji.

VOJNA REVOLUCIJA

I G l a v a

OBIM RAZARANJA U RATU SA NUKLEARnim i TERMONUKLEARnim ORUŽJEM

Posmatrano sa čisto vojnotehničke strane, kao vreme nastanka sadašnje vojne revolucije može se uzeti početak 40-tih godina kada su organizovane američke laboratorije koje su docnije dovele do proizvodnje atomskih bombi, odnosno 1945. godina kada su prvim atomskim bombama uništeni japanski gradovi.

S tog stanovišta vojna revolucija trebalo bi da je počela krajem II svetskog rata, ali ona je tada počela posmatrano samo sa čisto vojnotehničkog gledišta, a ne i u svetskoistorijskom pogledu.

Jer atomske bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki nisu proizvele neki preokret u II svetskom ratu. One su samo ubrzale konačan poraz Japana koji bi usledio i bez njih. One nisu izmenile američku vojnu organizaciju jer nije bilo potrebno reorganizovati onu koja je stvorena u toku II svetskog rata.

One nisu izazvale nikakve promene ni u vojnoj misli ni u spoljnoj politici Amerike.

Promene su se ispoljile tek docnije jer je vojna revolucija, koja danas još nije završena i čije posledice obuhvataju ceo svet, počela tek posle II svetskog rata.

Nosioci vojne revolucije bili su na prvom mestu termonuklearno oružje i razvoj sredstava za njegovo preno-

šenje (Träger). O vojnoj revoluciji i govorimo pre svega zato što preti opasnost da gubici u ratu sa termonuklearnim oružjem dostignu broj od više stotina miliona ljudi i što takav rat može da uništi celokupan ljudski život na Zemlji.

Stoga sadašnja vojna revolucija ne donosi samo promene koje višestruko nadmašuju dosadašnje.

U eventualnom trećem svetskom ratu sa nuklearnim i termonuklearnim oružjem ne samo što bi gubici bili višestruko veći nego u II svetskom ratu već se oni prema dosadašnjim vojnim i političkim merilima ne bi mogli ni shvatiti.

Pokušajmo najpre da procenimo obim razaranja u ratu sa nuklearnim i termonuklearnim oružjem.

Naša iskustva sa termonuklearnim oružjem još su relativno nova. SAD su počele prve opite s atomskim bombama 1945. godine. Amerikanci su držali monopol u ovom domenu dobre četiri godine. Vesti o prvoj atomsкој eksploziji u Rusiji dobijene su 1949. godine¹⁾. Tri do četiri godine docnije uspeli su Amerikanci i Rusi da proizvedu termonuklearno oružje i vremenski razmak u toj proizvodnji između te dve svetske sile iznosi još samo nekoliko meseci. Revolucionarni preobražaj, kao posledica proizvodnje termonuklearnog oružja, počiva u prvom redu na njihovim kvantitativnim dejstvima koja su najzad tako snažna dobrim delom i zato što zaštitne mere protiv termonuklearnog oružja nisu baš mnogo uspešne.

Još u doba nuklearnih bombi trebalo je shvatiti da defanzivno oružje uopšte ne ide ukorak sa ofanzivnim.

Pojavom termonuklearnog oružja te su se tendencije toliko povećale da se već i zbog toga može govoriti o vojnoj revoluciji.

Koliki bi mogli biti gubici u ratu sa nuklearnim i termonuklearnim oružjem?

Relativno tačne podatke imamo o dejstvima atomskih bombi upotrebljenih krajem II svetskog rata.

Prvim atomskim bombama bačenim na Hirošimu i Nagasaki prouzrokovani su sledeći gubici²⁾:

GUBICI U LJUDSTVU U HIROŠIMI I NAGASAKIJU

	Hirošima	Nagasaki
Dan eksplozije	6. VIII 1945.	9. VIII 1945.
Punjenje bombe	Uran 235	Plutonijum 239
Verovatna visina eksplozije	300 m	600 m
Broj ugroženog stanovništva	245 000	265 000
Mrtvi i nestali	70 000	35 000*)
Ranjeni, prema najskromnijoj proceni	70 000	40 000
Ukupan broj žrtava prema najskromnijoj proceni	140 000	75 000
Procentualni gubici stanovništva	57 %	28 %
Gustina naseljenosti stanovništva po km ²	14 000	25 000
Broj žrtava po km ² razorene površine	12 000	16 500
Procenat gubitaka stanovništva na potpuno razorenou površini	85 %	66 %

Obe atomske bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki imale su razornu snagu od po 20 do 30 kilotona. Sada pak jedan bombarder može baciti toliku količinu eksplozivne snage za koju ih je ranije bilo potrebno 1.000.

Stoga je, dakle, potpuno opravdano govoriti o vojnoj revoluciji već pri prelasku sa konvencionalnog oružja na prvu atomsku bombu.

Ali termonuklearna bomba ima nesrazmerno veću eksplozivnu snagu. Dok se kod »klasičnih« atomske bombe računalo još u kilotonama, a bombe protiv Hirošime i Nagasakija dostizale 20—30 kilotona, sada se pri termo-nuklearnim bombama računa u »megatonama«, a jedna megatona sadrži milion tona. Zato termonuklearna bomba od jedne megatone postiže eksplozivni efekat koji je 50 puta veći od efekta klasične atomske bombe od 20 kiltona.

*) Deo stanovništva Nagasakija bio je relativno zaštićen zahvaljujući brežuljkastom zemljишtu na kome leži ovaj grad.

Ali termonuklearne bombe sa kojima su već vršeni veći opiti, imaju eksplozivni efekat koji je znatno jači od jedne megatone i iznosi između 2-5 i 15-20 megatona. Žil Mok (Jules Moch) piše³): »Po do sada objavljenim procenama, prva termonuklearna bomba, ona iz 1952, ima eksplozivnu snagu od 5 miliona t TNT (trinitrotoluola), a bomba kod Bikinija od 1. marta 1954. godine 10—14 miliona, prema nekim piscima čak 24 do 28 miliona t TNT, dakle oko 600 do 1.400 puta više od atomske bombe bačene na Hirošimu... Zadržaćemo se na srednjem iznosu procenjenih jačina termonuklearne bombe koja je eksplodirala na Tihom okeanu, recimo da je ona 1.000 puta jača od bombe bačene na Hirošimu. Polazeći od ove pretpostavke, koja leži u domenu mogućnog, i od činjenica utvrđenih svojevremeno u Japanu, pokušaćemo da čitaocu stvorimo sliku o dejstvima koja treba očekivati od takve bombe.«

POSLEDICE DEJSTVA TERMONUKLEARNIH BOMBI BAČENIH NA FRANCUSKU, VELIKU BRITANIJU, SAVEZNU REPUBLIKU NEMAČKU I SOVJETSKI SAVEZ

Kao osnovu za dalje proračune Žil Mok uzima termo-nuklearnu bombu sa eksplozivnim efektom od 20 miliona t, tj. 20 megatona. On procenjuje da njeno dejstvo može da bude oko 400 puta jače od dejstva atomskih bombi bačenih na Hirošimu i Nagasaki. Možda su Mokove procene o njenom dejstvu nešto preuveličane. S druge strane, moguće je da će se njeno čisto kvantitativno dejstvo i dalje povećavati, pošto naučnici, tehničari i vojnici stalno produžavaju rad na ovom polju. Ali, ako uzmemo Mokove postavke kao bazu za dalju analizu, jasno će se pokazati revolucionarni vojni i politički aspekt razvoja od nuklearnog do termonuklearnog oružja. Mok iznosi u svojoj knjizi nekoliko posledica eventualnog termonuklearnog napada na Francusku. On piše:

»Nuklearna bomba zahvata stanovništvo oblasti od oko 100 km². Termonuklearna bomba imala bi, međutim,

smrtonosno dejstvo na području od 3.000 km² i osim toga, nešto slabije dejstvo u zoni od 40.000 km², ne računajući posrednu radioaktivnost preko čestica u vazduhu. Drugim rečima, termonuklearna bomba, koja je 1.000 puta jača od atomske, može prouzrokovati 400 puta veća razaranja. Ako se želi da se opustoši ma gde u svetu kakva kompaktna oblast, dovoljno bi bilo četiri stotine puta manje termonuklearnih bombi nego nuklearnih. Da bi celokupno stanovništvo Francuske ozbiljno osetilo dejstvo nuklearnih bombi, bilo bi potrebno 6.000 celishodno raspoređenih atomskih bombi starog tipa. Isti bi efekat, međutim, moglo da postigne samo 15 termonuklearnih bombi... Što sa 6.000 atomskih bombi praktično ne bi bilo izvodljivo, može se sa 15 novih bombi sasvim realno zamisliti.

Zato bi mali broj termonuklearnih bombi mogao potpuno uništiti Francusku. To važi i za Veliku Britaniju koja je još osetljivija od Francuske zbog svoje manje površine.

To važi i za Saveznu Republiku Nemačku.

Nemačka je bila u II svetskom ratu — imajući na umu ondašnje prilike — izuzetno jako bombardovana. Ceni se da je na nju u toku celog rata bačeno 1.300.000 t TNT.

Prva bomba bačena na Hirošimu odgovara jačini od 20.000 t TNT. Prema tome bi napad sa 65 takvih atomskih bombi otprilike odgovarao svim bombardovanjima Nemačke u toku II svetskog rata.

Jedna jedina termonuklearna bomba može, međutim, da ima snagu kao 20.000.000 t TNT i oko 400 puta jače dejstvo od prve atomske bombe. Prema tome, jedna jedina termonuklearna bomba ima oko 6 puta jaču eksplozivnu snagu nego sve bombe bačene u toku II svetskog rata na Nemačku.

U Zapadnoj Nemačkoj su 1955. godine izvedeni manevri na kojima se pretpostavljalo da će se protiv neprijatelja upotrebiti atomsко oružje. U oblasti u kojoj su i za koju vođene borbe, gubici i razaranja bili su ogromni. Međutim, prema zamisli o ovim manevrima protivnik nije mogao da upotrebi termonuklearno oružje. 15 termonuk-

learnih, pogodno raspoređenih, zrna razorilo bi Saveznu Republiku Nemačku isto onako kao što Žil Mok prepostavlja za Francusku.

Takva opasnost od uništenja preti i celoj zapadnoj Evropi.

Ali ona preti i Sovjetskom Savezu.

Sve dok su postojale samo atomske bombe, šanse za odbranu Rusije bile su veće zbog velikog prostranstva njene teritorije. Rusija je, naravno, mogla biti izložena najtežim uništavanjima, ali je *pre* pronalaska termonuklearnog oružja jedva moglo biti reči o takvoj opasnosti koja bi mogla ugroziti sovjetski društveni poredak u celini.

Pronalaskom termonuklearnog oružja položaj Rusije promenjen je iz osnova.

Sovjetski društveni poredak može se termonuklearnim oružem tako razoriti da bi bio doveden u pitanje opstanak same ruske države. Zato je Čerčil, dok je još bio britanski premijer, izjavio da je sada Rusija termonuklearnim oružjem ugrožena kao ranije Velika Britanija koja je u doba atomskih bombi bila najugroženija zemlja na svetu.

Posledice dejstva termonuklearnog napada su po obimu tako velike i stoga što sredstva odbrane mogu velikim delom da otkažu. Od bombardovanja kao što je bilo u II svetskom ratu, stanovništvo u gradovima je moglo da se zaštitи u skloništima i eventualnom evakuacijom širih razmara.

U doba atomskih bombi bila su *oba* ova načina zaštite u izvesnoj meri još mogućna, pošto nije, kao što je već rečeno, bilo dovoljno atomskih bombi da bi se njima mogla pokriti čitava Francuska niti u fazi njihovog daljeg razvoja cela Rusija. Termonuklearnim napadom može se, kao što smo već naveli, sa 15 bombi uništiti čitava Francuska, a ako broj tih bombi i dalje bude rastao, mogu biti uništene najznačajnije oblasti Rusije, tako da bi evakuacija većih delova stanovništva bila sve manje uspešna.

Uz to dolazi još drugi momenat: pri ranijim bombardovanjima mogli su ljudi posle napada da napuste skloni-

šta. Termonuklearnim napadima mogu da budu radiološki kontaminirani čitavi gradovi i čitave zemlje, i to ne nekoliko časova, već nedeljama i mesecima. Milioni ljudi koji ne bi stradali odmah od ovih projektila, mogu još posle više nedelja i meseci da umru od zatrovavanja, ukoliko ne postoji dovoljno efikasan državni aparat koji bi bio u stanju da svojim merama smanji radioaktivnost u vazduhu i da stalno snabdeva ljudstvo životnim namirnicama i vodom.

Amerikanci mogu svaki ruski grad od jednom gotovo potpuno da unište jednim jedinim dobro upravljenim termonuklearnim projektilom, ali tako isto mogu i Rusi da unište svaki engleski i zapadnonemački grad. Državnici to znaju. Oni to saznanje više ne zadržavaju samo za sebe, već pokušavaju da ga prenesu svojim narodima.

Jedan od mnogih primera.

Maja 1956. godine izvedeni su u Velikoj Britaniji manevri pod pretpostavkom da su neprijateljski bombarderi, naoružani nuklearnim i termonuklearnim bombama, uspeli da probiju britansku odbranu. »U toku manevra data je pretpostavka da je — posle nekoliko manjih, pripremnih nuklearnih bombi na Bermingem (*Birmingham*), Jarmet (*Yarmouth*) i Dover — na Westminster (*Westminster*) pala termonuklearna bomba jačine 10 megatona. U glavnom štabu rukovodstva vežbe »Traj aut«⁴⁾), koji se nalazio izvan grada, stavljena je preko centra Londona crna ploča koja je trebalo da znači da je u poluprečniku od 6 km sve potpuno uništeno, a da su u poluprečniku od 8 km nastala vrlo teška razaranja. U širem poluprečniku do 21 km od tačke eksplozije oštećenja su označena kao „teška do umerena“. U pogledu žrtava u ljudstvu naveden je broj od 4,000.000.⁴⁾

U britanskim manevrima polazilo se od toga da bi polovina londonskog stanovništva mogla poginuti od jedne jedine termonuklearne bombe. A to znači ni manje ni više nego da bi se s manjim brojem termonuklearnih bombi

⁴⁾ *Try aut* na engleskom znači pokušaj, ogled. — Prim. prev.

mogla uništiti cela britanska država i njena društvena struktura.

Britanski manevri tako potvrđuju zaključke koje je Žil Mok izvukao za Francusku iz dosad raspoloživih podataka.

TERMONUKLEARNO ORUŽJE I SAD

Rusija leži već godinama u doletu (Reichweite) američkih bombardera, a Savezna Republika Nemačka, Francuska i Velika Britanija nalaze se već godinama u doletu ruskih bombardera.

Dognje ćemo se ponovo iscrpno vratiti (vidi stranu 68 i dalje) na pitanje u kojoj meri se SAD nalaze u doletu ruskih bombardera.

Pre no što su interkontinentalni bombarderi počeli da se proizvode u većem broju i pre no što je uopšte otpočela proizvodnja interkontinentalnih raketa, u SAD je već bilo reči o tome da bi i njihova sopstvena teritorija mogla da postane ratno poprište nuklearnog i termonuklearnog oružja.

Već 13. juna 1955, dakle pre tadašnje konferencije šefova država u Ženevi, doneo je »Njujork tajms« vrlo dokumentovan članak o užasnim pustošenjima koja može u Njujorku da izazove jedna jedina termonuklearna bomba i prokomentarisao ga sledećim rečima:

»Ako bi se danas bacila nuklearna bomba čije bi dejstvo bilo 50 puta jače od hirošimske, nastalo bi potpuno uništenje u poluprečniku od 5,7 km. Teška razaranja bi se pojavila u poluprečniku od 5,7 do 11,8 km. Do srednjih oštećenja bi došlo u poluprečniku od 11,8 do 17,6 km, a čak i u poluprečniku od 23,3 km nastala bi delimična ili lakša oštećenja.

Dejstvo tog oružja ipak je sićušno u poređenju sa dejstvom termonuklearnih bombi, koje su 500 i više puta jače od atomske bombe bačene na Hirošimu. Bomba koja je 1. marta 1954. eksplodirala kod Enivetoka bila je 600 do 700 puta jača od nje. Ako bi bomba od 10 megatona (dakle

jačine 10 miliona t eksploziva TNT ili 500 puta jača od hirošimske eksplodirala na visini od 700 m, nastali bi sledeći pojasevi oštećenja: potpuno uništenje u poluprečniku od 12,8 km na površini od 80 km²**); teška razaranja u poluprečniku od 25,6 km, na površini od 320 km²; srednja pustošenja u poluprečniku od 46,8 km, na površini od 960 km²; delimična oštećenja u poluprečniku od 51,2 km na površini od 1.280 km²; oštećenja od požara u poluprečniku od 80 km, u zoni veličine 3.200 km².

Već od dejstva termonuklearne bombe od 5 megatona bilo bi 4.800.000 mrtvih, od kojih 90% u poluprečniku od 4,8 km. Ukupni gubici bi se popeli na 7.600.000 ljudi».

Članak u »Njujork tajmsu« objavljen je nekoliko dana pre no što su u SAD održani odbrambeni manevri pod imenom »Operejšen elert«**).

Pod kakvim su pretpostavkama izvedeni ovi manevri u sredu 15. juna 1955?

Prepostavilo se da bi neprijateljske bombarderske eskadre (*Geschwader*) bombardovale Njujork, Vašington i još preko 50 drugih gradova termonuklearnim i nuklearnim bombama. Njujork bi u tim manevrima pogodila termonuklearna bomba jačine 5 miliona TNT, tj. 5 megatona. Zatim se prepostavilo da bi samo u Njujorku u tom napadu pогinulo 4,5 miliona ljudi, dakle više od pola stanovništva, od kojih 3 miliona odmah na licu mesta i 1,5 milion od posledica kasnijeg radioaktivnog dejstva. Uzelo⁵) se takođe da bi Njujork i preko 50 drugih gradova imali u tom napadu 8,2 miliona mrtvih i 6,55 miliona povređenih, a da bi prostrane oblasti države bile kontaminiране radioaktivnim zračenjem.

*) Rezultati ove probe su dobijeni u sektoru kruga veličine oko 60° u čijem se središtu nalazilo ostrvo Enivetok. Stoga se u originalu i pojavljuju razlike u veličinama površina računatim po obrascu $P = r^2\pi$ i stvarno kontrolisanim površina pri toj probi.
— Prim. prev.

**) *Operation alert* engleski znači operativna uzbuna. — Prim. prev.

Konačno se pretpostavilo da bi Vašington pogodila »samo« jedna atomska bomba veličine one koju su Amerikanci svojevremeno bacili na Hirošimu.

Na manevrima je trebalo takođe ustanoviti da li bi u takvim uslovima, uprkos neobično velikim razaranjima, mogao brzom evakuacijom 15.000 vodećih ličnosti iz državne uprave — pored ostalih i predsednika Ajzenhauera koji je učestvovao na manevrima — da se obezbedi opstanak državnog aparata koji bi bio sposoban da funkcioniše.

U našem razmatranju nije potrebno raspravljati u kojoj su meri bile realne pretpostavke za manevar »Operišen elert« u junu 1955. Možda su se opasnosti za ono doba precenile, ali bi mogle odgovarati nekoj situaciji već u dogledno vreme.

Za naše razmatranje je važno da su SAD već 1955. godine pokazale tim manevrom kako sebi tako i celom svetu da vojna revolucija i za njih, i to *baš za njih*, znači sudbonosnu prekretnicu u njihovoj istoriji.

Značaj ove etape revolucije biće možda još jasniji ako je uporedimo sa položajem SAD u poslednjem ratu.

U I svetskom ratu SAD su u vojnem pogledu bile na strani svojih saveznika na frontu u Evropi. Činjenica da one nisu bile odmah vojnički spremne nije bila naročito značajna jer, daleko od fronta u Francuskoj, zaštićen Atlantskim okeanom kojim su vladale savezničke flote, mogao se bitan deo njihovog industrijskog potencijala pretvoriti u vojnu snagu.

U II svetskom ratu u osnovi nije bilo drugačije. Velika Britanija se držala, a i ruski front se držao; oboje su izdržali prve oluje rata. I tako su Velika Britanija i Rusija stvorile mogućnost da SAD, koje ni ovog puta nisu učestvovale u prvoj fazi rata, svoj moćan industrijski potencijal opet pravovremeno prebacuje na ratni kolosek.

Još u prvoj fazi današnje vojne revolucije, još u vreme američkog monopolja u posedovanju atomskih bombi, čak još i u doba kada ovog monopolja više nije bilo, kada su Rusi počeli da proizvode atomsко oružje, stanje

je u suštini bilo slično. Sve dok nije postojala opasnost da i sama Amerika može postati poprište rata, a to je bilo dok Rusija nije raspolažala sredstvima za prenošenje atomskog oružja na nju, Amerika je mogla računati da će u eventualnom ratu svoju snagu, tj. snagu najveće industrije sveta, postepeno pretvarati u moćan vojni faktor.

Ova faza se približava svome kraju.

Današnja vojna revolucija, nasuprot vojnim prilikama u prvoj polovini XX veka, odvija se tako da SAD ne samo što se mogu naći u ratu prvog dana nekog budućeg sukoba, a ne tek u nekoj njegovoj docnijoj fazi kao u oba svetska rata, već one mogu da postanu *ratno poprište prvog dana rata* i to poprište nuklearnih i termonuklearnih napada.

One odsad nemaju više vremena da izgrađuju svoju vojnu silu pod zaštitom svog geografskog položaja i svojih saveznika. *Jednovremeno* sa saveznicima biće u ratu od prvog dana, jer saveznici i okeani ne predstavljaju više zaštitni bedem koji bi sačuvao od atomskih napada metropolu, upravo same SAD.

Time je nastupila prekretnica čiji će se pun značaj tek postepeno uvideti. Vojna revolucija je dovela ili tek što nije dovela dotle da se svako industrijsko preduzeće, čak i svaka društvena tvorevina na našoj planeti, može još od prvog dana rata naći na ratnom poprištu i to kao objekt izložen oružju naročito efikasnom baš protiv industrijskih centara i gradova.

Za SAD, za vojnu misao u SAD nastaje time takode presudan preokret, pošto se moraju po prvi put u svojoj istoriji postaviti u ulogu branioca, jer, za razliku od prvog i drugog svetskog rata, njihova sopstvena teritorija može postati ratno poprište i čak biti velikim delom uništena.

U TERMONUKLEARNOM NAPADU NA RUSIJU GUBICI BI, PREMA PROCENI, IZNOSILI STOTINE MILIONA LJUDI

Otkako su 1954. godine izrađene prve termonuklearne bombe u SAD i Sovjetskom Savezu, obe svetske sile su

stalno povećavale i usavršavale proizvodnju termonuklearnih i nuklearnih bombi kao i ostalog atomskog oružja.

Gubici u navedenim američkim manevrima bili su, za eventualni atomski rat, verovatno suviše mali, premali i za Sovjetski Savez, ali i za SAD. Koliki će ti gubici biti ne može se, naravno, unapred reći. Bitni deo odgovara-jućeg materijala ne стоји na raspolaganju pošto se čuva u tajnosti. I vojni stručnjaci su, prirodno, upućeni na procenjivanja, koja se uz to moraju stalno korigovati, pošto se i proizvodnja atomskog oružja i sredstava za njegovo prenošenje stalno usavršava, a i stoga što se, s druge strane, samo u najopštijim crtama može proceniti da li će i u kolikoj meri biti efikasne odbrambene mere protiv atomskih napada.

Javnost vrlo retko saznaće procene vojnih stručnjaka na ovom polju. Utoliko je važnije sledeće saopštenje o izjavi američkog generala Džemsa M. Gevina (*James M. Gavin*) na jednoj tajnoj sednici američkog senatskog komiteta koja je na iznenadenje širokih krugova uspela da prođe kroz cenzuru.

Ona je naročito važna jer daje približne podatke o veličini gubitaka u ljudima koji mogu da nastanu već u prvoj fazi rata sa termonuklearnim i nuklearnim oružjem. Izveštaj je objavio »Njujork tajms« od 29. VI 1956. Prokomentarisao ga je Antoni Levijero (*Antony Leviero*), dopisnik »Njujork tajmsa«, koji je nedavno umro.

»Izjava generala Gevina još je značajnija stoga što nije reč o ličnom mišljenju, već su se njegove konstatacije bazirale na tekućim planskim procenama. Razmatrajući posledice opštег rata u koji bi se mogle uplesti i SAD, stratezi Pentagona su procenili da bi u atomskom napadu velikih razmera poginule stotine miliona ljudi, i to očevidno većinom civilnog stanovništva.

Gevin, padobranski general u II svetskom ratu, dao je ovu izjavu odgovarajući na sledeće pitanje koje mu je postavio republikanski senator Džems H. Daf (*James H. Duff*) iz Pensilvanije (*Pennsylvania*).

'Ako bismo bili uvučeni u rat sa atomskim oružjem i ako bi naše strategijsko vazduhoplovstvo svom snagom napalo njime Rusiju, pri čemu bi trebalo imati u vidu da bi veter nosio radioaktivnu prašinu u jugoistočnom pravcu preko Rusije, koliko bi bilo mrtvih prema vašem mišljenju u takvim okolnostima?'

'Na to će vam iscrpno odgovoriti', odvratio je general Gevin... Naše »tekuće planske procene« predviđaju više stotina miliona mrtvih u oblasti koju bi odredio pravac vetra. Pri severozapadnom vetruscu najveći bi gubici nastali u SSSR, ali bi u izvesnoj meri bilo verovatno pogodeno i japansko i filipinsko područje. U slučaju istočnog vetra bili bi pogodeni i veliki delovi zapadne Evrope. Koristim broj »više stotina miliona« koji se razlikuje od procene što ste ih uzeli iz časopisa »Forčn« u kojem su ti brojevi znatno manji. A na tim osnovama su izgrađene studije koje su mi poznate i koje su veoma interesantne i značajne.

Pre ovog dijaloga senator Sajmington (*Symington*) je pomenuo izvestan članak iz časopisa »Forčn« (Fortune), u kome je objavljeno da bi 110 bombi nekog već ispitanih tipa izazvalo gubitke od oko 70 miliona ljudi kada bi se bacile na SAD u razmacima od po 10 minuta.«

U ovoj izjavi američkog generala Gevina neki su navodi toliko značajni da moraju još jednom da se naglase i podvuku.

Prema njoj bi u *američkom napadu* na Sovjetski Savez mogle da izginu stotine miliona ljudi i to već u *prvoj fazi rata*.

Taj broj, koji višestruko nadmašuje gubitke svih zaraćenih država u toku celog II svetskog rata, nije samo nabačen, već se zasniva na procenama koje su izvršili američki stručnjaci. Ove stotine miliona mrtvih prouzrokuje neposredno, direktno dejstvo napada većeg broja termonuklearnih bombi, ali i radioaktivna kontaminiranost velikih oblasti.

Ono što je general Džems M. Gevin izneo u svojoj izjavi o veličini kontaminacije koju prouzrokuje radio-

aktivnost, daleko prevazilazi američka iskustva, svojevremenno stećena prilikom eksplozije termonuklearne bombe kod Bikinija. O tome je novinska agencija »Asošijeted pres« (Associated Press) javila 15. februara 1955. iz Vašingtona:

»Prema izveštaju američke komisije za atomsku energiju objavljenom danas, radioaktivna prašina termonuklearne bombe veličine one koja je eksplodirala kod Bikinija ozbiljno bi ugrozila na površini dužine 220 km i širine 32 km živote svih ljudi koji ne bi našli nikakav zaklon.

Na 260 km od mesta eksplozije može u pravcu duvanja vетra polovina svih pogodenih zadobiti smrtonosne povrede. Već na daljini od 300 km zadesila bi ista sudbina preko 5% ljudi. Ove procene donekle otkrivaju tajnu koja je dosad ležala nad opitima izvršenim kod Bikinija.

Straus, predsednik ove komisije, izjavio je da je taj izveštaj saopšten javnosti sa uverenjem da američki narod želi da bude obavešten o opasnostima od atomskih eksplozija i o zaštitnim sredstvima koja mu stoje na raspolaganju.

Predsednik je došao do sledećih zaključaka: u slučaju rata s atomskim oružjem, radioaktivna prašina koju bi stvorila eksplozija teške atomske bombe na površini zemlje ili nešto malo iznad nje, neposredno bi ugrozila civilno stanovništvo i u širem prečniku izvan samog mesta cilja. Komisija za atomsku energiju se nada da čovečanstvo nikad neće biti izloženo toj opasnosti. Ali ipak, sve dok se efikasnim planom o međunarodnom razoružanju ne otkloni mogućnost atomskog napada na SAD, najpreča je dužnost vlade da brižljivo proučava dejstvo oružja koje bi se eventualno moglo upotrebiti protiv SAD i da stalno poboljšava naša odbrambena postrojenja.

Posle opita kod Bikinija, zona od oko 18.000 km² od mesta eksplozije u pravcu veta bila je radiološki toliko kontaminirana da bi se ljudstvo s nje moralo ili evakuisati ili skloniti u skloništa kako bi ostalo u životu. Eksplozija kod Bikinija kontaminirala je radiološkim dej-

stvom niz vetar od mesta eksplozije izduženu zonu u obliku cigare dužine 350 km i širine do 65 km. Pored toga, i van pravca vетra kontaminirana je zona od oko 32 km od mesta eksplozije.

Na osnovu iskustava dobijenih sa tog i drugih opita može se već danas proceniti koliki bi bili gubici da je ugrožena oblast bila naseljena.«

Prema ovom izveštaju Komisije za atomsku energiju, pri opitu kod Bikinija kontaminirana je zona od 18.00 km². Na tom opitu — koji je bio izведен 1954. godine, ali o kojem su podaci objavljeni tek 1955 — bila je upotrebljena jedna jedina termonuklearna bomba. Otada je proizvodnja termonuklearnog oružja znatno napredovala.

Procene u kojima general Džems M. Gevin govori u svojoj izjavi pred senatskom komisijom, ne odnose se stoga, prirodno, na dejstvo samo jedne termonuklearne bombe, već na dejstvo sasređenog napada američkog strategijskog vazduhoplovstva čitavim nizom termonuklearnih bombi.

Američko strategijsko vazduhoplovstvo raspolažeće 1957. godine (vidi stranu 65) bombama eksplozivne moći od preko milijarde tona, od oko 1.300 megatona klasičnog eksploziva, što je otprilike stostruko jače od snage termonuklearne bombe upotrebljene kod Bikinija. Stoga se njime može kontaminirati radioaktivnim dejstvom površina koja je mnogo puta veća od onih 18.000 km² kod Bikinija.

U proceni generala Džemsa M. Gevina od najvećeg značaja je to što, nezavisno od broja mrtvih u Sovjetskom Savezu, pri takvom napadu mogu zbog kontaminacije vazduha da poginu stotine miliona ljudi bilo u zapadnoj Evropi, bilo u Japanu.

Drugi svetski rat je već pokazao da su u zemljama — učesnicama u ratu pогинули milioni takozvanog civilnog stanovništva. Ali tu se radilo tek samo o milionima i uz to uglavnom u zemljama koje su vodile rat.

Prema izjavi generala Džemsa M. Gevina i, da podvučemo to još jednom, prema procenama vojnih struč-

njaka, u termonuklearnom napadu mogu da poginu ne samo milioni već stotine miliona, i ne samo u zemljama koje vode rat, nego i u onim koje bi prilikom izbjijanja rata sa termonuklearnim i nuklearnim oružjem bile možda »neutralne«. Ove druge bi možda preduzele sve da u političkom i vojnem pogledu ostanu izvan blokova, na čijem se čelu nalaze dve velesile.

Američko ratno vazduhoplovstvo ima zadatak da u eventualnom ratu uništi ruske vojne snage, sovjetski vojni i industrijski potencijal. Zato se u američkom planu, nezavisno od ruskih gradova i industrijskih centara, predviđa uništenje ruskog vazduhoplovstva i njegovih baza. Ali upotrebom savremenog oružja u masovnom napadu termonuklearnim i nuklearnim oružjem jačine od preko milijarde tona, mogu nastati veći grubici nego u Rusiji ne samo u neutralnim zemljama već i kod američkih saveznika.

Pošto će se iz razumljivih razloga ovakvi podaci objavljivati samo u veoma ograničenom obimu i nikako na način koji odgovara njihovom značaju, navodi se još jedan komentar o izlaganjima generala Džemsa M. Gevina. Napisala su ga dva poznata američka novinara, Džozef i Stjuart Olsop (*Joseph, Stewart Alsop*) 27. VII 1956. u »Njujork herald tribjunu« (*New York Herald Tribune*):

»Straus, predsednik američke Komisije za atomsku energiju, dao je februara 1955. naknadno objašnjenje o dejstvu radioaktivnih čestica stvorenih prilikom termo-nuklearnih opita u 1954. godini. Prema njegovom objašnjenju reč je o površini od oko 18.000 km² i smrtonosnom dejstvu termonuklearne bombe koje bi obuhvatalo zonu od 320 km od mesta eksplozije. Pošto su i London i Pariz udaljeni preko 800 km od Praga ili istočnog Berlina, najbližih ciljeva za napad strategijskog vazduhoplovstva (*Strategic Air Command*), izjava generala Gevina ne slaže se sa Strausovim podacima.

Gevin ipak nije nikako preterao. Naprotiv, proučavanja koja su izvršili američka Meteorološka uprava, Savezna organizacija za civilnu zaštitu (*Federal Civil De-*

fence Agency), kopnena vojska i ratno vazduhoplovstvo potpuno se podudaraju u tome da bi površina kontaminirana smrtonosnim dejstvom radioaktivne prašine bila znatno veća nego što to iznosi Štraus. Radovi Meteorološke uprave i Savezne organizacije za civilnu zaštitu ukazuju na to da bi radioaktivna prašina koja bi u određenim vremenskim uslovima nastala prilikom eksplozije jedne jedine teške termonuklearne bombe nad Čikagom, mogla da izazove opasne ozlede u Bufalu, u državi Njujork, dakle na udaljenosti od oko 720 km. Prema proučavanjima kopnene vojske i ratnog vazduhoplovstva, radioaktivne čestice mogle bi se primetiti na još većoj daljini. Proučavanja kopnene vojske koja se samo u izvesnoj meri razlikuju od analize ratnog vazduhoplovstva, ukazuju na to da bi se u eventualnom napadu većih razmera na satelitske zemlje zona sa velikom smrtnošću prostirala do rejona severno od Londona, pa čak i do Irske. Veliki procenat mrtvih računa se onda kada pogine 80% stanovnika koje je nepripremljene zatekao napad. Iz mnogo razloga je smrtnost u stvari daleko veća nego što pokazuju Štrausovi podaci iz 1955. godine. Kopnena vojska i ratno vazduhoplovstvo su pre svega računali sa eksplozijama mnogobrojnih termonuklearnih bombi, na raznim ciljevima na zemlji.

Ta se prepostavka neminovno nameće jer najpreči zadatak američkog strategijskog vazduhoplovstva — uništenje sovjetskih atomskih bombardera — zahteva da se izvrši napad na mnogobrojne aerodrome i ostale vojne ciljeve na teritoriji Sovjetskog Saveza i satelitskih država. Radioaktivna prašina jedne bombe ne mora da ima smrtonosno dejstvo preko određene udaljenosti od mesta eksplozije. Usled radioaktivne prašine druge, treće ili četvrte bombe ipak će na prostranim oblastima porasti broj poginulih.

Ako su ova razmatranja braće Olsop realna, njihov se značaj jedva može preuveličati.

Američko vazduhoplovstvo mora, prirodno, pokušati da u napadu uništi u prvom redu sovjetske vazduhoplovne

baze. One se, naravno, ne nalaze samo u unutrašnjosti Rusije već i na ruskoj zapadnoj granici i na teritorijama istočnoevropskih satelitskih država.

Da bi se ove vazduhoplovne baze, koje su svakako najjače zaštićene, mogle potpuno uništiti, napad se mora izvršiti sa prilične visine, ali time se jako povećava opasnost od radioaktivne kontaminacije.

Braća Olsop navode neka naučna istraživanja na kojima se zasnivaju tvrđenja generala Džemsa M. Gevina. Već pri jednom jedinom napadu bombama, radioaktivna kontaminacija bi mogla da dopre na daljinu od 720 km.

Termonuklearne bombe za uništenje vazduhoplovnih baza u satelitskim državama mogle bi prema tome da prouzrokuju radioaktivnu kontaminaciju koja bi obuhvatila čak i London.

Zapadnonemački gradovi su od ruskih vazduhoplovnih baza u satelitskim zemljama manje udaljeni nego London. Tako bi kao posledica napada na sovjetske ciljeve termonuklearnim bombama ukupne jačine 1.000 megatona nastala radioaktivnost koja bi uništila većinu nemackog stanovništva. I — da se još jednom podvuče — ono bi stoga moglo da postane žrtva ne ruskih protivnappada, nego američkih napada, namenjenih za uništenje sovjetskih vazduhoplovnih baza.

SEODAMDESET MILIONA MRTVIH I POVREĐENIH U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA PRILIKOM SOVJETSKOG NAPADA NA AMERIKU

Razume se da neće biti samo stotine miliona mrtvih isključivo od američkog napada. Američki krugovi koji počinju ozbiljno da proučavaju današnje stanje procenjuju da bi i američki gubici već u prvoj etapi sovjetskog napada mogli da budu veoma veliki. Na pomenutim obrambenim manevrima u junu 1955. prepostavilo se da je Njujork pogodila termonuklearna, a niz drugih američkih gradova nuklearne bombe. Posle tih američkih ma-

nevara iz juna 1955. ruska proizvodnja atomskog oružja*) i sredstava za njegovo prenošenje svakako je znatno napredovala (vidi opširnije stranu 67 i dalje).

Na američkim manevrima u junu 1955. još se pretpostavljalo da od ruskog napada može u prvoj fazi rata poginuti ili biti povređenih samo oko 15 miliona Amerikanaca.

Petnaest miliona nije ni 10% američkog naroda. U odnosu na američke gubitke u II svetskom ratu, koji su izneli dobrih 300.000 ljudi, ovački gubici bili bi preterano veliki. No, s druge strane, smatra se da je, na primer, Jugoslavija u toku II svetskog rata izgubila 10% od 16 miliona stanovništva, pa je ipak taj rat izdržala; njena država i društvo i dalje su postojali.

15 miliona mrtvih i ranjenih za nekoliko dana bilo bi za Sjedinjene Države, prirodno, vrlo težak udar. Ali iz dosadašnjih istorijskih iskustava ipak bi se moglo zaključiti da bi američka država i američko društvo mogli da odole takvom udaru.

Novije američke procene gubitaka, međutim, daleko prevazilaze onaj broj koji je bio osnova za manevre od 1955. godine.

Upravo citiranom članku iz »Njujork tajmsa« pomenut je članak iz časopisa »Forčn«, prema kome bi Ameriku napalo 110 bombardera sa termonuklearnim bombama kakve su već ispitane, i to u razmacima od po 10 minuta. Posle tog napada koji ne bi trajao ni ceo jedan dan, *bilo bi mrtvo ili ranjeno i osakaćeno 70 miliona Amerikanaca.⁶⁾*

Do sličnih ocena došao je neki stručnjak u svom svedočenju pred američkim senatskim komitetom za atomsku energiju. U izveštaju »Asošijeted presa« (citiranom prema »Njujork herald tribjunu« od 29. V 1957. stoji: »Američki kongres je čuo danas procenu da će Sovjetski Savez do 1960. godine biti u stanju da bombarduje Sjedinjene Države termonuklearnim bombama eksplozivne

*) Na ovom mestu i autor pod *atomaren Waffen* podrazumeva i nuklearno i termonuklearno oružje. — Prim. red.

snage od 2,5 milijarde tona TNT i da ubije oko 82 miliona ljudi.«

Carlz Šejfer (*Charles Shafer*), naučnik Meteorološkog biroa koji radi za potrebe Uprave za civilnu zaštitu, izjavio je: »Saopšteno nam je da će neprijatelj do 1960. godine biti u stanju da izvede napad takvih razmara.«

82 miliona mrtvih — to bi činilo oko polovinu američkog stanovništva.

U moderno industrijsko doba, ni približne gubitke u ratu nije pretrpela nijedna država, a više je nego sumnjivo da bi ijedno društvo moglo da ih nadživi.

U Americi su u zadnje vreme preduzimane mere za smanjivanje radioaktivnog dejstva termonuklearnog oružja. Postoji nada da će se za 4 do 5 godina izraditi »čista« (*clean*) bomba. Prepostavimo da se u tome uspe. Ali ako bi jednom došlo do rata između svetskih sila, pitanje je da li bi se ta »čista« bomba upotrebila ako bi postojala bojazan da i protivnik neće upotrebiti baš tu, »čistu«, već potpuno radioaktivnu bombu. Tu postoji slična opasnost kao da se iz ograničenog rata razvije totalni rat. (vidi str. 132).

Još pre no što je proizvedena prva hidrogenska bomba, Albert Ajnštajn (*Einstein*) je opominjao da već današnji tehnički razvitak pruža mogućnost da se čovečiji život na našoj planeti uništi.

On je pisao u poruci upućenoj italijanskim atomskim istraživačima⁷⁾:

»Iza tajanstvenih zidova dovršavaju se u grozničavoj žurbi sredstva za masovno uništavanje. Ako se to ostvari, doći će do radioaktivne kontaminacije vazdušnog prostora i time će uništenje celokupnog života na zemlji biti tehnički izvodljivo. Izgleda da se sve povinjava tom kobilom toku stvari. Svaki korak izgleda kao neizbežna posledica prethodnog. Na kraju puta sve se jasnije ocrtava avet opštег uništenja.«

Mi jedino možemo da neprestano opominjemo. Ne smemo posustati u nastojanju da narode sveta, a naročito njihove vlade, učinimo svesnim nečuvene nesreće koja će

ih sasvim sigurno snaći ako iz osnova ne izmene međusobne odnose i shvatanja o budućnosti.

Našem svetu preti kriza čiji obim, izgleda, ne sagledavaju oni u čijoj je moći da značajne odluke usmere u dobrom ili lošem pravcu. Oslobođena snaga atoma izmenila je sve samo ne naš način mišljenja, te tako srljamo u susret neuporedivoj katastrofi. Potrebno je da iz osnova izmenimo način mišljenja ako čovečanstvo treba da i dalje postoji. Jedna od najprečih briga našeg vremena je da se otkloni ta pretnja.« (Kurziv je moj. F. Š.).

Otkad je Albert Ajnštajn napisao ove rečenice, vojna tehnika je napredovala, ali za to vreme nisu između velesila zaključeni nikakvi sporazumi u pravcu onemogućavanja rata s atomskim oružjem, tj. atomskog rata.

Obe svetske sile proizvode termonuklearno oružje u sve većoj količini.

Rezultat trke u naoružanju između SAD i Sovjetskog Saveza dosad je na ovom polju nerešen. On je u izvesnoj meri već iznet ali se mora objasniti i proanalizirati sa još više sistema pre no što bismo mogli da razjasnimo najkrupnije posledice vojne revolucije od opšteg svetskog značaja.

II Glava

TRKA U NAORUŽANJU IZMEĐU SAD I SOVJETSKOG SAVEZA

Za sadašnju fazu vojne revolucije karakteristična je trka u naoružanju između Amerike i Rusije, a ima mnogo izgleda da će ona trajati još dugo, čak i kad na izvesnim poljima budu zaključeni sporazumi o razoružanju.

Da danas američko-ruska trka u naoružanju određuje tok vojne revolucije i svetske istorije, vidi se već iz korenite promene koja je nastala u prvoj polovini XX veka, a naročito posle prvog svetskog rata.

OPADANJE ULOGE EVROPE U ISTORIJSKOM PARALELOGRAMU SVETSKIH SILA

U doba I svetskog rata Evropa je još bila odlučujući centar sila u svetu. Taj rat bio je u suštini još evropski. Amerikanci su tek docnije stupili u rat i relativno malim angažovanjem doprineli da se rat završi u korist Antante.

Rusija u vreme I svetskog rata još nije bila velika vojna sila. U industrijskoj proizvodnji bila je tada daleko iza Nemačke, ali i iza Velike Britanije i Francuske. Kao vojna sila, bila je na šestom mestu u svetu (posle Amerike, Nemačke, Engleske, Francuske i Japana). Nemačka proizvodnja čelika bila je tada za oko 16 miliona tona

četiri puta veća od ruske, a *sama* Nemačka je bila u ono vreme vojnički znatno jača od carske Rusije. Iako se samo deo — nikad preko 30% — nemačkih trupa u I svetskom ratu borio stalno na istočnom frontu, nemačke armije su ipak uspevale da uništavaju carske. Upravo su ti vojnički porazi carizma i podstakli izbijanje ruske revolucije.

I u II svetski rat ušla je Evropa kao odlučujući centar sveta i njena ukupna proizvodnja, ne računajući rusku, prevazilazila je američku. Ali uloge Amerike i Rusije bile su već nesrazmerno značajnije nego u I svetskom ratu. One su najzad i porazile Hitlerovu Nemačku.

U ovaj II svetski rat Rusija nije ušla kao šesta, nego kao treća industrijska sila. Ruska industrijska proizvodnja znatno je prevazišla japansku, sredinom tridesetih godina ostavila je iza sebe Francusku, a zatim i Englesku.

Nemačka je u teškoj industriji bila i dalje nadmoćnija, ali njena industrija čelika nije više bila, kao u vreme I svetskog rata, četiri puta veća od ruske, već je odnos sada bio tek 5:4. I mada se gro nemačkih trupa od početka rata protiv Rusije borio na istočnom frontu, nemačke armije nisu mogle da postignu nikakvu rešavajuću pobedu protiv Rusije.

Posledica II svetskog rata je i dalje znatno opadanje Evrope u istorijskom paralelogramu svetskih sila. U II svetskom ratu bar jedna evropska sila, Nemačka, bila je vojnički jača od Rusije. Danas je, međutim, cela srednja i zapadna Evropa, uključujući i Veliku Britaniju, u vojnom pogledu slabija od Sovjetskog Saveza i zato su za opstanak sadašnje Evrope potrebne SAD.

Sjedinjene Države umešale su se vojnički u I i II svetski, a u stvari u oba slučaja uglavnom u evropski rat. Još u vreme II svetskog rata bila bi Nemačka zajedno sa Velikom Britanijom i Francuskom, znatno jača od Sovjetskog Saveza. Danas su, međutim, i sami Rusi vojnički jači od cele srednje i zapadne Evrope.

U takmičenju između Amerike i Rusije Evropa je još vanredno važna, ali nije više vojnička sila prvog reda.

Ako bi za to bio potreban još kakav dokaz, stvoren je takav za vreme sruške krize.

Tada je Rusija bila jača od Evrope kako u divizijama sa konvencionalnim oružanjem tako i u atomskom oružju. Dalje zaoštrevanje vojne situacije usled ruskih pretinja Velikoj Britaniji raketnim oružjem izbegnuto je u to vreme jedino time što se smatralo da se samo po sebi razume da bi Amerikanci u slučaju ruskog napada priskočili svojim evropskim saveznicima u pomoć.

INDUSTRIJSKI I VOJNI POTENCIJAL RUSIJE

Ako je Rusija još u doba II svetskog rata proizvodila više čelika od Velike Britanije ili Francuske, ali ipak ne toliko koliko Nemačka, ona je već krajem 1955. godine, na završetku svog petog petogodišnjeg plana, sa 45 miliona tona proizvodila više čelika nego Velika Britanija i Savezna Republika Nemačka zajedno. A trebalo bi očekivati da će tempo razvoja ruske teške industrije biti i u sledećim godinama brži nego u zapadnoj Evropi, pa i Sjedinjenim Državama. O presudnim faktorima koji su omogućili tako ubrzani razvoj teške industrije u Rusiji, govori se na drugom mestu.⁸⁾

U našem razmatranju potrebno je ukazati samo na to da taj tempo nema nikakve veze sa preimcuštvom neke »socijalističke« planske privrede; da se zasniva mnogo više na tome što ruska totalitarna država, blagodareći prinudnim merama ima znatno veća godišnja investiciona ulaganja nego Sjedinjene Države i zapadna Evropa; da ona svoje radnike i seljake u najvećoj meri izrabljuje, pa se stoga njen naročito brz tempo industrijalizacije velikim delom temelji na niskom životnom standardu ruskog naroda.

Rusija je postala druga po jačini industrijska sila na svetu — ali sa životnim standardom daleko nižim od svih industrijski jačih nacija sveta. Sovjetski Savez je

bio već po završetku II svetskog rata druga industrijska sila, a njegov industrijski razvoj bio je naročito brz ne samo u vreme obnove nego i u pedesetim godinama, za vreme petog i u toku šestog petogodišnjeg plana koji se sada sprovodi.

Navodimo statistički pregled razvoja najvažnijih granica ruske industrije od 1940. do 1955. godine i pregled planiranog nivoa proizvodnje za 1960. godinu prema prvočitnom šestom petogodišnjem planu.

RUSKA PROIZVODNJA U MILIONIMA TONA

	1940.	1950.	1955. plani- rano	1955. ostva- reno	1960. plani- rano	Procentualni porast 1960. godine u odnosu na 1955.
Ugalj	166	260	372	390	593	52
Nafta	31	37,8	70	71	135	91
Električna energija	48	90	162,5	170	320	88
Gvožđe	15	19,4	34,1	33,3	53	59
Čelik	18,3	27,3	44,2	45,2	68,3	51

Kao što se iz brojeva vidi, trebalo je da se prema šestom petogodišnjem planu postigne 1960 godine znatno veća proizvodnja nego 1955.

U engleskom časopisu »Ekonomist« (*Economist*)⁹ upo-ređuju se prvočitni podaci iz plana za 1960. godinu najpre sa današnjom proizvodnjom u Sjedinjenim Državama, a potom sa ukupnom proizvodnjom Savezne Republike Nemačke, Velike Britanije i Francuske. Šta se vidi iz toga?

PROIZVODNJA U MILIONIMA TONA

	1955. SAD	1955. Velika Britanija, Francuska i Savezna Republika Nemačka	1955. SSSR	1960. SSSR planirano
Ugalj	448	414,5	390	593
Nafta	332	4	71	135
Električna energija*	623	200	170	320
Čelik	106	54,2	45,2	68,3

Statistika pokazuje da su se Rusi nadali da će 1960. godine dostići upravo dve trećine¹⁰⁾ današnje američke proizvodnje čelika, a pošto i sama američka čelična proizvodnja, prirodno, raste, dostigli bi otprilike polovinu te proizvodnje. Statistika pokazuje dalje da Sovjetski Savez teži da i u električnoj energiji dostigne polovinu američke proizvodnje, a u nafti najmanje trećinu, dok bi u uglju mogao da je i prestigne.

To su bili prvobitni ruski planovi za šesti petogodišnji plan.

Posle revolucije u Poljskoj i Mađarskoj, morali su se ti planovi ipak jako smanjiti. I po prvi put u svojoj praksi planiranja Rusi tada nisu objavili nikakav novi petogodišnji plan, već su izneli samo planirane iznose za 1957. godinu koji su pokazivali osetno smanjenje tempa porasta proizvodnje (vidi i stranu 296).

Verovatno će biti najbliže istini ako se prihvati da će Sovjetski Savez u petogodišnjem planu, koji je u toku, uprkos usporenja tempa razvoja teške industrije i proizvodnje sirovina, dostići polovinu nivoa američke proizvodnje, odnosno nivo čitave proizvodnje triju velikih evropskih industrijskih zemalja: Savezne Republike Nemačke, Velike Britanije i Francuske zajedno.¹¹⁾

*) U milijardama kilovata.

Rusi su u svojoj propagandi često prikazivali znatno viši nivo proizvodnje. Iznosima sopstvene, ruske, proizvodnje oni su dodavali višestruke iznose proizvodnje istočnoevropskih satelitskih država.

Stanovništvo satelitskih država, uključujući i Nemačku Demokratsku Republiku*) iznosi oko 80 miliona, tj. 40% stanovništva Sovjetskog Saveza, koji ima sada 200 miliona stanovnika — a u nekim ruskim satelitskim državama su industrijska proizvodnja i životni standard na višem nivou nego u Sovjetskom Savezu.

Ove brojke ukazuju na veoma veliki značaj koji za Sovjetski Savez ima zajednica istočnoevropskih zemalja sa vojnog i čisto ekonomsko-industrijskog gledišta.

Ako Rusija potpuno ovlada tom zajednicom tako da bi bila opravdana jednačina: jačina Rusije jednak je jačini Sovjetskog Saveza i istočnoevropskih satelita zajedno, Rusija bi ubrzo prevazišla sve zapadnoevropske zemlje uzete zajedno, a ne bi bilo tako daleko ni vreme kada bi dostigla i jačinu SAD.

Rusi su posle Staljinove smrti uložili velike napore u pravcu koordiniranja privrede istočnoevropskih satelitskih država sa svojom. Šestim ruskim petogodišnjim planom predviđeno je ne samo da će Rusija imati odlučujuću reč u izradi petogodišnjih planova svojih satelita već, i da su russki petogodišnji plan i planovi satelita u bitnim tačkama međusobno uskladjeni i da se, prema tome, neposredno dopunjaju.

Međutim, jednačina: jačina Rusije jednak je jačini Sovjetskog Saveza i istočnoevropskih satelita zajedno uništena je i zbrisana istorijskim razvojem. Događaji u Mađarskoj i Poljskoj su dokazali da Rusi u toku svoje preko deset godina duge vladavine nisu mogli da pridobiju za sebe nijedan značajniji sloj njihovog stanovništva.

*) Autor dosledno naziva Nemačku Demokratsku Republiku »Ostzone« — Istočna zona. — Prim. red.

U Rusiji su u doba oktobarske revolucije i u godinama neposredno posle nje znatni slojevi radnika i siromašnih seljaka simpatisali boljševičku revoluciju.

Međutim, u satelitskim zemljama u kojima — izuzev Bugarske — ni pre revolucionarnih borbi u Mađarskoj većina seljaka nije mogla nikad da se natera u kolektive, velika većina je bila neprijateljski raspoložena prema vladama koje su postavljali Rusi, a nije ih prihvatala ni većina radnika koje nije izrabljivala samo sopstvena nego i ruska država.

Rusi su iz toga morali da zaključe da u slučaju vojničkog sukoba ne bi mogli računati na satelitske divizije kao na svoje, da su divizije satelita »nepouzdane«, da ne znače nikakvo pojačanje za sovjetsku poziciju sile nego eventualno čak i slabljenje, i da se, kada se sovjetska ekonomска moć upoređuje s američkom ili zapadnoevropskom, ne može više, na primer, poljska proizvodnja uglja jednostavno dodati ruskoj.

Sve dalekosežne posledice ove ruske pogrešne računice da se moć satelita može jednostavno dodati sovjetskoj, iako se te zemlje mogu u najboljem slučaju smatrati neutralnim, počinju postepeno da dolaze do izražaja.

Zato se pri analizi sovjetske moći u paralelogramu svetskih sila zadržimo na tome da Sovjetski Savez za dogledno vreme može računati samo na sebe.

Prihvativmo takođe činjenicu da sam Sovjetski Savez neće i ne može u dogledno vreme dostići industrijsku proizvodnju Sjedinjenih Država.

Revolucionarni događaji u istočnoj Evropi su u najvećoj meri ukočili tempo daljeg industrijskog razvoja zatvorenog Istočnog bloka kojim dominiraju Rusi. Značaj tog se sa opšteg svetskog stanovišta svakako ne može preceniti.

Ali pri tom treba paziti da se ne dođe do pogrešnog zaključka: istina je, naime, da ruska industrijska moć nije veća od moći samog Sovjetskog Saveza i da iznosi tek oko polovine američke. Međutim, upoređivanje isključivo industrijske moći SAD i SSSR nije ni u kom slu-

čaju dovoljno da bi se proanalizirali rešavajući *vojni faktori*.

Industrijski potencijal nije jednak vojnem, a danas je to manje no ikada.

Međutim, osnovni faktor koji danas određuje istoriju sveta je: prvo, da je razlika u vojnoj moći između Sovjetskog Saveza s jedne, i Amerike sa zapadnom Evropom, s druge strane, već neuporedivo manja nego u industrijskoj proizvodnji i drugo, da značajni faktori stvaraju mogućnost da se ta razlika i u budućnosti smanjuje i da Sovjetski Savez u izvesnim domenima vojne moći postane eventualno čak i nadmoćniji.

Jedan od glavnih faktora zbog kojeg je vojna moć Sovjetskog Saveza u odnosu na sopstvenu industrijsku moć relativno znatno veća nego što je to slučaj s Americom proizilazi već iz analize ruskog vojnog budžeta.

RUSKI VOJNI BUDŽET

O ruskom vojnom budžetu imamo samo podatke koje Rusi objavljaju, a koji su izraženi u rubljama i njegovom odnosu prema ukupnim državnim izdacima.

Ruski državni budžet — kao budžet totalitarne države u čijim su rukama sredstva za proizvodnju — približno je jednak celokupnom ruskom nacionalnom dohotku.

Kako su se posle završetka II svetskog rata, prema ruskim službenim podacima, kretali vojni izdaci u odnosu na ukupne državne rashode?

Udeo zvanično objavljenih ruskih vojnih izdataka u njihovim ukupnim državnim rashodima iznosio je 1948. godine, dakle pre korejskog rata, 17,9%, godine 1950. popeo se na 20%, znači na jednu petinu, a 1952. na 23,9%, tj. na bezmalo jednu četvrtinu. Od tada je ovaj udeo opadao: 1953. godine iznosio je 20,8%, sledeće 1954. godine 17,8%, zatim se popeo ponovo na 19,8%, a 1956. trebalo je da se opet spusti na 18,2%.

Za 1957. godinu predviđeno je dalje smanjenje u zvaničnom ruskom vojnom budžetu. Prema jednom govoru ministra finansija Arsenija Zvereva¹²⁾, vojni izdaci za 1957. godinu treba da iznesu 96,7 milijardi rubalja i da tako budu za 6 milijardi ili 6% manji od onih što su bili predviđeni za prethodnu godinu. U novom budžetu oni iznose samo 16% od ukupnih rashoda prema oko 18% u prošlogodišnjem budžetu.

Prema ovim zvaničnim podacima, ruski vojni izdaci varirali su poslednjih godina između 16 i 23,9% od ukupnih državnih rashoda. Međutim, na osnovu zvaničnih ruskih publikacija ne može se tačno reći da li je ideo vojnih izdataka zaista tako jako varirao i da li je taj ideo u državnim rashodima zadnjih godina zaista opao.

Rusi mogu u znatnoj meri da prikrivaju stvarne iznose vojnih izdataka samim, tim što država određuje cene aviona, tenkova, oružja, itd., a svako smanjivanje cena oružja menja, prirodno i ideo vojnih izdataka u ukupnim državnim rashodima.

Ruska država ima, dalje, mogućnost da stvarne iznose tih izdataka prikriva i time što može nezavisno od zvaničnog vojnog budžeta da znatne sume stavi u rubriku »ostali izdaci«, a da svetska javnost, naravno, ne zna koliki je deo tih izdataka određen za vojne potrebe.

Rashodi su se u ovoj tajanstvenoj rubrici od 1947. godine otprilike udvostručili.¹³⁾

Iz svega ovoga može se svakako zaključiti da zvanični podaci o ruskim vojnim izdacima predstavljaju najniže moguće brojke, a da su stvarne sume tih izdataka verovatno znatno veće.

Ruski vojni izdaci su poslednjih godina prosečno iznosili verovatno znatno iznad 20% od celokupnog nacionalnog dohotka, dok su američki dostizali samo oko 12% nacionalnog dohotka.

Iako je ruska proizvodnja količinski, a još više po stanovniku, daleko ispod američke, totalitarna država je prinudila rusko stanovništvo da za vojne potrebe koristi nesrazmerno veći procent ukupne proizvodnje.

Ako je naša analiza u glavnim crtama tačna, tj. ako Rusi upotrebljavaju petinu do četvrtine svojih državnih rashoda, dakle svog nacionalnog dohotka, za vojne potrebe, dok SAD troše samo 12% za iste svrhe, izlazi da pri ruskoj proizvodnji koja iznosi otprilike polovinu američke, *ruska sredstva za vojne potrebe mogu otprilike biti isto toliko* kao i američka.

A ta je činjenica, posle korenitih promena koje je izvršila vojna revolucija, nesrazmerno značajnija no što bi bila u doba II svetskog rata.

Ako bi tada neka država sa upola manjom industrijskom proizvodnjom od svog eventualnog protivnika imala srazmerno duplo veći vojni budžet, u toku daljih perioda rata bi se industrijska nadmoćnost privredno jače države sve više ispoljavala. Jednakost u vojnoj snazi bi postojala samo u prvom periodu rata. Ali ako usled vojne revolucije već *prvi period* rata može, upotrebom nuklearnog i termonuklearnog oružja, postati *rešavajući*, izjednačenost u vojnem pogledu ne samo što je značajna za početak rata već mu može odrediti i ceo tok.

RUSKA ATOMSKA PROIZVODNJA

Rusi raspolažu sredstvima za vojne potrebe koja su bezmalo jednaka američkim, a verovatno su ih već u toku petog petogodišnjeg plana i dostigla. Iz naše analize proizlazi da će Rusi u toku šestog petogodišnjeg plana, kako se predviđa, smanjiti razliku u proizvodnji teške industrije i sirovina u odnosu na Ameriku. Zbog toga oni neće ni u budućnosti imati nikakve nesavladive teškoće da svoja sredstva za vojne potrebe održavaju na nivou američkih.

Ako su ruski vojni izdaci zadnjih godina iznosili 20% do 25% od celokupnog njihovog nacionalnog dohotka, oni su, prirodno, u *apsolutnom iznosu* jako porasli, pošto se i sovjetska proizvodnja snažno povećala.

Ne raspolažemo nikakvim podacima o detaljnoj raspodeli ruskih vojnih izdataka, ali je potpuno sigurno da

se znatan deo — koji se u zadnje vreme verovatno stalno povećava — troši na proizvodnju nuklearnog i termonuklearnog oružja, na naučni rad vezan za dalji razvoj atomskog oružja i na dalji razvoj nosača koji su od presudnog značaja za prenošenje nuklearnih i termonuklearnih projektila.

Verovatno je prvenstveno ovaj veliki vojni budžet omogućio Rusima da na atomskom polju postignu mnogo brže uspehe no što su to Amerikanci očekivali.

Rusi su izvršili eksploziju prve atomske bombe mnogo godina pre no što su to Amerikanci pretpostavljali, a »skok« od nuklearnog do termonuklearnog oružja usleđio je u Rusiji u kraćem vremenu no u samoj Americi. Mnoge činjenice ukazuju na to da Rusi sada napreduju brzim tempom i u razvoju sredstava za prenošenje atomskog oružja, a to je za njih upravo od presudnog značaja.

Prva atomska eksplozija izvršena je u Sovjetskom Savezu 1949. godine, dakle nekoliko godina pre Staljinove smrti, u periodu u kojem je prema čuvenom Hruščovljevom govoru teror poprimao naročito teške oblike. Termonuklearnu bombu izradili su Rusi 1954, dakle ubrzo posle Staljinove smrti, pa su prema tome pripremni radovi na ovom polju izvedeni najvećim delom još za Staljinova života.

Važno je da se ukaže na ovu vremensku povezanost, jer je u demokratskim zemljama, u Sjedinjenim Državama kao i u zapadnoj Evropi, dugo vladalo mišljenje da ruska diktatura guši »slobodu«, a time i »slobodu istraživanja«, i da već zbog toga nije verovatno da na naučno-tehničkom polju Rusi mogu držati korak sa Zapadom.

Međutim, u godinama posle II svetskog rata stvarnost je pokazala da su sva takva mišljenja samo iluzije. Napredak Rusa na polju primenjene fizike, na polju tehnike naoružanja prosto je zaprepašćujući. Staljinova diktatura nije ga kočila u bitnim pitanjima, a ako ga je uopšte i kočila, to je bilo samo u neznatnoj meri.

U dosadašnjim državama i društвima nikad nije bilo potpune slobode. Države su u raznim istorijskim epohama

na najrazličitijim poljima mnogostruko ograničavale slobodu. Nekada je »sloboda« istraživanja na polju fizike ograničavana i gušena, kao što to potvrđuje Galilejev slučaj. Crkva je smatrala da je Galilej svojim istraživanjima ugrozio njenu predstavu o svetu.

Ali današnje države i današnja društva ne smatraju da ih ugrožava dalji razvoj fizike i naučnotehničkog rada. To važi za SAD — ali i za Sovjetski Savez i Kinu Mao Ce Tunga. Štaviše, totalitarne države mogu lako da postignu preim秉stvo nad demokratskim, jer su u stanju da celokupnu svoju moć angažuju za formiranje daljeg napretka na ovom polju. Već pod Staljinom — a to treba još jednom podvući — tempo ruskog vojnotehničkog razvoja bio je buran, a ništa ne ukazuje na to da će oslabiti pod njegovim sledbenicima.

Rusi su počeli proizvodnju nuklearnog oružja nekoliko godina posle Amerikanaca, a proizvodnju termonuklearnog gotovo jednovremeno s njima. Kada su Rusi počeli da proizvode nuklearno oružje, Amerikanci su već raspolagali izvesnom zalihom, a sredstva za njegovu proizvodnju bila su im, prirodno u to vreme znatno razvijenija.

Stoga treba prepostaviti da će u vreme izlaska ove knjige Amerikanci još biti nadmoćniji u količini i jačini tog oružja. U prilog tome govori i činjenica što Rusi u svojim predlozima za razoružanje stalno ponavljaju zahteve da se uništi proizvedeno nuklearno i termonuklearno oružje. Kad bi oni bili u njemu nadmoćniji, verovatno to ne bi tražili.*)

*) Admiral Artur V. Radford (Arthur W. Radford) izjavio je prema jednoj vesti »Njujork tajmsa« od 3. V 1957. da SAD imaju nad Sovjetskim Savezom osetnu nadmoćnost (»marked superiority«) u vazduhu.

On nije izneo nikakve konkretnе podatke o veličini te nadmoćnosti. Prema izvesnim procenama zalihe atomskog materijala u SAD znatno su veće od onih u Sovjetskom Savezu. Prema izveštaju »Njujork tajmsa« od 17. IV 1957, Džems F. Van Zant (James F. Van Zandt), republikanski poslanik za Pensilvaniju, izjavio je da SAD imaju materijala za proizvodnju 35.000 atomskih projektila, a Sovjetski Savez samo za 10.000.

Ipak je pitanje da li će se ta američka nadmoćnost održati još dugo.

S jedne strane, Rusi stalno razvijaju i izgrađuju industriju za proizvodnju atomskog oružja, kako bi anulirali američko preimruštvo koje postoji od početka, a sa druge, nije presudan samo broj projektila već i njihova jačina.

Termonuklearni projektili su, kao što je već naglašeno, nekoliko stotina puta jači od nuklearnih. Stoga će Rusi, kad dostignu Ameriku u proizvodnji termonuklearnog oružja, jednovremeno dostići i u snazi celokupnu američku atomsku proizvodnju. U govoru od 16. V 1956. američki državni sekretar za vazduhoplovstvo Donald A. Kvorlz (*Donald A. Quarles*)¹⁴⁾ izjavio je:

»Iduće godine američko strategijsko vazduhoplovstvo može biti u stanju da za nedelju dana upotrebi eksplozivnu snagu hiljadu puta jaču od snage svih bombi bačenih u toku celog II svetskog rata na Nemačku.«

Pošto je u toku II svetskog rata na Nemačku bačeno bombi ukupne jačine 1,3 miliona tona TNT, izlazi da će američko strategijsko vazduhoplovstvo 1957. moći za nedelju dana da upotrebi bombe ukupne jačine 1.300 miliona tona TNT, a to iznosi 1.300 megatona. To bi odgovaralo zajedničkoj snazi: a) 10.000 klasičnih atomskih bombi kakve su upotrebljene protiv Hirošime i Nagasakija (što iznosi 200—300 miliona tona TNT), b) 50 termonuklearnih bombi jačine od po 10 megatona (što iznosi 500 miliona tona), i c) nekoliko stotina termonuklearnih bombi jačine 1—4 megatona (što iznosi takođe 500 miliona tona). Toliko su jaki Amerikanci 1957. godine. Ako Rusi već 1957. godine ne dostignu SAD u količini i jačini ovog oružja, dostići će ih verovatno u najkraće vreme.

Tada će na ovom polju, da upotrebimo reči Vinstona Čerčila *Winston Churchill*, biti uspostavljena »ravnoteža straha« (*balance of terror*).

SREDSTVA ZA PRENOŠENJE ATOMSKOG ORUŽJA

Ali, izjednačavanjem nivoa proizvodnje Sovjetski Savez ne postiže i izjednačavanje svog vojnog položaja sa položajem SAD.

Jedan od faktora — i to je u budućnosti *odlučujući* — su sredstva za prenošenje projektila na cilj.

U tom pogledu su Amerikanci bili znatno nadmoćniji od Rusa. Njihova se nadmoćnost zbog niza razloga koji će se odmah izneti znatno smanjila u poslednje vreme, ali bi ona mogla postojati i idućih godina.

Amerika je hiljadama kilometara udaljena od Rusije i donedavno nisu se proizvodili ni bombarderi koji bi mogli da prelete takvo odstojanje. Njih nisu proizvodili ni SAD ni Sovjetski Savez.

Međutim, Amerikanci raspolažu čitavim nizom vazduhoplovnih baza u Evropi, Africi i Aziji, sa kojih mogu da napadnu Ruse bombarderima koji nisu stacionirani u Americi, te stoga nije potrebno da imaju interkontinentalni radius dejstva, već mogu da napadaju bombardera čiji je dolet 2.400 km. Da je prvih godina posle proizvodnje termonukleranog oružja izbio nov svetski rat, nastala bi situacija u kojoj bi Amerikanci sa svojih evropskih, azijskih i afričkih vazduhoplovnih baza mogli da upotrebe bombardere s atomskim naoružanjem protiv ruskih industrijskih centara i gradova, a Rusi bi verovatno svojim armijama pokorili celu kontinentalnu Evropu. U toku toga osvajanja gradovi na evropskom kontinentu kao i engleski bili bi u dometu ruskih bombardera i raketa.

Ali Amerika sama ni u kom slučaju ne bi u tolikoj meri postala ratno poprište kao Sovjetski Savez, pošto su tada tek počela da se proizvode prava sredstva za prenošenje nuklearnih i termonuklearnih projektila, naime interkontinentalni bombarderi kojima se Amerika može napasti neposredno iz Rusije — a i Rusija neposredno iz Amerike.

Rusi bi tada bili u sličnom položaju u kome bi bili Amerikanci da su, na primer, raspolagali vazduhoplovnim

bazama na američkom kontinentu, da su, recimo, radi napada na američke gradove i industrijske centre ruski bombarderi mogli da uzleću iz Kanade severno od SAD ili s juga iz Meksika ili Gvatemala i Nikaragve. U takvim uslovima SAD bi bile verovatno čak i izloženije udarima nego Sovjetski Savez, pošto su industrijski centri i gradovi u Americi zbijeniji.

Međutim, Rusi ne raspolažu vazduhoplovnim bazama koje su tako blizu SAD kao što su američke vazduhoplovne baze blizu Rusije. A kao što izgleda, ni u narednim godinama Rusi neće imati takve vazduhoplovne baze. Ali rešavajuće promene pripremaju se ili su već nastupile na drugom mestu, naime u izgradnji *sredstava za prenošenje* termonuklearnih i nuklearnih projektila.

PROIZVODNJA INTERKONTINENTALNIH BOMBARDERA U SOVJETSKOM SAVEZU I SAD

Amerikanci su potpuno svesni ovih promena. Oni su shvatili da se smanjila razlika u vojnoj moći između njih i Sovjetskog Saveza i da zato moraju računati da će SAD pretrpeti teške gubitke ako dođe do rata danas ili u neposrednoj budućnosti.

Amerikanci iznose ovo svoje saznanje potpuno otvoreno.

Evo šta je izjavio general Kertis E. Lemej (*Curtis E. LeMay*) pred američkim senatskim komitetom pod predsedništvom senatora Stjuarta Sajmingtona¹⁵⁾.

»U ovom trenutku, uprkos poslednjih sovjetskih dostignuća u proizvodnji vazduhoplovne tehnike i tehnike naoružanja, pretpostavljamo da za izvršenje svojih glavnih zadataka američko strategijsko vazduhoplovstvo i dalje raspolaže potrebnom nadmoćnošću nad sovjetskim ofanzivnim sredstvima.

Međutim, u procenu odnosa snaga moramo sada da unesemo nov element, naime činjenicu da Sovjetski Savez

danasm, što nije bio slučaj pre 5 godina, raspolaže sredstvima za nanošenje udara sa *velike udaljenosti*. To omogućava da se strategijskom vazduhoplovstvu *nanese iznenadan udar* kojim bi se umanjile njegove mogućnosti zastrašivanja i odmazde. U ovom trenutku ipak verujemo da bismo u svakoj mogućnoj varijanti mogli da dobijemo rat koji bi započeo Sovjetski Savez.

Ipak ne bismo mogli da pobedimo a da Sjedinjene Države pri tome ne pretrpe teška oštećenja.

Još pre pet godina mogli smo da dobijemo rat, a da zemlja ne pretrpi srazmerno teška oštećenja.«

Rečenice generala Kertisa E. Lemeja koje su naročito značajne za naša izlaganja napisane su kurzivom. Prema njemu bi Amerikanci dobili rat protiv Sovjetskog Saveza, ali već danas to mogu postići samo uz najteže sopstvene gubitke, dok su ga 1951. godine mogli da dobiju bez teških sopstvenih gubitaka.

Koje su to promene nastale posle 1951. godine? Tada je već bio oboren američki monopol u atomskim bombama, ali su ih Amerikanci u to vreme imali znatno više od Rusa i oni su, blagodareći svojim vazduhoplovnim bazama, posedovali *monopol u sredstvima za njihovo prenošenje*. Danas se Rusi sve više približuju Amerikancima u broju i jačini nuklearnih i termonuklearnih projektila a, što je još važnije, oni počinju da krnje američki monopol u sredstvima za njihovo prenošenje.

Oni, naime, proizvode bombardere za daljnje dejstvo (Langstreckenbomber), tj. interkontinentalne bombardere koji mogu sa ruskih baza da stignu do ciljeva u SAD. Američki i engleski vojni stručnjaci već su u letu 1956. godine imali prilike da vide te interkontinentalne bombardere u Rusiji.

U izveštaju u engleskom »Ekonomistu« od 14. VII 1956. godine¹⁶⁾ kaže se o novim ruskim interkontinentalnim i ostalim bombarderima za daljnje dejstvo sledeće:

»Avion tipa, »ber«*), čiji motori sa po 12.000 KS zase-njuju sve odgovarajuće zapadne proizvode, imaju brzinu oko 800 km na čas i mogu dostići ciljeve na daljinama od najmanje 6.400 km. Oni dakle mogu da polete sa sovjetskih aerodroma i da stignu do severoistočnog dela Sjedinjenih Država, do područja Detroita ili Kalifornije. Ako se gorivom snabdevaju u vazduhu, nijedno mesto u SAD nije sigurno od njih. »Ber« ima svakako bolja svojstva od B-36, dakle jedinog interkontinentalnog bombardera ko-jim SAD raspolažu u većem broju.

»Bizon«,* koji ima četiri mlazna motora, ima još veću* prosečnu brzinu — oko 920 km na sat. On dostiže visinu od oko 17.000 m, prema 15.000 m koliko se može popeti »ber«. Njegov dolet bez dopune goriva u vazduhu nije tako velik kao »berov«.

Ovakvi interkontinentalni bombarderi proizvedeni su gotovo jednovremeno u Sovjetskom Savezu i u SAD.

Ali za Sovjetski Savez oni imaju neuporedivo veći značaj nego za SAD.

Jer, još pre no što su ovi interkontinentalni bombarderi proizvedeni, ruski industrijski centri i gradovi, njihove vazduhoplovne baze kao i takve baze njihovih istočnoevropskih satelitskih država nalazili su se u doletu američkih bombardera.

Stoga su interkontinentalni bombarderi bili i sada s. za Sjedinjene Države samo *dopunsko* sredstvo za prenošenje termouklearnih i nuklearnih bombi.

Sve dok nije proizvodio ove interkontinentalne bombardere, Sovjetski Savez nije imao nikakvu mogućnost — izuzev napadima sa podmornica — da na američka bombardovanja uzvrati sopstvenim *nposrednim* udarima.

*) Države-članice Atlantskog pakta obeležavaju avione Istočnog bloka svojim nazivima, čija početna slova označavaju vrste tih aviona na engleskom jeziku. Sa »F« počinju nazivi lovaca (*Fighter*), sa »B« nazivi bombardera (*Bomber*), sa »H« nazivi helikoptera (*Helikopter*), sa »C« nazivi transporterata (*Cargo*) itd. Tako »Bär« označava bombardera sa nazivom koji bi u prevodu značio »medved«. Stoga su u prevodu zadržani autorovi originalni nazivi. — Prim. prev.

Odsada će on moći da to uradi.

Otkada se proizvode interkontinentalni bombarderi — a oni će se u Rusiji proizvoditi sve više — Rusi mogu na atomski napad Sjedinjenih Država da uzvrate neposredno udarom po američkim ciljevima, odnosno da i sami iznenadno napadnu Ameriku.

Baš time se vojna ravnoteža znatno poremetila na štetu Amerike.

Pošto su Rusi prvo savladali američki monopol proizvodnje atomskog oružja, nestao je i američki monopol u sredstvima za njegovo prenošenje.

To je presudna nova faza vojne revolucije. Prema generalu Kertisu E. Lemeju, Amerikanci bi doduše i danas pobedili, ali bi sada i sami imali velike gubitke i to stoga što su ruski bombarderi u mogućnosti da sa baza u Rusiji dopru do ciljeva u Americi bez usputnih sletanja.

Danas su Amerikanci još uvek nadmoćniji jer su za njih interkontinentalni bombarderi, što treba još jednom podvući, samo dopunsko sredstvo za prenošenje bombi. I sve dok Amerikanci raspolažu mnogobrojnim vazduhoplovnim bazama, srazmerno blizu ciljeva na sovjetskoj teritoriji, Rusi su nesrazmerno ugroženiji od američkih udara nego Amerikanci od njihovih.

Ali ako rat izbije sada, Amerika će i sama postati ratno poprište, a Rusi usredsređuju svoje napore na dalju izgradnju sredstava za prenošenje atomskog oružja do ciljeva u Americi.

Prema mnogim vestima trebalo bi da oni uskoro postignu i izvesnu nadmoćnost nad Amerikancima u broju bombardera dalnjeg dejstva i stoga u Americi postoji jaka struja koja zahteva da i SAD forsiraju izgradnju interkontinentalnih bombardera kako bi na tom polju zadržale svoju nadmoćnost.

Još se ne može sagledati kako će na ovom polju teći razvoj u bliskoj budućnosti, jer za SAD zaista nije bitno da su jače od SSSR u svakoj pojedinačnoj vrsti oružja, već da obezbede nadmoćnost u ratu sa termonuklearnim i nuklearnim oružjem, posmatrano u celini. A odgovorni krugovi u SAD smatraju da će udarna moć Amerikanaca

na Sovjetski Savez, uzeto u celini, biti jača nego obratno, Sovjetskog Saveza na Ameriku — koja uglavnom počiva na interkontinentalnim bombarderima — sve dok SAD budu raspolažale mnogobrojnim vazduhoplovnim bazama i uz to najjačom flotom na svetu. To važi i u slučaju pri-vremene nadmoćnosti Sovjetskog Saveza u broju inter-kontinentalnih bombardera.

Ali analiza dosadašnjeg razvoja pokazuje koliko se Sovjetski Savez svojom celovitom vojnom snagom već približio američkoj i koliko je mala razlika između njih.

VOĐENE RAKETE

Ono što važi za rusku proizvodnju aviona važi, možda, u još većoj meri za proizvodnju vođenih*) raketa.

Vodenе rakete su poznate iz poslednje faze II svetskog rata.

Vojna revolucija je, međutim, uslovila baš na njima dve značajne promene. Prvo, rakete mogu da budu sredstvo za prenošenje termonuklearnih i nuklearnih glava.**)

Prema jednoj vesti »Junajted presa« (*United Press*)¹⁷) general S. Brenntel (*Brental*), zamenik šefa američkog štaba za raketni program, izjavio je:

»Tek razvojem lakih, a snažnih eksplozivnih tela postale su balističke vođene rakete stvarno značajne, pošto su tim razvojem mnogi problemi pojednostavljeni, a termonuklearno*** oružje učinjeno lakis i dovoljno pogodnim za rukovanje, tako da ga mogu nositi vođene rakete odgovarajuće veličine i velikog akcionog radijusa. Ovaj uspeh izmenio je rat u oblasti nauke, pošto se njime uprošćava razvoj prikladne balističke vođene rakete velikog akcionog radijusa.

*) Autor ih naziva »ferngeleakte Raketen« — daljinsko vođene rakete, ali očigledno ne misli samo na one koje se vode sa daljine. — Prim. red.

**) Autor ih opet naziva »Bomben«. — Prim. red.

***) Na tom mestu i autor primenjuje termin »thermonuklear«. — Prim. red.

General B. Šriver (*Schriever*), član Vazduhoplovne uprave za naučno istraživanje i razvoj (*Air Research and Development Command*) izjavio je pred odborom da nisu više potrebni nikakvi novi pronašasci da bi se priveli kraju radovi na interkontinentalnim raketama. On je uveren da će se taj rad planski dovršiti. Šriver nije dao nikakve vremenske podatke, ali je sekretar vazduhoplovstva Donald Kvorlz već nagovestio da će to trajati *pet do deset godina*.

Drugi bitni faktor je radijus, domet raketa. Izgleda da u vreme kada bude izašla ova knjiga ni Rusi ni Amerikanci neće raspolagati vođenim raketama *interkontinentalnog* dometa koje bi se mogle koristiti kao formacijsko naoružanje. To može uslediti tek kroz nekoliko godina. Tek će tada rakete neposredno iz Rusije moći da dostignu Ameriku, kao i obratno, rakete iz Amerike neposredno Sovjetski Savez. Ali Rusi su u zadnje vreme već mnogo napređovali u razvoju vođenih raketa i njihov domet je još 1955. godine mogao da iznosi oko 1.300 km ili, možda, čak i 1.600.

»Poznato nam je da Rusi danas raspolažu projektilom, odnosno raketom dometa od oko 1.300 km. Rusima može na kraju poći za rukom da u tu raketu ugrade atomsku glavu.«

To je pisao vojni dopisnik »Njujork tajmsa« Hensen V. Baldwin (*Hanson W. Baldwin*) već 1. januara 1956.

Amerikanci pridaju svom raketnom programu izvanredan značaj. To se jasno vidi iz toga što u okviru ukupnog vojnog budžeta izdaci za izradu raketa stalno rastu osetnom brzinom.

»Njujork tajms« doneo je 6. januara 1957. članak pod naslovom: »Rakete izazivaju preorientaciju u odbrambenom planu SAD«. U njemu stoji:

»U vezi s tim saznalo se sada za jednu pojedinost iz još tajnog vojnog budžeta za iduću godinu. U budžetu vazduhoplovstva namenjeno je za izradu raketa oko 35% svih sredstava određenih za nabavke.

Upoređenjem budžetskih stavki za ovu granu narušanja iz prošlih godina sa istim stavkama za iduće godine, ovaj procenat pruža dramatičan uvid u značaj raketnog programa ...

1954. godine vazduhoplovstvo je odvojilo za rakete samo 10% svojih budžetskih sredstava namenjenih za nabavku, dok je 90% utrošeno na proizvodnju aviona. U planu za 1961. godinu 50% sredstava za nabavke namenjeno je za proizvodnju aviona, a 50% za izradu raketa.

S obzirom na takav tempo razvoja raketa, može se u ne odveć dalekoj budućnosti desiti da većina vojnih pilota neće više leteti, već će na tlu opsluživati instrumente za vođenje raketa.

Ma koliko bila opravdana ukazivanja da je čista iluzija mišljenje da će »rat na dugme« u dogledno vreme postati stvarnost, mora se već danas prihvatići kao činjenica da napredak u raketnoj tehnici iz dana u dan sve više zapanjuje».

Tako stoje stvari u SAD u kojima se jednovremeno čine pokušaji da se izgradi i odbrana¹⁸⁾ od raketnih napada.

Ne raspolažemo, naravno, nikakvim tačnim podacima o ruskom raketnom programu, ali svi znaci ukazuju na to da Rusi ulažu sve veće napore u tom pravcu.

Američki i engleski vojni stručnjaci primili su kao istinitu vest agencije TASS-a od 26. avgusta 1957. da je SSSR već izveo uspešan opit sa raketom interkontinentalnog dometa. Amerika će, naravno, učiniti sve da ovu rusku prednost zбриše kako bi u tehničkom pogledu ostala na čelu.

Ruska država, naime, sigurno usredsređuje sve napore na to da likvidira svoje zaostajanjeiza Amerike i zapadnog sveta ne samo u vazduhoplovstvu nego i uopšte na tehničkom polju i, bez sumnje, ona u tome brzo napreduje.

UBRZANO PODIZANJE NAUČNIH I TEHNIČKIH KADROVA U RUSIJI

Sovjetski Savez je u II svetskom ratu bio treća industrijska sila na svetu, a ipak je u tehnološkom nivou znatno zaostajao iza zapadnoevropskih zemalja, a još više iza SAD.

Uporedo s naporima koji su ga učinili drugom industrijskom silom na svetu, državom koja može već idućih godina da u proizvodnji teške industrije dostigne celokupnu proizvodnju zapadne Evrope i Velike Britanije, Sovjetski Savez pokušava da sličan nivo dostigne i na tehnološkom polju.

Samo se po sebi razume da je to cilj koji se ne može ostvariti u toku nekoliko godina, ali Rusi već duže vreme ulazu pojačane napore kako bi stvorili uslove za taj razvoj.

Zaostajanje Sovjetskog Saveza u oblasti tehnologije ogledalo se, između ostalog, i u tome što je prvih godina posle II svetskog rata imao relativno malo naučnika i tehnički školovanih inženjera.

Sada se i tu priprema preokret koji pobuđuje najveću pažnju u Americi i Velikoj Britaniji, jer Rusi već i u tome teže da dostignu i prestignu Amerikance i čitavu zapadnu Evropu, ako ne u kvalitetu, a ono bar u broju.

Džems Reston (*James Reston*), jedan od najpoznatijih američkih novinara, piše o tome u »Njujork tajmsu« od 4. maja 1956:

»Broj školovanih inženjera u Sovjetskom Savezu popeo se od 41.000 u 1920. godini na 541.000 u 1954 — dakle za 1300%. U SAD taj broj je u istom vremenu porastao od 215.000 na 500.000. Broj svršenih sovjetskih inženjera popeo se sa 28.000 u 1950. godini na 63.000 u 1955. U SAD opao je broj tih studenata za isto vreme sa 52.000 na 23.000.

U Sovjetskom Savezu završava svake godine školovanje 120.000 naučnika i inženjera, a u SAD 70.000. U našoj zemlji izlazi godišnje sa visokih škola i univerziteta

samo polovina od 45.000 do 50.000 diplomiranih inžinjera koliko bi ih bilo potrebno.

Dok se u novinama na upadljiv način stalno ukazuje na naše zaostajanje u vazduhoplovnom naoružanju, potpuno se previdaju sovjetski uspesi u stvaranju tehničke inteligencije».

Džems Reston je u svom članku uporedio razvoj u Rusiji sa razvojem u Americi.

U značajnom članku u engleskom časopisu »Nju stejsmen end nejšen« (*The New Statesmen and Nation*)¹⁹) upoređuje se sovjetski razvoj ne samo s američkim već i sa razvojem u Velikoj Britaniji i zapadnoj Evropi. U njemu стоји:

»U Sjedinjenim Državama, Rusiji i Velikoj Britaniji studenti prosečno diplomiraju u 21—22. godini starosti. Time oni u SAD i Velikoj Britaniji završavaju stepen studija »betšele digri« (*Bachelor's degree*),*) a u Rusiji dobijaju diplomu. 1954. godine ovih diplomiranih studenata bilo je u:

	Iz teorijskih nauka	Iz primenjenih nauka
SAD	23.500 (144)	. . . 22.500 (137)
Sovjetskom Savezu	12.000 (56)	. . . 60.000 (280)
Velikoj Britaniji	5.200 (105)	. . . 2.800 (57)

(U zagradama su brojevi diplomiranih studenata na milion stanovnika).

Broj novih američkih naučnika iz oblasti primenjenih nauka opao je 1954. godine za oko 50.000 u odnosu na 1950. godinu. Ipak se računa sa znatnim porastom njihovog broja i smatra se da će ih 1960. godine biti 38.000. Rusi su objavili da će se do 1960. godine broj naučnika kako teorijskih tako i primenjenih nauka povećati bar za polovinu. U Velikoj Britaniji se smatra da će 1960. godine biti oko 50% više novih naučnika primenjenih nauka nego 1956. Porast broja naučnika teorijskih nauka bio bi u svakom slučaju manji.

*) Taj stepen studija odgovara našem fakultetu. — Prim. red.

Stanje 1954. godine u drugim zemljama zapadne Evrope prikazuju sledeći brojevi:

	Teorijske nauke	Primjenjene nauke
Savezna Republika Nemačka	3.450 (67)	4.450 (86)
Francuska	1.760 (41)	2.988 (70)
Svajcarska	215 (44)	399 (82)
Italija	2.436 (51)	2.200 (45)

Autor nepotpisanog članka u navedenom engleskom časopisu dolazi do sledećih zaključaka:

»Dok Rusija stvara relativno malo naučnika u oblasti teorijskih nauka, dotle ih u oblasti primjenjenih nauka školuje godišnje više nego SAD i zapadna Evropa zajedno« (kurziv je moj — F. Š.)

Ova već danas ostvarena nadmoćnost Rusa na tom polju nad Amerikom i celom zapadnom Evropom neće trajati, možda, samo jednu ili nekoliko godina. Naprotiv, reč je o tome što ona ukazuje na razvojne tendencije koje se mogu u budućnosti još pojačati. Rusi u svom vaspitnom sistemu naglašavaju značaj i važnost prirodnih nauka i na sve načine olakšavaju i forsiraju njihovo izučavanje. U članku u »Nju stejtsmenu« stoji:

»Ruska nastava u mašinogradnji (u kojoj mi i Amerikanci znatno zaostajemo iza potreba) svakako je najpotpunija u svetu.

Mogućnost da svako stekne naučno obrazovanje znači, naravno, orientaciju Rusa na stvaranje što većeg broja naučnika. Nijedan od onih koji su sposobni da postanu naučnici ne sme da bude izgubljen. Rusi se nadaju da će taj cilj postići za 5 do 15 godina. Oni nastoje da nijedan drugi narod od 200 miliona ljudi ne bude u stanju da u tome postigne nešto više ili bolje od njih. Ubrzanje napora u tom pravcu može se već uočiti: oni se danas koriste prednošću što su u naučni rad i školstvo investirali više no ma koja druga zemљa. Otprilike petina diplomiranih studenata svake godine upošljava se u tehničkim visokim i stručnim, kao i srednjim školama. Ta petina održava se već godinama (izuzev u doba rata). Kvalifikovanih nau-

čnih radnika ima trenutno u Rusiji preko 250.000. Ovaj, prema svakom merilu, izvanredan broj (u Velikoj Britaniji ih je manje od 20.000, a u SAD ispod 50.000) krije u sebi tajnu ruskog razvoja. Svi funkcioneri, službenici ili industrijski magnati ovde, kao i u Sjedinjenim Državama, treba da ovaj broj prikače na istaknutim mestima u svojim kancelarijama. Usput da dodamo, ima podataka da su se mnogi od ovih naučnih radnika sa velikim oduševljenjem prihvatali posla i da se uopšte ne osećaju kao prisilni radnici. Plata i — što je još važnije — status naučnih radnika održali su se sledstveno tome u Rusiji na vrlo visokom nivou.«

Važno je shvatiti da je napredak koji je vojna revolucija u Rusiji već napravila bio sistematski pripreman celokupnim sistemom školovanja, usmerenim na prirodne nauke i tehniku. (Činjenica što će SSSR u dogledno vreme raspolagati viškom inženjera i tehničara značajna je ne samo sa vojnog aspekta već i za ekonomsku ekspanziju Sovjetskog Saveza u Aziji).

Sumirajmo naša razmatranja: vojna revolucija posle II svetskog rata izazvala je između obe svetske velesile trku u naoružanju koja danas još nikako ni završena, već se nastavlja u ključnim oblastima proizvodnje atomskog oružja i izgradnje aviona i raketa.

U toku ove utakmice, razlika u vojnoj moći između SAD i Sovjetskog Saveza znatno se smanjila poslednjih godina. Proizvodnja Sovjetskog Saveza iznosi doduše tek polovinu proizvodnje SAD, ali ta totalitarna država određuje u procentima relativno dvaput veći vojni budžet nego SAD, tako da su ruska sredstva za vojne potrebe jedva nešto manja od američkih.

Rusi proizvode termonuklearno i nuklearno oružje i, mada je njihova zaliha tog oružja danas verovatno manja od američke, ta se razlika može svake godine sve više smanjivati. Američki monopol u sredstvima za prenošenje atomskog oružja srušen je, a pojavom interkontinentalnih bombardera za daljnje dejstvo proizvedenih u toku daljeg vojnog razvoja, Amerika se po prvi put nalazi u dometu ruskih termonuklearnih i nuklearnih bombi. U izgradnji

raketa, tj. u proizvodnji novog sredstva za prenošenje nuklearnog i termonuklearnog oružja, Rusi mogu uskoro dostići Amerikance.

Rusi su svoje zaostajanje iza Amerike bitno smanjili još kada su tek počeli da malo po malo dostižu američki i zapadnoevropski tehnološki nivo. Sada, međutim, postižu zнатне uspehe u tehničkom obrazovanju nove generacije.

Stoga mnoge činjenice navode na zaključak da će u narednim godinama postojati samo mala vojna prednost Amerike, ako je uopšte i bude bilo, i to samo ako SAD sve svoje napore u toku daljih faza vojne revolucije usmere na to da se zadrže na čelu.

Naime, nezavisno od svih dosad analiziranih činjenica, postoji mogućnost da neki vrlo bitan faktor koji je dosad jezičak vage pomerao znatno na stranu vojne moći SAD, u idućim godinama potpuno izgubi značaj.

AMERIČKE VAZDUHOPLOVNE BAZE IZVAN SAD

Reč je o američkim vazduhoplovnim bazama²⁰⁾ u stranim zemljama: Evropi, Aziji i Africi. Prema članku Hensena V. Baldvina u »Njujork tajmsu« od 17. II 1957, SAD imaju u inostranstvu ništa manje nego 150 uporišta za vazduhoplovstvo i flotu.

U izvesnoj fazi vojne revolucije te su vazduhoplovne baze izvan SAD imale njih kao i za svetsku politiku prosti presudan značaj. Velikim delom su stvorene i izgrađene u vreme kad su SAD bile znatno nadmoćnije od Sovjetskog Saveza u broju i jačini atomskog oružja, kada su bombarderi na tim bazama, kao sredstvo za prenošenje bombi, imali presudan značaj za izvođenje napada na Rusiju.

To je bio period u kome je na drugoj strani Sovjetski Savez pod Staljinom bio očigledno nadmoćniji u konvencionalnom oružju. Crvene divizije su u to vreme mogle

da preplave Evropu sve do Atlantskog okeana. Tada su opstanak Evrope obezbeđivali atomskim bombama naoružani američki bombarderi čije su polazne baze bile na inostranim aerodromima.

Staljin je znao da bi u slučaju ruske agresije protiv Evrope američke atomske bombe mogle pogodati ruske gradove i industrijske centre, a da se pri tom američki industrijski centri i gradovi ne bi nalazili u dometu ruskog atomskog oružja. Stoga bi takvim napadom Rusija mogla biti razorena, a pri tom ona ne bi mogla da uništi Ameriku.

To je Staljin znao i zato nije bilo nikakvog ruskog vojnog napada na Evropu.

Ali to su znali ne samo Staljin i Amerikanci, već i državnici onih zemalja koje su u to vreme Amerikancima dozvolile da na njihovim teritorijama podignu vazduhoplovne baze.

Ti državnici se u ono vreme nisu mnogo dvoumili oko odobravanja da se izgrade vazduhoplovne baze, jer su Amerikanci tada bili očigledno nadmoćniji u atomskom naoružanju.

Oni su još tada znali da bi te vazduhoplovne baze u slučaju rata bile među prvim ciljevima sovjetskog uzvratnog udara, ali im to nije zadavalo mnogo briga jer su, kao što se pokazalo, opravdano smatrali da Rusi ne bi reskirali da se upletu s Amerikom u rat u kojem bi ruska, a ne američka, država mogla biti uništena.

Takva je bila vojna situacija u svetu kada su se izgrađivali veliki aerodromi van Amerike.

Kao što je već izneto, situacija se od tada bitno izmenila.

Naveden je i izveštaj vojnog dopisnika »Njujork tajmsa« koji tvrdi da su Rusi uspeli da izgrade vođene rakete sa dometom oko 1.300 km koje mogu da se upotrebe za nošenje termonuklearnih i nuklearnih glava.

Te rakete još ne mogu da dopru do Amerike, ali mogu da pogode veliki broj američkih vazduhoplovnih baza u inostranstvu.

Vojna revolucija će verovatno uskoro ući u fazu kada će se povećati tačnost pogađanja vođenim raketama čiji je domet 1.600 km.

Ako se to ostvari, mogla bi se smanjiti spremnost inostranih zemalja da stavljuju Amerikancima na raspolaganje vazduhoplovne baze na svojim teritorijama.

One su, naime, svesne da se vojna moć obe svetske sile sve više izjednačuje i da je razlika između njih sve manja. Zemlje u kojima Amerikanci imaju svoje baze znaju i to da se nalaze u dometu ruskih raket i bombardera srednjeg akcionog radijusa, one najzad znaju da će, pored američkih industrijskih centara i gradova, predstavljati najvažnije ciljeve ruskih napada, pošto Amerikanci nameravaju da sa njihovih teritorija preuzimaju napade na ruske ciljeve.

Stoga nije nikakva slučajnost što se u raznim krajevima sveta u zadnje vreme pojačavaju nastojanja da se tu ukinu američke vazduhoplovne kao i baze za britanske avione i mornaričke snage.

To je već 1956. godine toliko došlo do izražaja da je vojni saradnik »Njujork tajmsa« Hensen V. Baldwin u jednom članku »Tajmsa« 29. V 1956. pisao:

»Globalna strategija SAD i njenih saveznika je minirana.

To je svakako veoma dalekosežna interpretacija nekoliko stručnjaka iz Pentagona o poslednjim događajima na Islandu, u severnoj Africi, na Kipru, u Adenu, na Cejlонu, u Singapuru, Novoj Gvineji i Okinavi.«

Za Amerikance su ove vazduhoplovne baze u inostranstvu i dalje izuzetno važne, jer oni svoju atomsku strategiju, uprkos izgradnje interkontinentalnih bombardera, i dalje zasnivaju znatnim delom na njima. O značaju ovih vazduhoplovnih baza u inostranstvu pisala su braća Olsap:²¹⁾

»General Kertis Lemej, istaknuti komandant američkog strategijskog vazduhoplovstva (*Strategie Air Command — SAC*), i komandant sovjetskih strategijskih vazduhoplovnih snaga, general-potpukovnik V. I. Aladinski,

procenu međusobnog odnosa svojih snaga ne bi smeli da svedu samo na broj aviona i raketa. Oni treba i da temeljito razmisle o svojoj relativnoj slobodi akcije. General Aladinski raspolaže apsolutnom slobodom akcije, general Lemej njome ne raspolaže. U slučaju velikog angažovanja Lemej se mora i dalje oslanjati na svoje bombardere srednjeg doleta, a B-47 potpuno zavise od prekomorskih baza. Da im te baze ne stoje na raspolaganju, Amerikanci bi se praktično našli u istom položaju kao kada bi bile potpuno uništene oko dve trećine aviona strategijskog vazduhoplovstva pre no što bi pravi rat i počeo.

General Lemej, drugim rečima, zavisi danas od zemalja koje kontrolišu te prekomorske baze — zemalja koje bi američkom strategijskom vazduhoplovstvu mogle jednom da uskrate te baze iz straha od sovjetskog termouklearnog napada«.

U političkoj borbi protiv američkih vazduhoplovnih baza Rusi se ne nalaze u nepovoljnoj situaciji. U celom svetu se zbog trke u naoružanju obe svetske sile i zbog užasne razorne moći atomskog oružja pojačavaju težnje da se u toj borbi ostane »neutralan«. Ruska diplomacija treba samo da podupire te težnje za neutralnošću. Naime, već sama neutralnost jedne zemlje znači da Amerikanci u njoj moraju da napuste svoje vazduhoplovne baze, pošto predstavljaju neposrednu vojnu podršku SAD. Stoga je potpuno moguće da će sledećih godina SAD, usled tih političkih previranja, izgubiti deo vazduhoplovnih baza u inostranstvu, mada, s druge strane, mogu zadržati znatan deo tih baza u svojim rukama.

U uvodu je napomenuto da nas pre svega interesuju istorijske posledice vojne revolucije u svetskim okvirima. Američki aerodromi u zemljama van SAD potvrđuju značaj vojne revolucije za spoljnu politiku.

Vazduhoplovne baze imaju izvanredan značaj za američku strategiju u današnjoj fazi vojne revolucije, ali isto tako i u sutrašnjoj.

Stoga spoljnu politiku SAD prema narodima na čijim su teritorijama vazduhoplovne baze već izgrađene ili će se

tek podići, u krajnjoj liniji ne određuje raspoloženje Amerike prema tim narodima, već vojne potrebe i američka strategija.

Iako su SAD demokratska država i zalažu se za proširenje demokratskih načela u svetu, njihove vazduhoplovne baze su podignute i u zemljama u kojima vlada diktatura, kao u Španiji i Portugaliji, i tamo će se i dalje izgrađivati. Za Amerikance je presudno da u vojnoj snazi ostanu na čelu trke sa Sovjetskim Savezom. Za to su im za strategijsko vazduhoplovstvo potrebne baze izvan Amerike. One su im bile potrebne u prošlosti, a biće im potrebne verovatno i u neposrednoj budućnosti. Značaj ovog vojnog faktora može i opasti ali će on i ubuduće biti vrlo velik, pa će u znatnoj meri uticati na američku spoljnu politiku. Vojni dopisnik »Njujork tajmsa«²²⁾ ocenjuje da bi 1957. godine udarna moć SAD u prvom mesecu atomskog rata mogla opasti za 25 do 50%, ako ne bi raspola-gale nijednom bazom u inostranstvu.

Sve dok budu raspolažali vazduhoplovnim bazama u inostranstvu Amerikanci će moći da se za izvođenje atomskih napada na Rusiju oslanjaju na svoje bombardere srednjeg akcionog radijusa kao na nosače bombi, potpuno nezavisno od svojih interkontinentalnih bombardera, raket i flote.

A to znači da je gotovo sigurno da Rusi, čak ni u potpuno uspelom iznenadnom napadu, ne bi bili u stanju da unište američku vojnu moć u takvoj meri da Amerikanci ne budu sposobni da uzvrate udar. Jer, da bi to postigli, Rusi bi morali ne samo da napadnu američke industrijske centre i gradove već i da unište mnogobrojne američke vazduhoplovne baze širom sveta. To je vojni zadatak koji Rusi verovatno nikad ne bi mogli da izvrše.

Otuda, čak i da postignu iznenadenje, Rusima preti opasnost da Amerikanci u uzvratu unište njihove gradove i industrijske centre na način i u obimu kako je to već izloženo.

III Glava

VOJNA REVOLUCIJA I MIR

Presudne faze današnje vojne revolucije zbile su se u miru, a ne u ratu.

U miru je počela ruska proizvodnja atomskih bombi, u miru je počela proizvodnja termonuklearnog oružja u Americi i u Rusiji. U miru je počela proizvodnja interkontinentalnih bombardera i vođenih raketa sa sve većim dometom i perspektivom da se razviju u interkontinen-talne rakete.

U miru je vojna revolucija zahvatila — kao što će se videti u sledećoj glavi — staru konvencionalnu organizaciju vojske i prinudila je da se reorganizuje saobrazno potrebama atomskog rata.

U miru čovek počinje da postaje svestan celokupnog značaja vojne revolucije za opstanak čovečanstva.

Moderna istorija nije poznavala nijedan period u kojem bi nauka tako odlučno, snažno i postojano zahvatila vojni razvoj kao što se to zbiva u atomsko doba.

Stoga nije slučajno što je bilo naučnika koji su skretali posebnu pažnju na opasnosti koje vojna revolucija donosi sobom i koji prete opstanku života na celoj našoj planeti. To je već učinio Albert Ajnštajn (*Einstein*) još pre no što je bila proizvedena prva termonuklearna bomba. Čitav niz najčuvenijih fizičara koji su bili neposredno povezani sa daljim fazama vojne revolucije sledio je nje-

govom primeru. Tako je J. Robert Openhajmer (*Oppenheimer*), u toku rata šef laboratorije za atomske opite u Los Elemesu (*Alomas*), u članku »Atomsko oružje i politika SAD«²³⁾ pisao:

»Mišljenja sam da bi trebalo da svi mi znamo svoje stvarno stanje — ne sasvim do detalja, već u osnovnim crtama i, pre svega, sa autorativnog izvora — da svi mi moramo imati predstavu o brzoj promeni situacije i kakva će ona biti, recimo, kroz tri, četiri ili pet godina, dokle se može uopšte predvideti.

Pred nama se nalazi verovatno dug period hladnog rata u kojem će nas pratiti sukobi, zategnuti odnosi među državama i naoružavanje. Opasnost je pre svega u tome što će u to vreme atomski časovnik početi sve brže i brže da otkucava. *U mogućnosti smo da predvidimo stanje u kojem će obe velike sile, i to svaka pojedinačno, moći da unište civilizaciju i život one druge, ali svakako ne bez opasnosti po sopstveni opstanak. Bićemo kao dve škorpije u flaši od kojih je jedna i druga u stanju da ubije drugu, ali dovodeći time u opasnost i sopstveni život.*« (Kurziv je moj — F. Š.).

I ovaj Openhajmerov članak je bio kao i Ajnštajnov apel, upućen pre no što je bila izrađena termonuklearna bomba. Openhajmer je predvideo njeno dejstvo: obe svetske sile liče na dve skorpije u flaši koje su u stanju da se međusobno uniše.

A možda je danas za očuvanje mira najbitnije to što je svaka od te dve skorpije svesna da onu drugu ne može ubiti jednim udarcem i da stoga svakim svojim udarcem dovodi sebe u opasnost da joj druga uzvrati udarac.

Ali nije dovoljno da naučnici shvate užasne posledice rata u periodu današnje vojne revolucije. Oni ne odlučuju o miru i ratu.

O tome odlučuju državnici.

Kod njih je u zadnje vreme preovladalo mišljenje da nijedna država ne može više da dobije III svetski rat. Stoga je predsednik Ajzenhauer, posle konferencije šefova država u Ženevi, izjavio preko televizije²⁴⁾:

»Izgleda da smo danas svi svesni činjenice da bi totalan atomski rat praktično bio isto što i samoubistvo čovečanstva«.

Pre toga je Maljenkov, dok je još bio predsednik ruske vlade, izjavio da bi III svetski rat mogao značiti kraj naše civilizacije. Tom izjavom on je prekinuo staru sovjetsku propagandnu liniju. Rusi su dотle izjavljivali da III svetski rat znači kraj »kapitalizma«, dok bi prema Maljenkovu u atomskom ratu ruska država mogla da bude uništena isto kao i američka i zapadnoevropske.

Nedavno su ruski državnici u svojim formulacijama postali opet kolebljivi i nejasni. Oni govore o najtežim gubicima koje rat može prouzrokovati, ne naglašavajući neposredno da on može izazvati uništenje i ruske države.

I pored toga može se primiti kao tačno da su i oni sami svesni smrtne opasnosti za Rusiju ako bi se poveo atomski rat protiv nje.

To važi za sovjetske državnike, a i za najviše ruske vojne rukovodioce. U »Ekonomistu« od 22. VI 1957. stoji da je Amerikancima poznat izveštaj koji je maršal Žukov podneo sovjetskoj vlasti. U njemu »je on izneo potresnu sliku masovnog uništenja koje bi atomski rat izazvao u Rusiji«. A poznavalač ruskih prilika, novinar »Njujork tajmsa« Heri Švarc (*Harry Schwartz*), piše u članku od 26. V 1957. da se u tom izveštaju došlo do zaključka da u termonuklearnom ratu »ne bi moglo biti pobednika«.

TREĆI SVETSKI RAT NE BI BIO NASTAVAK DRUGOG

Možda će biti korisno još jednom naglasiti da III svetski rat ne bi značio samo viši stepen drugog, kao što je svojevremeno II svetski rat bio viši stepen prvog, već da bi njegove posledice bile po opsegu takve da bi rat, kao što je to formulisao predsednik Ajzenhauer, značio samoubistvo čovečanstva.

Već je na jednom drugom mestu²⁵⁾ izneto da su oba svetska rata pojačala tendencije koje idu za tim da se

»izmeni priroda rata«. U ono doba se moglo reći: rat postaje sve totalniji.

Prvi svetski rat — možda će za buduće istoričare njime pojačati dvadeseti vek — doneo je prvu suštinsku promenu. Za razliku od ratova koji su neposredno prethodili, on nije izbio na periferiji kapitalističkog industrijskog sveta kao japanski protiv Kine ili balkanski ratovi u Evropi, već je to bio rat velikih evropskih kapitalističkih industrijskih sila. Sve su one u njemu učestvovale i, za razliku od Napoleonovog doba, sve su učestvovale jednovremeno, i to ne nekoliko meseci kao 1813. godine, nego više godina.

Za *Evropu* je već I svetski rat bio totalan, ali još ne i za ceo svet, pa čak ni za *kapitalistički svet*, jer su u njemu SAD učestvovale samo malim, a Japan tek minimalnim snagama.

U II svetskom ratu taj se proces nastavio. U njemu nisu učestvovale samo sve evropske velike nacije već takođe Japan i deo azijskih zemalja, a jednovremeno i SAD, mada su ovim ratom bile znatno manje pogodene nego evropske i azijske nacije.

Drugi svetski rat je pojačao tendencije razvoja ka totalnom ratu time što su se pod neposrednim udarom njegovog pustošenja našle baš industrijski razvijene oblasti i područja, i to u većem obimu no ikad ranije.

To je bitna promena od I do II svetskog rata.

U I svetskom ratu prvi put su se međusobno borile velike industrijske nacije. Ali tada su industrijski centri i gradovi tih zemalja postali borbena poprišta samo u relativno ograničenom obimu.

U vreme I svetskog rata Nemačka je bila druga industrijska sila (iza SAD), a Velika Britanija treća. Velika Britanija nije tada bila ni jednog dana ratno poprište, a Nemačka je to bila samo na malim graničnim odsecima i to za kratko vreme. Tako tada ni industrijska postrojenja druge i treće po redu svetske sile nisu bila neposredno obuhvaćena ratnim razaranjima, a da i ne govorimo o SAD.

U I svetskom ratu, znatno poprište su više godina bili deo Rusije, Srbija, deo Austro-Ugarske, Belgije i deo Francuske. Cela Francuska nije imala tada više od 7% svetske proizvodnje, a caristička Rusija, u kojoj je poljoprivreda još potpuno dominirala, imala je samo nekih 4%. Tako se može reći da je u I svetskom ratu, mada su u njemu učestvovali sve velike industrijske nacije, neposredno ratno poprište obuhvatalo samo oblast na koju je otpadalo daleko ispod 10% svetske industrijske proizvodnje, teritoriju sa samo oko 5 do 7% te proizvodnje.

Već u II svetskom ratu ova se slika bitno izmenila. Nemačka je u taj rat ušla kao druga industrijska sila sveta, ali je u njemu postala ratno poprište, i to za napade iz vazduha u ranije nepoznatom obimu, pa još u ratu na dva fronta, protiv ruskih i anglosaksonskih snaga.

Rusija je bila ratno poprište u II kao i u I svetskom ratu i to u toku više godina. Ali za razliku od Carske Rusije, Sovjetski Savez je u II svetskom ratu kao ratno poprište već industrijska velesila. Razaranja u Rusiji nisu više ni slična onima iz I svetskog rata, nego mnogo veća, jer su Nemci i Rusi bili svesni značaja koji industrijska proizvodnja ima za vođenje rata, pa su tome prilagođavali i svoja dejstva.

Sem Nemačke i Rusije, čiji su proizvodni centri i gradovi bili najviše izloženi neposrednim ratnim razaranjima, i to dejstvima milionskih armija i napadima iz vazduha, i britanski kao i japanski gradovi i industrijski objekti bili su takođe izloženi dejству iz vazduha.

Francuska i Belgija kao i nacije koje su se nalazile između Rusije i Nemačke bile su ratno poprište kao i u I svetskom ratu. Tako je u II svetskom ratu ukupno gotovo trećina čitave svetske industrije uvučena neposredno u vojne akcije i direktno izložena ratnim razaranjima.

Izvan vojnih dejstava ostale su u II svetskom ratu opet SAD, izvan njih je bio u toku pretežnog dela rata i glavni deo engleskih industrijskih postrojenja, kao i proizvodna postrojenja Sovjetskog Saveza u azijskom delu. Tako su još uvek dobre dve trećine svetske industrije

ostale izvan dejstava milionskih armija i dejstava iz vazduha.

Da bismo svoje argumente što bolje razjasnili, pretpostavimo da nema termonuklearnog i nuklearnog oružja i uopšte nikakvog atomskog oružja, ali da je postignut vojnotehnički napredak naročito u povećanju akcionog radijusa bombardera, tj. da su stvoreni interkontinentalni bombarderi i vođene rakete.

Pod tom pretpostavkom moglo bi se još zamisliti da bi eventualan III svetski rat u izvesnoj meri pretpostavljaо nastavak i proširenje II svetskog rata, da bi političke suprotnosti koje sada postoje u celom svetu bile dovoljne da izazovu nov rat.

I to rat koji bi opet bio totalan, kao i II svetski, pošto u njemu sve velike sile ne samo što bi učestvovale, već bi sve one, *a pre svega sve industrijske nacije sveta, postale i ratna poprišta.*

U II svetskom ratu ni Amerika ni azijski deo Rusije još nisu bili ratno poprište, a Velika Britanija je to bila samo privremeno. Kao što smo već konstatovali, tada su dve trećine industrijskih postrojenja sveta bile još uvek izvan stvarnih ratnih dejstava. Pod pomenutom pretpostavkom, i SAD bi postale sada ratno poprište i bile bi cilj napada ruskih bombardera i raketa, a isto tako i Velika Britanija. Ali i azijski deo Rusije bio bi u dometu američkih bombardera i raketa, a ratno poprište bile bi, naravno, i zemlje koje su to bile i u II svetskom ratu.

Prema tome, i bez atomskog oružja sve bi industrijske nacije mogle biti upletene u rat i njihove teritorije postati ratna poprišta.

Žrtve takvog rata bile bi verovatno veće nego u II svetskom ratu, a posledice njegovih pustošenja teže bi se ispravile, jer bi bila oštećena i *sva* industrijska postrojenja. Ali pod tom pretpostavkom moglo bi se ipak kazati da je i III svetski rat nastavak drugog na još široj bazi, a ljudska fantazija još bi mogla da zamisli obnovu posle takvog III svetskog rata.

Ali stvari ne stoje tako.

Atomsko oružje nije ih izmenilo kvantitativno, već kvalitativno. Treći svetski rat atomskim oružjem ne samo što bi prouzrokovao još veća razaranja već bi mogao uništiti države koje bi ga vodile²⁶⁾ i ugroziti opstanak čitavog čovečanstva.

Stoga se prosto III svetski rat ne bi mogao ni uvrstiti u niz ranijih ratova, već bi predstavljaopotpuno poseban rat.

To je naučnicima postajalo sve jasnije, a to shvatanje se sada sve više probija i kod državnika, mada dosta sporo i sa mnogo teškoća.

Otuda usred razvoja vojne revolucije često rastu nade za koje bi se moglo reći da se zasnivaju na činjenici što u prošlosti oružje i njegov razvoj nikad nisu bili isključivi uzrok rata. To je važilo uvek pa i za ratove XX veka. Ratove su prouzrokovali ekonomski, socijalni i politički momenti, a vojske i njihovo oružje samo su ih izvodili. Sada, međutim, postoji mogućnost da u vojnoj revoluciji upravo novo oružje poveća izglede za očuvanje mira jer tim oružjem niko više ne može da pobedi, već svi mogu da budu uništeni.

Da bi, uprkos opasnosti od samoubistva kojoj su izložene sve nacije, izbio danas rat, morao bi postojati čitav niz izvanredno jakih razloga.

Da li postoje takve opasnosti?

ZA OBE SVETSKE SILE RAT NITI JE NEIZBEŽAN NITI ISTORIJSKI NUŽAN

Kad se ovde govori o ratu, misli se prvenstveno na rat između dve svetske velesile.

Postoji li nužnost da one, ili neka od njih, otpočnu takav rat?

Pokušaću da obrazložim zašto na ovo pitanje treba dati izričito negativan odgovor.

Ratove prouzrokuje, a prouzrokovao ih je i u oba svetska rata XX veka, čitav niz ekonomskih, socijalnih i političkih faktora.

Između ove dve svetske sile postoji čitav niz političkih sporova i suprotnosti. Bilo ih je posle završetka II svetskog rata i pod Staljinom, ima ih danas pod njegovim sledbenicima, a biće ih i u bližoj i daljoj budućnosti.

Ali činjenica da je sporova između njih bilo i da ih ima i sada ni u kom slučaju ne znači da do rata mora doći.

U XVIII veku, kada države, za razliku od I i II svetskog rata, svesno nisu angažovale sve svoje snage za vođenje rata i svesno nisu vodile totalan rat, niti su tadašnji vodeći državnici stoga uopšte pomicljali da bi mogao doći u pitanje opstanak njihove države — ratove su izazivali relativno mali sukobi.

U starom Rimu su ratove izazivale često relativno male nesuglasice, pošto je Rim bio najčešće nekoliko puta jači od svojih protivnika.

Oba svetska rata izazvala su značajnija sporna pitanja. Međutim, i tada je u velikoj meri vladalo mišljenje da neka grupa država može pobediti ali se ratom ne mogu uništiti ni države ni društva. Stoga je i za taj period svetske istorije važila Klauzeviceva postavka da je rat nastavak politike drugim sredstvima.

Ova postavka više ne važi za termonuklearni rat između dve svetske sile. Tu više nije reč samo o mogućnosti već se može govoriti o verovatnoći da će biti uništeni i države i društva zaraćenih snaga. Kao što je već naglašeno, takav rat ne bi više bio prosto produženje razvojnih linija, karakterističnih za I i II svetski rat. Taj rat preti da uništi države obe grupacije sila, pošto nijedna od dve velesile nije vojnički toliko nadmoćna kao što je u većini svojih ratova bio stari Rim.

Pošto obema svetskim silama u tom ratu preti uništenje, bilo bi besmisleno da se govori o pobednicima i pobjeđenim.

Takođe je besmisleno da se iz dosadašnje istorije izvuče zaključak da će ratove i sada pa i ubuduće prouzrokovati određeni ekonomski, socijalni i politički faktori, kao što su ih prouzrokovali i dosad. To je besmisleno stoga što se rat sa termonuklearnim oružjem ne može prosto

izjednačiti sa ranijim ratovima, što je njegova uništavajuća snaga, da to još jednom podvučemo, tolika da se ne može više govoriti o pobednicima i pobedenim.

Pored mnogih drugih, postoje dve grupe faktora za koje se najviše plašimo da bi na kraju mogle izazvati rat između ove dve svetske sile.

U Americi su to unutrašnji privredni sukobi, a u Rusiji novi agresivni ekspanzionistički potezi sovjetske države.

Prvo da razmotrimo Ameriku.

Posebno treba istaći da je Amerika mnogo godina posedovala monopol u atomskim bombama i sredstvima za njihovo prenošenje. U to vreme Amerikanci su bili neosporno vojnički jači od Rusije i mogli su uništiti ruske gradove i industrijske centre, a da Amerika nije morala strahovati od sovjetskih uzvrata po ciljevima na teritoriji SAD.

Podsetimo se još jednom na već iznetu tvrdnju generala Kertisa E. Lemeja da je Amerika još početkom 1950. godine mogla da dobije rat protiv Sovjetskog Saveza bez većih sopstvenih gubitaka.

Ona je tada imala mnogo spornih pitanja s Rusima, ali i pored toga, i pored svoje neosporne vojničke nadmoćnosti, Amerikanci nisu poveli atomski rat protiv Sovjetskog Saveza.

Oni to nisu uradili u doba kada su se njihovi gradovi i industrijski centri još nalazili izvan dometa ruskih bombardera i njihovih nuklearnih i termonuklearnih napada.

Ako to nisu uradili u ono vreme, postoje ubedljivi razlozi da to neće učiniti ni danas ni ubuduće, pošto bi sada i Rusi mogli uništiti njihove gradove i njihovu zemlju.

Sigurno je da američka privreda nije imuna od krize i da je mogu zadesiti snažni potresi, ali se teške privredne krize mogu savladati na drugi način, a ne samo bežanjem ispred njih i srljanjem u atomski rat.

Ako prepostavimo da je Amerika vojnički nadmoćnija od svih eventualnih protivnika zajedno a da njena te-

ritorija ne može postati ratno poprište, tada bi se moglo prihvati da bi teški privredni potresi i duboka ekonomski kriza mogli usloviti izgradnju još u miru snažne vojne sile ne bi li se time ublažile posledice krize. U tom smislu moglo bi se zamisliti da bi tako forsirana izgradnja vojnog aparata mogla na kraju da SAD odvede u rat.

Ali stvari nikako ne stoje tako.

Amerika može već danas, a pogotovo u budućnosti da u atomskom ratu i sama postane ratno poprište. Ekonomski potresi će se stoga u SAD rešavati na drugi način, a ne ratom, koji Amerikanci doduše mogu da otpočnu ali ne mogu da nastave bez opasnosti po svoj sopstveni opstanak.

A kako stoji stvar sa Sovjetskim Savezom?

Sovjetski Savez je posle II svetskog rata vodio izrazito agresivnu ekspanzionističku politiku i stvorio istočnoevropsku zajednicu država.*)

Ali ruskoj državi *dalja ekspanzija* nije više *nužna*. U decenijama između 1919. i 1939. godine ruska država nije ispoljavala ekspanzionizam. To su bile decenije pod Lenjinom, kao i pod Staljinom pre no što je postao samodržac i u poznjim godinama njegove vladavine.

U njima je bilo godina u kojima je ruska država doživljavala najteže potrese, kao, na primer, u početku priludne kolektivizacije, kada su milioni ljudi propali u okolnostima koje su bile slične građanskom ratu.

Ali ruska država nije tada na te svoje unutrašnje teškoće odgovorila nikakvom agresivnom ekspanzijom.

Ekonomski i socijalna struktura sovjetske države nije nikad podsticala na ekspanziju kao na nužnost.

Ta nužnost nije postojala u ono vreme, a ne postoji ni danas.

Ruska država je danas neuporedivo jača no što je bila u decenijama od 1919. do 1939. godine.

Njeni unutrašnji sukobi možda bi se mogli lakše rešiti da je novim ekspanzionističkim potezima postigla spoljno-

*) Autor i na tom mestu pa i dalje u tekstu istočnoevropsku zajednicu naziva »imperijom«. — Prim. red.

političke uspehe koji bi njenom rukovodstvu služili kao argumenti za izjave kako se sfera moći Amerike i kapitalističkog sistema u svetu sužava, a sfera moći Sovjetskog Saveza proširuje. Međutim, shvatanje da se unutrašnji sukobi mogu eventualno lakše rešavati u toku uspešne agresivne ekspanzije nije, naravno, ni u kom slučaju identična sa shvatanjem da je Rusiji ekspanzija *neophodna* i istorijski nužna, tako da je ona spremna da radi nje stupi u atomski rat.

Ne znamo kakav bi bio tok istorije sveta da je Rusija a ne Amerika dugo godina držala monopol u proizvodnji atomskih bombi, a kasnije i u sredstvima za njihovo prenošenje, te da je stoga Rusija mogla da vodi rat atomskim oružjem, a da pri tom teritorija Sovjetskog Saveza ne postane ratno poprište.

Ali takva istorijska prilika nije nikad postojala.

Otkako postoji atomsko oružje, Rusija je mogla da postane ratno poprište, a to može i danas i u budućnosti.

Realno bi Sovjetski Savez mogao da vodi termonuklearni rat samo ako bi iznenadnim napadom mogao da uništiti protivnika, to jest SAD, tako da njegov državni aparat više ne funkcioniše i da više ne može uzvratiti na isti način, usled čega bi se sovjetska država i poredak održali i dalje bez teških posledica. Naravno, teorijski postoji mogućnost za takav potpun, stoprocentno iznenadni napad.

Međutim, u praksi je ta mogućnost ravna nuli.

Pa kad je to tako, onda ni ekspanzionističke tendencije Rusije *ne nateruju* na otpočinjanje rata koji bi se mogao završiti njenom sopstvenom propašću.

Analiza ruske spoljne politike pokazuje da su se ruski rukovodioci dosad racionalno koristili svojom vojnom moći.

To je važilo i u doba suecke krize i ruskih borbi protiv revolucionarnog ustanka u Mađarskoj, uprkos izvesne njihove donekle histerične propagande.

Rusi su protiv te svoje satelitske države preduzeli vojne mere, a suecku krizu su iskoristili za ojačavanje svoje uticajne sfere na Bliskom istoku. Ali oni nisu pre-

duzeli nikakve korake koji bi neposredno pojačali opasnost od izbijanja III svetskog rata, i to stoga što: prvo, da još jednom podvučemo, iznenadni napad na Ameriku nije izvodljiv i drugo, što su se suecka i kriza u istočnoevropskom sovjetskom bloku desile u istorijskom periodu u kojem su SAD, uvez u celini, bile još znatno nadmoćnije u sredstvima za vođenje atomskog rata.

Iz toga pak sledi da ne odgovara faktima niti je realno mišljenje koje se često ovako argumentuje: pošto će se u atomskoj trci možda uskoro postići takva zasićenost da će Amerika, kao i Rusija, proizvesti dovoljno nuklearnog i termonuklearnog oružja da bi se stanovništvo jedne i druge moglo uništiti — neće biti više mnogo važno da li će kad se dostigne ta tačka zasićenosti biti nadmoćnija Amerika ili Sovjetski Savez.

Takva argumentacija vidi samo kraj atomskog rata, a ne i period koji mu prethodi, tj. onaj u kojem se odlučuje da li će uopšte doći do III svetskog rata.

U tom periodu uoči rata možda je od presudnog značaja baš to koja je od tih grupacija sila nadmoćnija. Jer ako je nadmoćnost u rukama Amerike, ona se može iskoristiti za očuvanje mira i da se Rusi prinude da odustanu od svojih agresivnih vojnih planova, pošto im inače preti uništenje. Ako bi ova nadmoćnost prešla u ruke Rusa, mogla bi se iskoristiti za dalja osvajanja, jer se oni u tom slučaju ne bi morali plašiti toliko kao danas, kad su Amerikanci još nadmoćniji, da bi se njihova agresija mogla pretvoriti u nov svetski rat. Mada termonuklearni rat ugrožava postojanje obe svetske sile, situacija bi stoga bila ipak sasvim drugčija ako bi se nadmoćnost nalazila u američkim, a ne u ruskim rukama, i obratno. Ta tako značajna razlika postojala je u vreme američkog monopola u atomskom oružju i sredstvima za njegovo prenošenje, ali je postojala i u vreme suecke krize i krize u sovjetskom istočnoevropskom bloku.

U to vreme je postojala osetna američka nadmoćnost. To su znali i Rusi i Amerikanci — stoga su Rusi bili proručeni da se drže u određenim granicama, naročito u pitanju vojnih provokacija.

Američka atomska nadmoćnost bila je stoga još u skorijoj prošlosti odlučujući garant mira, a mogla bi biti vanredno značajno ako se ta nadmoćnost održi i sledećih godina, pošto sovjetska unutrašnja situacija može da se razvije u pravcu povećavanja opasnosti od vojnih sudara.

Ne raspolažemo nikakvim tačnim i autentičnim podacima i analizama o tome koliko je kompaktna sadašnja ruska vlada. Izvesno je samo to da nijedan čovek nema Staljinovu moć, a svi znaci govore da u ruskom Politbirou ima raznih struja i da njegove odluke nisu jednoglasne.

Ove odluke nisu jednoglasne ni u pogledu budućih etapa sovjetske unutrašnje politike, ni u pitanju politike prema istočnoevropskim zemljama čiji je status satelita uzdrman, ni u politici prema Bliskom istoku, ni u celokupnoj spoljnoj politici i odnosu Rusije prema Americi.

Unutrašnja situacija u Rusiji i njena spoljna politika postale su vrlo dinamične i to u vreme kada ne postoji odgovarajuće jedinstveno rukovođenje celokupnom ruskom politikom.

U takvoj situaciji može se desiti mnogo lakše nego pod Staljinom da se u nekom vojnem blefu ode isuviše daleko, tako da iz toga može buknuti rat i to usled eventualnog straha jedne ruske frakcije da joj vlast može preoteti neka druga.

Baš u takvoj situaciji američka neosporna atomska nadmoćnost može da bude rešavajuća za očuvanje mira.

I obratno, kada bi Rusi baš u periodu svojih frakcijskih borbi posedovali vojnu nadmoćnost, opasnost od izbijanja rata mogla bi se vanredno povećati.

Stoga u neposrednoj budućnosti nijedan faktor nije toliko važan za očuvanje mira kao održavanje vojne nadmoćnosti SAD. Ona možda može da obezbedi potrebno vreme dok Rusi posle smrti Staljina i prvih godina destalinizacije ne nađu nov stabilniji oblik vladavine koji će izvući političke zaključke iz činjenice što u Rusiji počinje u izvesnoj meri da se razvija srednja klasa.

Ako se uspešno savlada ovaj opasni vremenski period bez rata, povećaće se verovatnoća da će se izbeći III svet-

ski rat. Jer, mada su realan faktor, sovjetske ekspanzioni-stičke tendencije nisu toliko snažne da bi morale prouzrokovati propast ruske države ako im se ne bi udovoljilo.

Stoga se za obe svetske sile može izvući zaključak: i u Sjedinjenim Državama i u Rusiji postoje krugovi koji mogu da zaoštravaju spoljnopoličke sukobe, ali ti kru-govi ne odlučuju o opasnostima i posledicama termonuklearnog rata — dok su ih državnici obe strane potpuno svesni.

U atomsko doba ni za jednu od ove dve svetske sile ne postoji neizbežnost niti istorijska nužnost za pokretanje rata.

RAZORUŽANJE SVETSKIH SILA

Činjenica da svetske sile ne »moraju« voditi rat ipak ne znači da su se, radi obezbedivanja mira, sporazumele o koordiniranoj i sistematskoj politici razoružanja. U već pomenutoj knjizi Žil Mok navodi podatke o rezultatima konferencija za razoružanje u toku prvih njihovih godina. Ti su rezultati bezmalo ravni nuli. Stavovi svetskih sila bili su isuviše udaljeni jedan od drugog.

U godinama kad su Amerikanci imali monopol u atomskim bombama, odnosno upadljivu prednost na atomskom polju, Rusi su kao preduslov za razoružanje zahtevali da se uništi sve atomsko oružje. Pošto je Sovjetski Savez bio u konvencionalnom naoružanju mnogo nadmoćniji, uništenje atomskog oružja bi značilo da bi Sovjetska armija mogla bez većih teškoća da savlada Evropu. Stoga su Amerikanci, naravno, odbili ove ruske predloge.

S druge strane, Amerikanci su tražili razgranat aparat za kontrolu i obezbeđenje kako bi se detaljno mogao pratiti svaki korak razoružanja u Sovjetskom Savezu.

Takav bi sistem zahvatio suviše duboko totalitarnu državu, pa su stoga Rusi kategorički odbili ove američke predloge, uzdajući se u to da se američka demokratska država, uprkos atomskog monopola, neće odlučiti na preventivan rat protiv Sovjetskog Saveza — što je istorija i potvrdila.

Stoga su u godinama pre korejskog rata i neposredno posle njega konferencije velikih sile za razoružanje bile bez neke realne podloge. Velike sile nisu uopšte želele realno i stvarno razoružanje.

Atmosfera na konferencijama za razoružanje počela je pomalo da se menja posle konferencije šefova država u Ženevi 1955. godine. Tada je američki atomski monopol bio već nekoliko godina pre toga oboren, a u Americi i Sovjetskom Savezu širilo se saznanje da bi rat mogao prouzrokovati uništenje obe svetske sile.

Ali, kao što su pokazali pregovori 1956. godine, ni ovo saznanje nije bilo dovoljno da se na osnovu uzajamnih sporazuma ostvari kontrolisano razoružanje.

Podsetimo se da su zadaci i organizacijske forme vojnih snaga obe svetske sile sasvim različiti, da su za američku strategiju vanredno važne vazduhoplovne baze izvan SAD, dok Rusija slične baze uopšte ne poseduje, da flota ima i danas u Americi značajnu ulogu kao i u II svetskom ratu, dok je za Rusiju mnogo manje važna. S druge strane, podsetimo se da je sovjetska kopnena vojska neuporedivo jača od američke i njenih evropskih saveznika.

Ako imamo na umu tako različitu organizaciju vojnih snaga ove dve svetske sile, shvatićemo kako je zaista teško postići sporazum o koordiniranom razoružanju i pri tome voditi računa o svim krupnim razlikama, a da se nijedna od dve svetske sile ne smatra oštećenom.

Postepeno razoružanje obe svetske sile na bazi uzajamne saglasnosti svakako je danas i u najbližoj budućnosti mogućno jedino ne samo ako se uzmu u obzir vojni već ako se s njima povežu i politički faktori.

Štaviše, stvarnu politiku razoružanja omogućuju upravo posledice vojne revolucije — činjenica da sada obema svetskim silama preti potpuno uništenje.

Pošto se nalazimo usred te, još ni u kom slučaju završene vojne revolucije, zatim pošto je ta revolucija kod dve svetske sile počela sa potpuno različitom vojnom organizacijom i pošto, s obzirom na njihove posebne strategijske položaje, oružane snage svake od njih imaju vrlo različite

zadatke — izvanredno im je teško da izvuku sve potrebne vojne zaključke iz saznanja da bi rat za obe mogao da znači samoubistvo.

Ako termonuklearni rat više nije produženje politike drugim sredstvima, ako stoga takav rat više nije u stanju da reši politička pitanja i političke sukobe, još ne znači da su politički sukobi koji razdvajaju obe svetske sile već rešeni samim time što ne mogu da se reše vojnički.

Zato strah od uništenja sopstvenih zemalja stalno primorava svetske sile na nove pregovore. Primorava ih na pregovaranje o političkim nesuglasicama, ali i o njihovom vlastitom naoružanju, dok s druge strane, ni vojnotehnički razvoj ne miruje već se nastavlja revolucionarnim tempom.

Bez obzira na pregovaranje o sopstvenom naoružanju, svetske sile će morati uskoro da se pozabave vojnim razvojem drugih sila.

Njihov zajednički interes je nastojanje da atomski rat koji one teže da izbegnu ne izazovu druge sile.

PITANJE MIRA I PROIZVODNJA ATOMSKOG NAORUŽANJA IZVAN SJEDINJENIH DRŽAVA, RUSIJE I VELIKE BRITANIJE

U Americi, Velikoj Britaniji i Rusiji, tj. u zemljama koje danas već proizvode atomsko oružje, živi dobrih 400 miliona ljudi, dakle ni puna petina stanovništva sveta.

Za svetske sile je od životnog interesa da uopšte ne dođe do termonuklearnog rata pošto bi on mogao da znači njihov kraj. Sve dok samo one proizvode atomsko oružje, može uopšte da ne bude atomskog rata — ako se budu sporazumevale i svoje sukobe rešavale bez takvog rata.

Ali to važi dok samo one proizvode atomsko oružje.

Međutim, taj period svetske istorije može u najskorije vreme da se završi ako se brzo ne preduzmu odlučniji koraci. U bliskoj budućnosti, doduše, neće biti grupacije sila koja bi bila vojnički jača od obe svetske sile zajedno i koja bi stoga imala izgleda da dobije rat protiv njih.

Ali, neka sila izvan Amerike, Velike Britanije i Rusije, neka četvrta sila, mogla bi, ako bi raspolagala atomskim oružjem, da otpočne atomski rat i da time ceo svet gurne u ratni požar. Vojna revolucija u poslednjoj dece-niji nije samo suštinski izmenila oružane snage obe svetske sile već je stvorila i preduslove da se niz ostalih sila ospособи za proizvodnju sopstvenog atomskog oružja.

PROIZVODNJA ATOMSKOG ORUŽJA NIJE VIŠE NIKAKVA TAJNA

Procesi koji su doveli do proizvodnje nuklearnog i termonuklearnog oružja nisu mogli ostati večita tajna. Neka zemlja može u proizvodnji izvesnog oružja da ima privremeno preimućstvo. Ali to je preimućstvo samo prolazno, jer će ranije ili docnije neka druga zemlja pronaći nešto slično. Jedan od glavnih rezultata Ženevske konferencije za mirnodopsku primenu atomske energije je taj što je ona pokazala da su naučnici u različitim zemljama koje su tako dugo bile međusobno izolovane došli do istih rezultata, pošto su imali da se bore sa istim problemima. Ne postoji američka ni ruska već jedna jedina atomska fizika. To važi za dalji mirnodopski razvoj atomske energije, kao i za vojnu revoluciju koja je i podstakla razvoj atomske fizike.

Dosad su nuklearno i termonuklearno oružje proizvodili samo Amerika, Rusija i Velika Britanija. Ali poznavanje načina proizvodnje tog oružja nije više ograničeno na Ameriku, Rusiju i Veliku Britaniju. Nuklearno i termonuklearno oružje može da proizvodi Francuska, a i druge zemlje, na primer, manje zapadnoevropske zemlje, Savezna Republika Nemačka ili skandinavske zemlje.

U vremenu od desetak godina posle Hirošime i Nagasakija uprostio se tehnički proces koji je doveo do proizvodnje nuklearnog i termonuklearnog oružja, a i dalje se uprošćava. Za tih desetak godina objavljen je ogroman materijal u kome je taj proces detaljno objašnjen. Stoga više nije potrebno da neka zemlja ostvari vrhunska naučna

dostignuća da bi mogla sama proizvoditi atomsко oružje. Za prvu atomsku bombu Amerika je prikupila preko 4.000 naučnika među kojima je bilo 15 dobitnika Nobelove nagrade, a ipak ni 1945. godine još nije bilo sasvim sigurno da li će eksperimenti »uspeti«. Međutim, faza eksperimentata na ovom polju velikim delom je već prošla. Ona je znatnim delom postala stvar rutine. Više nisu potrebni ni genijalni naučnici ni dobitnici Nobelove nagrade. Sada ovaj rad može da obavi i druga garnitura, a sutra možda i treća.

U sledećoj deceniji će se u mnogim zemljama proširiti proizvodnja atomske energije u mirnodopske svrhe.

A sirovina koja se pri tome dobija može se upotrebiti baš u vojne svrhe za proizvodnju atomskog oružja.

PROIZVODNJA ATOMSKOG ORUŽJA SVE JE JEFTINIJA

Na taj način je vojna revolucija u svom daljem razvoju razotkrila bitan deo tajni koje su vezane za njeno nastajanje. Ona je uz to proizvodnju atomskog oružja stalno uprošćavala, a uprošćava je i dalje. Tu se pojavljuju vrlo interesantne analogije između vojne i tehničko-industrijske revolucije. Ako industrijska revolucija dođe do nekog novog proizvoda, taj je u početku veoma skup, jer u cenu ulaze i dugogodišnji, mnogo puta bezuspešni pokušaji i eksperimenti. Pri određivanju cene proizvoda treba, dalje, imati na umu da proizvodnja nije u početku obimna, pošto se, dok se proizvod iznosi na tržište, proizvodnja tehnički i dalje usavršava, pa je i sam taj proizvod podložan promenama. Malo po malo dolazi se do masovne proizvodnje, a cena proizvoda postepeno se svodi na visinu njegovih efektivnih troškova.

Sve što je ovde rečeno za neki proizvod našeg doba masovne proizvodnje važi i za nuklearne i termonuklearne bombe, kao i za atomsко oružje uopšte.

Njihova proizvodnja je u početku bila vanredno skupa. Da bi se proizvele atomske bombe, bili su potrebni opiti koji su trajali godinama i u koje je Amerika investi-

rala milijarde dolara. Godine su prošle dok se postigla uhodana proizvodnja, a u tom vremenu postizani su sve noviji tehnički napreci. Sada, međutim, dolazi vreme kada će proizvodnja atomskog oružja biti sve jeftinija, pogotovu kada se proračuna u obim razaranja koja može da ostvari.

Termonuklearna bomba jačine 100.000 t TNT već staje nesrazmerno manje od odgovarajućeg broja bombi iste ukupne jačine kakve su bile upotrebljene protiv Hirošime i Nagasakija.

Pa i tu se taj razvoj još ne završava, već se može reći da se i dalje razvijaju tendencije stalnog pojeftnjavanja atomskog oružja.

A to znači, prvo, da veći broj nacija ima ili će uskoro imati tehničke i naučne mogućnosti za proizvodnju nuklearnog i termonuklearnog oružja i, drugo, da će se troškovi ove proizvodnje stalno smanjivati.

Time, pak, vojna revolucija stavlja vodeće državnike u savremenom periodu svetske istorije pred niz novih problema. Kao što je već ranije rečeno, oni počinju da shvataju da se termonuklearnim ratom ne mogu rešiti suštinski problemi koji ih razdvajaju i da stoga rat ne može više biti za njih *ultima ratio*.

Državnici u Americi i Rusiji počinju uviđati da su oni, da ponovimo Openhajmerove reči, dve skorpije u istoj flaši koje se mogu međusobno ubiti. Oni počinju da iz toga izvlače zaključke i da se mire sa činjenicom da moraju živeti zajedno, sa čitavim nizom atomskog oružja u toj flaši, tj. na našoj planeti.

Bilo im je relativno lako da shvate opasnost, pošto su iza sebe imali mnogo godina *sopstvenih* opita s atomskim oružjem. Stoga su imali da izvuku samo političke zaključke iz one vojne revolucije čiji su nosioci bile same njihove države. Oni su mogli tim lakše da izvuku političke zaključke, što je njihova spoljna politika, četvrt veka pre poslednje faze vojne revolucije, poticala uglavnom iz racionalnih pobuda i bila racionalno vođena.

Nezavisno od toga kako će se oceniti svaka pojedina faza američke politike posle svetske ekonomске krize, od

vremena kada je Ruzvelt došao na vlast, nije nimalo teško napisati o spoljnoj politici SAD za poslednjih četvrt veka čitavu knjigu u kojoj bi se opisala racionalna linija te politike, inspirisane njihovim društvenim uređenjem i njihovim interesima.

S druge strane, ako želimo da kritički razmotrimo ne pojedine korake već čitavu liniju ruske spoljne politike za poslednjih četvrt veka, neće nam uopšte biti teško da napišemo knjigu u kojoj bi se sovjetska spoljna politika analizirala od prvih petogodišnjih planova, započetih krajem dvadesetih godina ovog veka, pa do današnjeg vremena, i u kojoj bi se ta spoljna politika racionalno obradila na bazi društvenog uređenja Rusa i ključnih promena u njihovoj socijalnoj strukturi.

Ako bi državnici obe svetske sile izvukli iz racionalne analize današnje etape vojne revolucije zaključak da *moraju* naći način da, kao skorpije u flaši sa svojim različitim društvenim uređenjima i dalje žive na našoj planeti — samo bi nastavili svoju racionalnu tradiciju poslednje četvrtiny stoljeća.

Ali ove dve svetske sile nisu jedine na našoj planeti, niti se s njima na njoj nalazi samo još i Velika Britanija. Danas su one sa Velikom Britanijom još jedine sile koje proizvode atomsko oružje, ali se ova slika može izmeniti, i to temeljno, već u najблиžoj budućnosti, ukoliko one ne intervenišu.

ŠVEDSKA VEĆ MOŽE DA PROIZVODI ATOMSKO ORUŽJE

Postoji mogućnost da se nuklearno i termonuklearno oružje uskoro proizvodi i van Amerike, Velike Britanije i Rusije.

To ne važi samo za države srednje veličine već, kao što pokazuje primer Švedske, i za male.

Švedska je zemlja sa 7 miliona stanovnika i u *ovom trenutku* još ne proizvodi atomsko oružje. Ona je izradila odbrambene planove prema kojima bi se u slučaju nukle-

arnog i termonuklearnog napada evakuisalo iz njenih građova i industrijskih centara ništa manje nego 2,500.000 ljudi.

Ali u Švedskoj počinje već vrlo ozbiljno da se postavlja pitanje, da li će u slučaju nuklearnog i termonuklearnog napada biti dovoljna evakuacija i odbrambena vojska naoružana samo konvencionalnim oružjem, i da li ne bi bilo bolje za odbranu ako se raspolaže i sopstvenim atomskim oružjem.

Švedskoj, kao i uopšte malim državama, nameće se potreba da svoje vojne snage ojača toliko da bi se neki potencijalni napadač uzdržao od rata i invazije na nju.

Postavlja se pitanje da li se takva snaga može stvoriti bez atomskog oružja?

Ako se dođe do zaključka, kakvom se u Švedskoj sve više nagnje, da u daljem razvoju vojne revolucije prava zaštita od atomskog napada leži samo u posedovanju sopstvenog atomskog oružja, — nameće se, prirodno, pitanje: kako doći do njega? Jedan bi put bio da se ono kupi. Manje zemlje su kroz celu svoju istoriju kupovale oružje od velikih država, pa zašto ne bi kupile i atomsko oružje? Ali takvom kupovinom bila bi svakako jako ugrožena neutralnost Švedske koju je ona u toku oba svetska rata uspela da sačuva. Švedani teže da u atomsko doba dođu do atomskog oružja bez gubljenja svoje neutralnosti. Nije sigurno da se to može postići ako se atomsko oružje nabavlja samo od jednog bloka sila.

Ostaje sopstvena proizvodnja. Mala država, kao što je Švedska nailazi, prirodno, pri tome na teškoće, ali ne više na sasvim nesavladive. Švedska nauka je išla ukorak s evropskom, švedski fizičari su isto tako dobri kao i engleski, ruski, francuski, i nemački. Švedska može u sopstvenoj zemlji da dođe do urana. Dosad su nedovoljna finansijska sredstva bila presudan argument protiv proizvodnje sopstvenog atomskog oružja, ali, kao što je već naglašeno, njegova proizvodnja je zadnjih godina pojeftilna, a pojeftinjuje i dalje. Tako će Švedska — ako sve ostale prepostavke ostanu nepromenjene — eventualno

već u najskorije vreme moći da proizvodi sopstveno atomsко oružje.

Prema jednoj vesti lista »Noje cirher cajtung« (Neue Zürcher Zeitung²⁷) Hugo Larsson (*Larsson*) načelnik Istraživačkog instituta švedske armije okarakterisao je »... atomsku bombu kao efikasno i ,relativno jeftino oružje' kojeg Švedska ne bi smela da se odrekne ako želi da se odbrana njene neutralnosti respektuje, a time umanji i rizik od napada.

On je izjavio da će Švedska biti u stanju da do 1963. ili 1964. godine stvari svoju *sopstvenu atomsku bombu*. Njegovom Istraživačkom institutu je potrebno za njen konstruisanje 3—4 godine i čim bude na raspolaganju dovoljno plutonijuma kao uzgrednog proizvoda civilnih atomskih centrala, mogao bi sa sigurnošću izjaviti da će do tog roka biti završeni radovi na njenom konstruisanju. Prva švedska *atomska centrala* treba da otpočne sa radom 1960. godine. Stoga se konačan stav ne može zauzeti pre nego što prođe još jedna godina. Prema mišljenju ovog švedskog stručnjaka bilo bi korisno da se javnost obavesti o atomskom oružju i njegovojo potrebi za *odbranu male neutralne države*, da bi se mogla na vreme doneti odluka za preduzimanje pripremnih radova«.

Švedska je suverena država. Ona ima naučno-tehničke, finansijske i sirovinske preduslove za preduzimanje ove proizvodnje.

Ako Švedska počne da proizvodi sopstveno atomsко oružje za svoju odbranu, to će u svetskoj politici izazvati samo male promene, pošto će to oružje koristiti *samo za odbranu*. Ako se razmotri njena socijalna i politička struktura, neće se naći ni najmanji razlog za pretpostavku da bi ona sama otpočela atomski rat i time bacila ceo svet u požar.

Stoga je ona za ova razmatranja uzeta samo kao primer da bi se pokazalo kako mogućnost proizvodnje atomskega oružja izvan obe svetske sile i Velike Britanije nije više čisto akademsko, već potpuno aktuelno pitanje.

Švedska sama neće gurnuti svet u ratni požar. Ali što važi za Švedsku, ne važi za sve sile na ovoj planeti. Od mnogih bi mogle pretiti velike opasnosti, kad bi poseđovale atomsko oružje.

Stoga današnje svetske sile stoje pred potpuno novom vojnom i političkom situacijom. Ako bismo prepostavili da bi one, s obzirom na to da su svesne opasnosti od termonuklearnog rata, vodile politiku jačanja šansi za očuvanje mira, ovaj njihov sporazum u novoj etapi vojne revolucije više ne bi bio dovoljan. Jer, šta bi bilo ako bi se nuklearno i termonuklearno oružje proizvodilo sada i u drugim zemljama i ako bi se u njima ili jednoj od njih rasplamsao rat u kojem bi se upotrebilo i atomsko oružje?

Obe velike skorpije mogле су već shvatiti da moraju odsad živeti bez rata *zajedno* u flaši, tj. na našoj planeti. Šta će se, međutim, desiti ako ima i malih skorpija koje to još nisu shvatile i koje su u današnjoj etapi vojne revolucije u stanju da gurnu ceo svet u ratni požar?

ZABRANA PROIZVODNJE ATOMSKOG ORUŽJA I SUVERENITET

Obe svetske sile mogu doći do zaključka da je nefodno da brzo dođu do sporazuma o zabrani proizvodnje atomskog oružja van njihovih granica. A to praktično znači stvaranje organa koji bi imali tako široka prava inspekcije i kontrole, da bi mogli garantovati sprovodenje takve mere. Mora se sprečiti da države izvan svetskih sila, da male skorpije, imaju makar i samo mogućnost da gurnu svet u ratni požar.

A takva opasnost može biti veoma velika. Pogotovo kada se atomska energija u sve većem obimu primenjuje u mirnodopske svrhe, pošto se baš time stvaraju uslovi za proizvodnju atomskog oružja u čitavom nizu zemalja. Zbog toga je sve potrebnija sistematska kontrola kojom bi se sprečila proizvodnja atomskog oružja izvan granica dve svetske sile i Velike Britanije.

U doba vojne revolucije, u doba svetskih sila, suverenitet mnogih zemalja znatno je okrnjen. U Evropi se to posle svršetka II svetskog rata moglo videti i iz činjenice što je njeno postojanje garantovala i sada garantuje samo američka proizvodnja atomskog oružja, a da ne govorimo da SAD snose i deo evropskih vojnih troškova.

Pre I pa čak još i pre II svetskog rata smatralo se kao potpuno razumljivo obeležje suverene države da ona sama pokriva sve svoje vojne izdatke.

To stvarno krvnjenje suvereniteta i dalje će se nastaviti. Suverenitet se može uskoro ograničavati na novom području koje je u novoj etapi vojne revolucije toliko presudno: u proizvodnji atomskog, tj. nuklearnog i termonuklearnog oružja. Da bi stvorile bitne preduslove za očuvanje mira, svetske sile će biti prinuđene da zabrane proizvodnju atomskog oružja izvan svojih zemalja, jer inače preti opasnost da munjevit atomski napad koji ne bi pokrenule one, izazove neko treći.

U naše doba, u našoj etapi vojne revolucije u kojoj je, posmatrano politički, a ne pravno, proizvodnja atomskog oružja odlučujuće obeležje državnog suvereniteta — broj stvarno suverenih država biće veoma ograničen. Mnoge zemlje nemaju industrijsko-tehničke preduslove za proizvodnju atomskog oružja, pa ne mogu u početku da ne budu toliko svesne ograničenja svog suvereniteta. Međutim, za zemlje evropskog kontinenta stvar je drugačija.

Vojna revolucija stvara kod obe svetske sile nov odnos prema ratu, ona u izvesnoj meri povećava izglede za mir. Za obe svetske sile termonuklearno oružje je neprijatelj koji može uništiti njihove države. Stoga obe mogu rešiti da spreče proizvodnju atomskog oružja izvan svojih teritorija i da za kontrolu toga stvore odgovarajuće organe.

Zato vojna revolucija ima presudan uticaj na dalji politički razvoj na našoj planeti. Ako je već privredni razvoj načeo suverena prava mnogih država, vojna revolucija će ih prinuditi da svoj suverenitet zaista bitno ograniče.

Zahvaljujući vojnoj revoluciji državnici obe svetske sile postali su svesni toga da rat može uništiti njihove države. Odsada će oni biti svesni i činjenice da bi njihove države mogle biti ozbiljno ugrožene od atomskog rata koji bi mogla da otpočne neka treća sila. S tom opasnošću oni moraju da računaju.

Ali preti još jedna opasnost, naime od ratova koji počinju kao »mali«, a mogu se eventualno pretvoriti u atomske.

IV Glava

PREORUŽANJE, RAZORUŽANJE I »MALI«*) RATOVI

Vojna revolucija je u poslednjoj deceniji nametnula takav tempo da joj vojna misao u mnogo čemu nije mogla neposredno slediti, da je bilo potrebno izvesno vreme dok su izvučeni bitni zaključci i, prirodno, još više vremena dok su iz situacije koju je vojna revolucija izmenila izvučene organizacijske konsekvene.

Vojna revolucija je prinudila obe svetske sile da u bitnim postavkama izmene svoje vojne doktrine.

U oba svetska rata XX veka američke jedinice su se borile izvan SAD. Amerika je tada imala ofanzivnu doktrinu. Nije postojala ni najmanja opasnost za američku državu i društvo jer su ih okeani čuvali od protivničkih napada.

Stoga nije moralo da se žuri s ofanzivom, pa se tako vanredno snažan industrijski potencijal Amerike mogao u srazmerno dužem vremenskom periodu prevoditi na ratni kolosek. Jedva da je postojala sumnja da bi SAD sa svojom vojnom snagom mogle zakasniti. Stvarno, i nisu zakasnile.

*) Za razliku od *Kleinkrieg* što znači uglavnom gerilski rat, autor primenjuje termin *kleiner Krieg* pod kojim podrazumeava običan rat, ali malih razmera, osvrćući se kasnije na lokalni ograničeni rat kao vrstu »malog« rata. Stoga je i u prevodu zadržan termin »mali« rat. — Prim. red.

VOJNA REVOLUCIJA I VOJNA MISAO

Sada vojna revolucija prisiljava SAD da izmene svoju vojnu misao. Amerika i dalje ima ofanzivnu doktrinu, ali ne više onu prema kojoj bi ofanziva otpočela posle dužeg vremena, već u prvim danima, pa možda čak i u prvim časovima rata.

U ovom veku Amerika je tek sada prvi put prinudena da misli i na sopstvenu odbranu. Ona može da bude napadnuta — pa mora i da se brani. Pored mera za neposrednu odbranu i razvijanje svih vrsta oružja za odbranu od interkontinentalnih bombardera i kasnije od interkontinentalnih raket, faktor odbrane Amerike je i njeno pripremanje za preduzimanje ofanzive odmah u prvoj fazi rata pošto svaki napad na Ameriku može značiti za napadača rizik da bude i sam potpuno uništen.

Vojna revolucija je izmenila i vojnu misao u Sovjetskom Savezu. Ona je sve do II svetskog rata bila usmerena na odbranu.

Od Napoleona do Hitlera, ogromno prostranstvo Rusije bilo je smrtni neprijatelj za napadačke armije, dok su ruske bile dovoljno jake za izvođenje protivudara tek kad su napadačke znatno oslabile, pošto su doduše u pojedinih bitkama pobeđivale, ali nikad odsudno.

Vojna revolucija je naterala Ruse da odbace tu obrambenu koncepciju. Na evropskom kontinentu ne postoji dovoljno snažna armija za preduzimanje ofanzivne protiv Sovjetskog Saveza. U ovom pogledu Sovjetski Savez je sada jači od evropskih država, ali je ugrožen od atomskog napada. I pored razvoja oružja za odbranu od atomskih napada, on je sada prinuđen da misli na ofanzivnu doktrinu, na ofanzivu sa interkontinentalnim bombarderima i raketama protiv SAD i američkih vazduhoplovnih baza i na ofanzivu crvenih armija s atomskim i konvencionalnim oružjem na evropskom kontinentu.

Vojna revolucija prinuđuje obe svetske sile da izmene svoje vojne koncepcije, ali se ona time ne zadovoljava nego ih tera da reorganizuju i svoju strukturu priprema zemlje za rat, vojsku i naoružanje.

Nalazimo se usred toga procesa. A pošto se vojna revolucija za to vreme i dalje razvija i pošto se na polju proizvodnje atomskog oružja i sredstava za prenošenje tog oružja postižu sve novi uspesi, razumljivo je što će uskoro uslediti dalje promene u odblicima vojne organizacije.

Stoga nije celishodno upuštati se u detaljna razmatranja, pošto će današnje organizacijske forme već u do-gledno vreme zastareti i biti prevaziđene.

Ali mora se ukazati na izvesne načelne postavke koje nisu od značaja samo za obe svetske sile već i za njihove saveznike, pored ostalih i za evropske sile.

Anglosaksonske oružane snage su još po završetku II svetskog rata bile podeljene na tri vida: kopnenu vojsku, ratnu mornaricu i ratno vazduhoplovstvo.

U Crvenoj armiji, u kojoj ratna mornarica nije igrala značajnu ulogu, ratno vazduhoplovstvo je i u II svetskom ratu uglavnom samo podržavalo kopnenu vojsku.

Kad su Amerikanci u završnoj fazi II svetskog rata upotrebili atomske bombe protiv Hirošime i Nagasakija, njihove su oružane snage bile u organizacijskom pogledu jedva nešto izmenjene. Do tada proizvedeni avioni bili su sposobni za nošenje atomskih bombi i, kao što je već naglašeno, atomske bombe su samo ubrzale američku pobedu nad Japanom koja bi usledila i bez njih.

Samo se po sebi razume da su već prve atomske bombe pojačale značaj vazduhoplovstva. Ali još godinama posle završetka II svetskog rata malo se šta izmenilo u formama američke vojne organizacije.

Ostala su tri vida oružanih snaga i izgledalo je kao da stvaranjem atomskog naoružanja treba da se uz konvencionalna tri vida američkih snaga samo priključi četvrти vid.

Prirodno je što se, manje nego u SAD, izmenila i vojna organizacija u Sovjetskom Savezu koji u tom ratu nije ni upotrebio atomsku bombu. U Sovjetskom Savezu atomske bombe nisu proizvođene ni prvih godina posle rata, već tek od 1949. godine. U Rusiji se čitava atomska

revolucija razvila u toku mira. Stoga su u početku i u Sovjetskom Savezu konvencionalni vidovi oružanih snaga ostali dosta nepromjenjeni.

Jedini rat u kojem su obe svetske sile po završetku II svetskog rata posredno ili neposredno učestvovale nije ih prinudivao da reorganizuju svoje vojne snage.

Amerikanci su u korejskom ratu učestvovali neposredno, a Rusi su potpomagali kineske divizije teškim naoružanjem: tenkovima, artiljerijom i avionima. Ali u tom ratu nijedna strana nije upotrebila atomsko oružje. To je bio rat armija kopnenih vojski, s tim što su američku armiju u velikoj meri podržavali ratna mornarica i vazduhoplovstvo.

Međutim, otkad obe svetske sile proizvode sve više termonuklearnog i nuklearnog oružja, otkad za razliku od vremena korejskog rata atomsko oružje nije više »retkost« koja se može upotrebiti samo protiv najvažnijih ciljeva i otkad je počelo da se proizvodi raznovrsno atomsko oružje — kod obe svetske sile počinje da se menja stara vojna organizacija, čime počinje jednovremeno da se menja i značaj saveznika Amerike, na primer Atlantskog pakta, u njenoj vojnoj koncepciji.

Vratimo se još jednom u doba korejskog rata. On je zatekao Ameriku u trenutku kada je u velikoj meri smanjila svoje naoružanje, ali je jednovremeno bila znatno nadmoćnija u atomskom oružju. Zatekao ju je u trenutku kada je još mogla (vidi stranu 69) da dobije rat protiv Rusije bez većih sopstvenih gubitaka. Međutim, taj je rat zatekao Ameriku koja se već plašila da će njena atomska nadmoćnost nad Rusijom sve više opadati, dok je, s druge strane, Rusija bila znatno nadmoćnija u konvencionalnom oružju i broju divizija.

Stoga su SAD težile da na opadanje svoje atomske nadmoćnosti koje se pouzdano očekivalo odgovore mera koje bi dovele do smanjivanja ruske nadmoćnosti u konvencionalnom oružju. Ovo su težile da postignu prvenstveno stvaranjem novih divizija svojih evropskih

saveznika, uključujući i Saveznu Republiku Nemačku, a ne toliko novim američkim pešadijskim divizijama.

Pod tim opštetsvetskim aspektom i pod tim prepostavkama vojno-političke strukture svojevremeno je i osnovan Atlantski pakt. Ove su se prepostavke, međutim, bitno izmenile još pre no što je Atlantski pakt postao odlučujuća vojna sila i pre no što su formirane prve nemačke divizije.

REORGANIZACIJA AMERIČKIH ORUŽANIH SNAGA — VAZDUHOPLOVSTVO POSTAJE ODLUČUJUĆI VID

Ovde nećemo iznositi pojedine etape dosadašnjeg razvoja Atlantskog pakta (vidi stranu 141 u pogovoru).

Za naše razmatranje je važno shvatiti da se Atlantski pakt stvarao i razvijao na osnovu određenih američkih vojno-političkih procena i da dalji razvoj vojne revolucije primorava Amerikance, doduše polako, ali ipak neizbežno, na suštinske izmene. One se mogu već danas dosta jasno nazreti iz sastava samih američkih oružanih snaga, kakav je britanski maršal Montgomeri (*Montgomery*) zahtevaо još u jesen 1955. U jednom govoru²⁸⁾ u Londonu on je pred generalima, admiralima i vazduhoplovnim maršalima prikazao postojeću organizaciju za vođenje rata kao beznadežno zastarelu i tražio revolucionarne izmene. Najvažniji njegovi zahtevi su bili: »... ratna vazduhoplovstva Zapada moraju se staviti pod jedinstvenu komandu čiji komandant treba da bude Amerikanac, jer samo Sjedinjene Države raspolažu strategijskim vazduhoplovstvom Zapada. Nasleđena podela oružanih snaga na kopnenu vojsku, ratnu mornaricu i ratno vazduhoplovstvo već je toliko prevaziđena, da je potrebno što skorije ove vidove oružanih snaga u mnogo većoj meri nego dosad kombinovati a, ako je potrebno, stopiti ih u jedinstvenu oružanu snagu. Za vođenje rata treba stvoriti jedinstvenu političku vlast sa sedištem u Severnoj Americi i jedinstvenu vrhovnu vojnu komandu za vojničko upravljanje ratom i kontrolu nad vazdušnim operacijama širom sveta...»

U vodenju budućeg rata prvi cilj strategije Zapada morao bi biti zadobijanje prevlasti u vazduhu. Preuslov za to je da se pojedina ratna vazduhoplovstva angažuju pod jedinstvenom komandom.«

Za naše razmatranje su iz ovih Montgomerijevih izlaganja bitne sledeće tačke:

1) U III svetskom ratu odlučujuće će biti vazduhoplovstvo i to u meri kakvoj nema poređenja u II svetskom ratu.

2) Zato se mora postaviti kao cilj zadobijanje prevlasti u vazduhu.

3) Vazduhoplovstva Zapada moraju biti pod američkom komandom, pošto Amerikanci raspolažu jednim velikim strategijskim vazduhoplovstvom Zapada.

Toliko o Montgomeriju. Ukoliko se stvari razmotre do kraja da bi se iz njih izvukli organizacijsko-tehnički zaključci, sa gledišta vojne strategije i vojne revolucije jedva bi se moglo nešto bitnije prigovoriti njegovim izlaganjima.

To usredsređivanje na *prevlast u vazduhu* karakteriše sada američku vojnu politiku. Stoga se menjao i menja sastav celokupnih američkih oružanih snaga.

U II svetskom ratu kopnena vojska je još bila odlučujući činilac. Ona je obuhvatala veliku većinu američkih trupa. U tom pogledu nastupile su bitne promene već u godinama posle završetka korejskog rata. U toku prvog Ajzenhauerovog predsednikovanja nastale su, jednovremeno sa smanjivanjem brojnog stanja²⁹⁾ sledeće promene u američkim oružanim snagama:

JAČINA POJEDINIH VIĐOVA ORUŽANIH SNAGA U HILJADAMA

	1953.	1956.
Kopnena vojska	1.510	1.030
Ratna mornarica	1.039	864
Ratno vazduhoplovstvo	958	916
U k u p n o:	3.507	2.810

Šta pokazuju ovi brojevi? Smanjenje oružanih snaga između 1953. i 1956. godine pogodilo je u prvom redu kopnenu vojsku. Jačina ratnog vazduhoplovstva ostala je bezmalo nepromenjena. Stoga već 1956. godine ratno vazduhoplovstvo po broju ljudstva nije bilo mnogo manje od kopnene vojske.

Ali tu treba imati na umu da su vojni izdaci za vazduhoplovstvo nesrazmerno veći nego za kopnenu vojsku. U svom referatu pred pomenutim komitetom američkog Senata, državni sekretar za narodnu odbranu Vilson (Wilson) izjavio je:³⁰⁾

»Da navedemo samo jedno poređenje: u finansijskoj 1950. godini vazduhoplovstvo je dobilo manje od trećine ukupnog budžeta narodne odbrane koji je iznosio 12 milijardi dinara. U sledećoj finansijskoj godini, na vazduhoplovstvo će otpasti upravo polovina budžeta za narodnu odbranu koji iznosi 36 milijardi dolara. To znači da vazduhoplovstvo danas raspolaže sa pet puta više novca nego pre nekoliko godina.«

Još tada su izdaci za vazduhoplovstvo bili znatno veći od onih za kopnenu vojsku. Oni su već iznosili otprilike koliko i izdaci za kopnenu vojsku i ratnu mornaricu zajedno. Ali za dalju analizu jačine vazduhoplovstva mora mu se dodati broj vazduhoplovaca koji se nalaze u ratnoj mornarici i kopnenoj vojsci. U navedenom referatu, državni sekretar Vilson je rekao:

»Pored toga, procenjuje se da će u 1957. godini polovina budžeta određenog za ratnu mornaricu biti utrošena za mornaričko vazduhoplovstvo.«

A to znači da je *ukupno brojno stanje ljudstva u vazduhoplovstvu*, ako se uračunaju i vazduhoplovci iz ratne mornarice i kopnene vojske, *bilo već 1956. godine veće od brojnog stanja kopnene vojske*.

To je revolucionarna, ranije nepoznata novina u istoriji. A težnja da se vazduhoplovstvo i time atomski rat postave bezuslovno u prvi plan, nije se od 1956. godine nimalo smanjivala, već je naprotiv i dalje jačala. Admiral Radford je podneo predlog za dalje smanjenje celokupnog

brojnog stanja tri vida oružanih snaga SAD i, u vezi s tim, za podelu kadra na ta tri vida.

Nije sigurno da li će se ti predlozi ostvariti tačno prema planovima admirala Radforda ili će se, i u kolikom obimu, modificirati.

Pošto su Rusi u Mađarskoj upotrebili protiv revolucionarnog ustanka samo konvencionalno oružje, u SAD, kao i kod njihovih evropskih saveznika, ispoljila se jačnije tendencija da se, i pored daljeg razvoja atomskog oružja, kopnene snage i konvencionalno oružje ne smeju zanemarivati (vidi stranu 121), kako bi se moglo odgovoriti na *svaku* vrstu ratne opasnosti. Ovo pogotovo što Rusi nikad nisu toliko smanjivali konvencionalno naoružanje kao Amerikanci.

Stoga je mogućno da će se preterani predlozi za jačanje vazduhoplovstva nešto ublažiti.

Prema planu koji se pripisuje admiralu Radfordu i koji je izrađen znatno pre mađarske revolucije, brojno stanje ljudstva pojedinih vidova 1960. godine bilo bi sledeće (uz brojeve predložene za 1960. dodaju se³¹⁾ i oni za 1956. godinu):

BROJNO STANJE POJEDINIH VIDOVA U HILJADAMA

	1956.	1960.
Kopnena vojska	1.030	580
Ratna mornarica	864	664
Ratno vazduhoplovstvo	916	820
Ukupno : 2.810		2.064

Ako se ovi predlozi ostvare, američko ratno vazduhoplovstvo će kao samostalan vid oružanih snaga imati znatno veće brojno stanje od kopnene vojske.

Američko vazduhoplovstvo je osnovno sredstvo za prenošenje termonuklearnog i nuklearnog rata. To što ono zauzima tako značajno mesto u centru američke vojne organizacije, znači da Amerikanci u organizacijskom pogledu počinju sve više da iz vojne revolucije izvlače odgo-

varajuće zaključke. Atomsko oružje, dakle, nije više samo »dodatak« postojećem već je oko atomskog oružja, kao centralnog, stvorena čitava vojna organizacija. Tome treba dodati da će i ratna mornarica i kopnena vojska biti sve više naoružavane atomskim oružjem. Američka pešadijska divizija biće pri tome reorganizovana tako da će joj se povećati pokretljivost radi odbrane od atomskih napada. Stoga će se smanjiti veličina divizije, a radi pojačavanja vatrene moći dobijaće sve više »taktičkog« atomskog oružja.

Kasnije će se pobliže u svetskim razmerama razmotriti politički značaj ove američke vojne reorganizacije koja je usledila na zahtev vojne revolucije. Na ovom mestu je bitno shvatiti da će američka kopnena vojska, posle sproveđenja ove reorganizacije, sve teže moći da vodi rat samo sa konvencionalnim oružjem. Stoga nije verovatno da će se neki budući rat voditi onako kao onaj u Koreji.

PREORUŽANJE RUSKIH ORUŽANIH SNAGA

Nemamo nikakvih podataka o podeli rashoda ruskog vojnog budžeta na pojedine vidove, o ukupnom brojnom stanju ruskih snaga i o jačini pojedinih vidova oružanih snaga. Tačno je da je u ruskim oružanim snagama ratna mornarica igrala u II svetskom ratu samo skromnu ulogu. Tačno je i to da Rusi posle završetka II svetskog rata nisu demobilisali svoje oružane snage u onom obimu kao Amerikanci, kao anglosaksonske sile.

S druge strane, poznato je da su Rusi sve više usredstrevivali pažnju na izgradnju vazduhoplovstva i atomsku proizvodnju, o čemu se detaljnije govori u II glavi. Oni su 1956. godine objavili da brojno stanje Sovjetske armije smanjuju jednom za više od 600.000 ljudi, a zatim za više od 1,200.000.

Amerikanci su očekivali smanjivanje sličnih razmara. General Grinter (*Gruenther*)³²⁾ raniji vrhovni komandant

savezničkih oružanih snaga u Evropi, govorio je u Edinburgu na banketu koji je organizovao list »Skotsmen of Edinburg« i tom prilikom podrobno zahvatio pitanje najavljenog smanjivanja oružanih snaga u Sovjetskom Savezu izjavivši:

»Lično sam se u toku više od dve godine bavio proučavanjem ruske strategije i jedan od velikih znakova pitanja koji su pri tome u meni iskrsli je sledeći: kako su Rusi, u ovo doba sveopštег atomskog rata, uopšte mogli da opravdaju to što drže 175 divizija? Smanjenje za 63 divizije *prilično odgovara našim proračunima njihovih potreba*. Proračunali smo da bi oni sa oko 100 divizija postigli isto takav efekat. Prema najavljenom otpuštanju ljudstva, sada će raspolagati sa preko 112 divizija, a u taj broj nije uračunato 75—80 divizija satelitskih država. Što se, dakle, tiče njihove udarne snage u odnosu na nas, najavljenе promene ne predstavljaju *nikakvu osnovu za preorientisanje naše strategije ili naših potreba*«.

S tim razoružanjem, bolje reći preoružanjem vojne sile, u Rusiji se pojavljuje tendencija slična onoj u Americi. I u njoj sa vojnom revolucijom prodire saznanje da je atomsko oružje postalo neosporno rešavajuće i da oko njega kao centra treba izgraditi celokupnu vojnu organizaciju.

S druge strane, mnoge stvari ukazuju na to da Rusi ipak ne izvlače u svemu *iste zaključke* kao Amerikanci.

Vojna revolucija nailazi kod njih na drukčiju vojnu organizaciju, na takvu u kojoj, na primer, ratna mornarica nikada nije igrala niti je trebalo da igra takvu ulogu kao u SAD.

Stoga, mada se u ruskoj vojnoj organizaciji vazduhoplovstvo sve više izgrađuje, a jačina kopnene vojske proporcionalno opada, ipak mnogi znaci ukazuju na to da kopnena vojska ostaje i da će i dalje ostati znatno jača nego u SAD. I posle izvršenih izmena Sovjetski Savez može biti u stanju da vodi rat konvencionalnim ili »taktičkim« atomskim oružjem. Vojni dopisnik »Njujork

tajmsa« Hensen V. Baldwin uputio je ruskom maršalu Georgiju K. Žukovu pitanje značajno za naša razmatranja.

Baldvin je pitao³³⁾: »Sovjetski Savez koji se po tradiciji ubraja u velike kontinentalne sile, poklanja u ovom trenutku vazduhoplovstvu naročiti značaj. Znači li to, prema Vašem mišljenju, da danas vazduhoplovstvo i atomsko oružje, u slučaju rata, predstavljaju rešavajući vid oružanih snaga?«

Maršal Žukov je odgovorio: »Ne, to ne znači to. Vazduhoplovstvo i atomsko oružje ne mogu sami da odluče o ishodu oružanog sukoba. I pored njihove ogromne uništavajuće moći, u vojnim operacijama moraju pored nuklearnog i termonuklearnog oružja neminovno učestvovati i velike armije i zamašne količine konvencionalnog naoružanja.«

Čak i posle izvedene reorganizacije armije, u Sovjetskom Savezu će kopnena vojska ostati vojni faktor od presudnog značaja koji će moći da vodi rat, a da ne mora pribeti termonuklearnom oružju.

Mnoge stvari govore u prilog tome da su Rusi, i pored svih napora da idu uporedo sa vojnom revolucijom, pa čak da u tehničkom pogledu izbjiju na sam vrh, ipak задрžali izvesnu vojnu elastičnost, a to znači da su crvene*) armije i dalje u stanju da vode »male« ratove, tj. ratove koji će se uglavnom voditi konvencionalnim armijama i oružjem.

MOŽE LI AMERIKA I POSLE PREORUŽANJA VODITI »MALI« RAT

Baš u ovom pogledu je vojna revolucija stvorila Sjedinjenim Državama nove probleme koji još nikako nisu rešeni i za koje se ni ubuduće neće naći svestrano zadovoljavajuće rešenje.

*) Zvaničan današnji naziv je Sovjetska armija, ali pošto autor koristi reč »crvena«, tako je ostavljeno i u prevodu. — Prim. red.

U atomskom oružju SAD su bile dugo znatno jače od Rusa. One se sada mnogo naprežu da i dalje održe bar izvesnu nadmoćnost.

Za njih je izvanredno teško da jednovremeno drže korak sa vojnom revolucijom, da održavaju atomsku nadmoćnost i da imaju veliku kopnenu vojsku. Ako žele da u vojnoj revoluciji ostanu na čelu, to će iziskivati ne samo silna finansijska sredstva već i stalno njihovo narastanje. Ako vojni budžet treba da ostane stabilan, neizbežno je smanjivanje armije. Pred dilemom — da li i dalje ubrzavati razvoj atomskog oružja ili zadržati vojsku u njenoj dosadanjoj veličini, SAD su dale prednost ubrzanom razvoju atomskog oružja. Time je pogodena kopnena vojska i ona se, naravno, bori protiv svog daljeg smanjivanja. U SAD se vode jake rivalske borbe između vazduhoplovstva, kopnene vojske i mornarice, kakve su sigurno u toku i u Velikoj Britaniji i Rusiji. Razlika je samo u tome što su te američke unutrašnje borbe poznate, pa je javnost mogla steći izvesnu predstavu o tome šta ih je prouzrokovalo i šta se krilo iza njih.

Pozadina ovog na prvi pogled čisto vojnog medusobnog razračunavanja vrlo je duboka. Ako želimo da stvari drastično predstavimo možemo na ovaj način formulisati pitanje: da li američka spoljna politika može još odgovoriti svojim zadacima, ako je termonuklearni rat jedini vojni odgovor za rešavanje političkih sukoba, jer kopnena vojska, sa smanjenim brojnim stanjem, ne može voditi rat konvencionalnim oružjem? I, ne znači li možda ova, eventualno isuviše daleko sprovedena, američka usred-sređenost na atomsко oružje izvesno iskušenje za Sovjetski Savez da se prihvati malih ekspanzionističkih ispada u uverenju da SAD na male poteze neće odgovoriti termonuklearnim ratom, pošto su Amerikanci sada svesni da Rusi mogu uništiti njihove gradove i industrijske centre?

U vrlo interesantnom članku Antoni Levijero³⁴⁾ razmatra to pitanje dublje i kaže:

»Kopnena vojska se odlučno protivi shvatanju da je mogućno osloniti se prvenstveno na vazduhoplovstvo sa

atomskim oružjem, mada danas vlada zvanično zastupa tu koncepciju».

U svom članku g. Levijero citira memorandum kopnene vojske: »Nova velika debata — problemi nacionalne bezbednosti«. U tom memorandumu američke kopnene vojske stoji:

»Mada veliki deo svojih nacionalnih izvora trošimo na vojne i njima srodne potrebe, naši izdaci nisu pravilno usklađeni sa prirodom pretnje. Kao što je Predsednik izjavio, termonuklearni rat se ne može ni zamisliti. Prema njegovom mišljenju — ako ostavimo po strani totalni rat — morali bismo biti sposobni da odgovorimo na mnoge vrste pretnji, jer u njima danas leže stvarne opasnosti.

Pa ipak, i dalje angažujemo veoma mnogo ljudi i novca za vazduhoplovstvo koje je već u velikoj meri neutralisano . . .

Usled takve politike Sjedinjene Države umnogome ne raspolažu oružjem koje bi bilo potrebno da bi se doskočilo komunističkoj opasnosti. Time povređujemo prvi princip strategije — princip zdravog ljudskog razuma, pošto se ne orijentišemo na verovatnu opasnost.

Ako se ne sprovede brza revizija naše vojne strukture, međunarodni položaj SAD može toliko oslabiti da ćemo se jednog dana naći pred alternativom — ili da vodimo totalan rat ili se potpuno predamo protivniku«.

I u Americi i u Velikoj Britaniji danas se mnogo nagašava mišljenje (vidi stranu 132), da Sjedinjene Države, usled preteranih priprema za totalan, termonuklearni, rat postaju u svojoj spoljnoj politici neelastične i neće moći da suzbiju male ekspanzionističke ispade. Tako na primer, Džozef i Stjuart Olsap³⁵⁾ u svojim komentarima, u kojima se osvrću na izjavu generala Džemsa M. Gevina, kažu da bi termonuklearni rat mogao prouzrokovati stotine miliona mrtvih i pišu:

»U slučaju lokalne komunističke agresije, SAD bi ubuduće stajale pred izborom ili da pobiju nekoliko stotina miliona ljudi, među njima i naše političke prijatelje,

ili da uopšte ništa ne preduzmu. Od vlade mnogo hvaljeni »novi pravac« (*new look*) u naoružavanju preti da zemlju praktično dovede u beznadežnu situaciju policajca kome je u ruke dato takvo oružje da, kad bi se upotrebilo, ne bi pogodilo samo prestupnika na koga bi se usmerilo, nego bi jednovremeno uništilo i nekoliko blokova kuća u okolini.«

Uprkos ovakvog rezonovanja izgleda da se sprovodi i dalje smanjivanje američke kopnene vojske. U suprotnosti sa citiranim memorandumom sve se više, u odnosu na Evropu, zastupa teza da se u doba korejskog rata još i moglo pretpostaviti da bi se rat u Evropi uglavnom ograničio na konvencionalno oružje i konvencionalnu kopnenu vojsku, jer je tada bilo još srazmerno malo nuklearnog oružja, a termonuklearnog uopšte nije bilo.

Ali od tog vremena se vojna revolucija i dalje razvijala i zato je potrebno da američka politika stavi Sovjetskom Savezu sasvim nedvosmisleno do znanja da svaki agresivni akt u Evropi znači *casus belli*, tj. da vodi u totalan rat. Ako je to Rusima jasno stavljeno do znanja iz čitave američke politike nije potrebno da se američke i engleske kopnene snage zadrže u dosadašnjoj jačini, niti da broj i jačina američkih i engleskih divizija stacioniranih u Nemačkoj ostanu isti. One se mogu smanjiti pošto njihov zadatak nije da se u slučaju napada na Evropu bore protiv crvenih armija, već imaju pre simboličnu ulogu da bi se pokazalo kako bi neposredan ili posredan ruski napad na Saveznu Republiku Nemačku značio za Rusiju rizik da može izbiti termonuklearni rat.

Razumljivo je to što ovakva američka vojna politika krije u sebi znatan rizik. On se može umanjiti samo ako se Rusima, za čitavo vreme razvoja vojne revolucije, stavlja nedvosmisleno do znanja da za SAD ne postoji više nikakva stara izolacionistička politika, da će se u slučaju napada na Evropu osećati i same ugroženim i da će stoga stupiti u rat.

Setimo se statistike na strani 57 i 58. Tamo je proanaliziran tekući ruski šesti petogodišnji plan i izneto da Ru-

sija teži da postepeno dostigne dobru polovinu američke industrijske proizvodnje.

Ovo poređenje industrijske proizvodnje zasniva se na pretpostavci da će dosadašnje evropske granice ostati ne-promjenjene.

A ako se to ne obistini? Ako Rusi uspeju da agresivnom ekspanzijom podvrgnu Saveznu Republiku Nemačku pod svoj politički uticaj, a služeći se njome kao osnovicom, i veći deo slobodnih naroda Evrope koji dosad još nisu zavisni od njih?

Ako bi u tome uspeli, Rusi bi verovatno učinili odlučan korak da sa blokom na čijem se čelu nalaze, već u najskorije vreme dostignu industrijsku proizvodnju Sjedinjenih Država, a zatim i da je prestignu.

Tada bi se paralelogram svetskih sila presudno pomorio u njihovu korist.

Rusi to znaju ali, naravno, i Amerikanci.

Stoga je najbitniji američki interes da Rusima ne dopuste nikakvu ni neposrednu ni posrednu ekspanziju u Evropi.

U suštini reorganizacije američkih oružanih snaga leži pretpostavka da se sudbina Evrope vojnički neće реши na evropskim bojištima. Stoga nije više nužno ruskim divizijama u Evropi suprotstaviti toliko američkih i evropskih da bi mogle sprečiti rusko nadiranje, već Rusima treba ubedljivo predložiti alternativu spremnosti Amerike da za Evropu stupi u totalan atomski rat. Ako takva američka politika bude imala uspeha, verovatno više neće biti »malih« ratova u Evropi i za nju, a ako zdrav razum kod obe svetske sile i dalje bude odlučujući faktor, verovatno neće uopšte više biti nikakvog rata.

EVROPA SADA NIJE TREĆA VOJNA SILA

Pri analizi perioda u kojem su Amerikanci imali nad Rusima rešavajući vojničku nadmoćnost na atomskom polju, rečeno je (vidi strane 55 i 56) da je upravo atomska

bomba u svoje vreme onemogućila vojne ekspanzionističke prodore crvenih armija u Evropu.

U tim godinama neosporne američke nadmoćnosti na atomskom polju, sama Evropa nije bila vojnički dorasla Sovjetskom Savezu.

Kao što je objašnjeno, izvesna američka nadmoćnost, doduše, još postoji, ali se može i dalje smanjivati.

Dok se kod obe svetske sile vojna revolucija i dalje razvijala, ali uz brži tempo ruskog vojnog napredovanja od američkog — teorijski bi se moglo pretpostaviti da bi u Evropi mogla biti organizovana *samostalna* vojna sila, ravna ruskoj.

Industrijska proizvodnja zapadne Evrope, računajući i Veliku Britaniju, bila je i početkom 1956. godine, kad su Rusi otpočeli svoj šesti petogodišnji plan, veća od ruske. Stanovništvo Velike Britanije, Francuske, Savezne Republike Nemačke i Italije brojno je otprilike ravno ruskom. Ako bi se industrijska proizvodnja mogla jednostavno izjednačiti sa vojnom snagom, Evropa danas i sledećih godina mogla da razvije vojnu silu koja ne bi izostajala za ruskom.

Ali industrijska proizvodnja nije jednaka vojnoj moći, a u današnjoj epohi vojne revolucije, u kojoj prvi dani rata mogu da budu tako sudbonosni, ona je to manje nego ikada.

Evropa nije dosad stvorila neku vojnu silu koja bi se mogla uporediti s ruskom. Ona dosad nije postala treća vojna sila.

To se nije desilo ni u periodu u kojem su Amerikanci još imali neosporno vojničku nadmoćnost na atomskom polju i u kojem je evropska industrijska proizvodnja još bila veća od ruske, tako da bi Evropa uz vojni napor sličan ruskom mogla da stvori vojne snage koje bi odgovarale ruskim.

Međutim, u godinama koje su nailazile smanjila se američka atomska vojna nadmoćnost, a Rusi su dostigli Evropu u proizvodnji teške industrije, odnosno nadmašili

je. Stoga će Evropa sve teže moći da stvori vojnu snagu jednaku ruskoj, pošto će sovjetska industrijska baza postepeno prestizati evropsku.

Stoga malo šta govori u prilog tome da će Evropa za sledećih 10 godina stvoriti takvu vojnu snagu.

Ukratko rečeno, neposredno posle rata je postojanje Evrope zavisilo od američke vojne snage. Bez nje bi Crvena armija mogla da je preplavi.

To je važilo i u periodu neposredno posle rata, i za vreme korejskog rata, pa čak i prvih godina posle njega kada se stvaranjem Atlantskog pakta želeo dobiti jedan snažni vojni instrumenat. To važi sada, a važiće i za budućnost.

Evropa nije postala treća, politički samostalna, vojna sila, dovoljno jaka da samu sebe održi.

Evropa je za Amerikance celovito područje. Oni putuju u Evropu, a tek u drugom redu u određene njene zemlje. Evropa predstavlja celovito područje i za Ruse, Azijce, Kineze kao i Indijce.

Ali ona nije celovito područje za Evropljane. Oba svetska rata su bila uglavnom ratovi Evropljana protiv Evropljana.

Ni posle II svetskog rata Evropa nije postala zajednica, uprkos toga što je učinjeno više probnih koraka u tom pravcu. To se nije ostvarilo do sredine pedesetih godina. Taj tako brzi ruski tempo razvoja, kao ni opasnost da je Rusi mogu industrijski prevazići, Evropa nije shvatila u Toinbijevom (*Toynbee*) smislu kao izazivanje (*challenge*).*) Ona je mogla u svoje vreme da se ujedini i da tako postane treća samostalna sila. Nacije Evrope mogle su svojim ujedinjenjem da stvore značajne preduslove za snažnije podizanje svoje produktivnosti rada, kako bi donekle dostigle sovjetski tempo industrijskog razvoja.

*) Autor na više mesta stavlja pojedine engleske reči u originalu te su tako ostavljene i u prevodu. — Prim. red.

Evropske nacije nisu to činile ili su uradile u sasvim nedovoljnoj meri, te je tako Evropa dopustila i dopušta da je Rusija industrijski prevaziđe. To je u znatnoj meri posledica činjenice što je njen opstanak i mogućnost da preživi garantovala, a i garantovaće ne ona sama, već jedna druga, vanevropska sila, naime SAD.

Evropi će biti potrebno mnogo godina da stvori vojnu silu u skladu sa svojim industrijskim potencijalom. Da li će do toga uopšte doći zavisi pre svega od američko-ruskih pregovora o razoružanju (vidi stranu 142).

Stoga je za postojanje Evrope i mogućnost da i dalje živi potrebna vojna moć Amerike.

Evropi je potrebna američka vojna snaga, dok sama više nije značajna vojna sila.

To znači da je ona u savezništvu s Amerikom jedva mlađi partner, a ne ravnopravan član. To dalje znači da će *način odbrane* Evrope od Rusa odrediti Amerikanci na osnovu svog vojnog razvoja i svojih političkih interesa.

Kontinentalna Evropa je *pre* vojne revolucije bila u vojnoj tehnici na čelu sveta. Ona je držala u rukama vojničko vođstvo, ali ga je u periodu vojne revolucije potpuno izgubila.

U Americi i Rusiji, a u izvesnoj meri i u Velikoj Britaniji, vojna tehnika se i dalje razvijala i njen je razvoj najzad doveo do vojne revolucije koja je usledila u obema državama uglavnom kao organski, kontinuelan proces. U Americi je ona počela još u toku II svetskog rata i u stari vojni organizam postepeno su unošene vojnotehničke novine.

U kontinentalnoj Evropi ništa se slično nije desilo.

Tu je posle II svetskog rata nastao izvestan prekid političkog i vojnog kontinuiteta. Prve faze vojne revolucije nastale su *izvan* Evrope, i to u vreme kada je kontinentalna Evropa imala jedva drugostepeni vojni značaj. Ni dalje faze vojne revolucije nisu se odvijale u njoj nezavisno, već je Evropa dobijala samo izvesne njene rezultate, a po svemu izgleda da će se vojna revolucija

i dalje razvijati prvenstveno izvan Evrope. To se danas vidi iz političkih diskusija u evropskim zemljama koje poprimaju u velikoj meri provincijski karakter, a povremeno su i prazne. Provincijski karakter ne odnosi se samo na male evropske zemlje već i na zemlje kao što su Francuska i Savezna Republika Nemačka. Prazne su pre svega debate o vojnim pitanjima.

Pošto Evropljani ne učestvuju neposredno u vojnoj revoluciji, pošto nisu sarađivali u njenom stvaranju i pošto njene rezultate dobijaju samo u obimu u kojem to Amerikanci smatraju za potrebno u skladu sa tekućim potrebama svoje spoljne i vojne politike, njihove vojne diskusije vode se umnogome na osnovu iskustava iz II svetskog rata. Oni polaze od shvatanja da je novo atomsко oružje samo poboljšanje starog. Odatle jedva da shvataju vojnorevolucionarni karakter vojne revolucije, pa čak i nju samu. Pošto su diskusije takozvanih eksperata tako malo konkretnе i tako nerealne, pošto oni dosad na tome nisu dovoljno radili, niti su sa vojnom revolucijom bar u mislima povezani — kad već nisu učestvovali u njenom stvaranju — i dalje će rasti strah koji ljudi osećaju danas od atomskog rata.

Prošlo je već 40 godina otkako su se SAD 1917. godine umešale u I svetski rat u Evropi. One su se pri tom oslanjale na vojnu tehniku koja se u Americi nije bitno razlikovala od evropske. I u II svetskom ratu njihova vojna tehnika je uglavnom odgovarala evropskoj.

Amerika nije donela atomski rat u Evropu.

Ali sada se Amerikanci pojavljuju u Evropi sa vojnom tehnikom koja je mnogo revolucionarnija od one koju Evropa poznaće. Oni se pojavljuju u vezi sa vojnom revolucijom u kojoj kontinentalna Evropa nije imala udela.

Amerikanci intervenišu u Evropi vojnički u toku mira, a ova ima njima da zahvali za svoj opstanak, pošto sama nije u stanju da se brani. Evropa njima zahvaljuje za svoj opstanak, a da Amerika stvarno nije ni moralna da se umeša u neki sukob.

Američka politika teži da brani Evropu bez »malog« rata.

Amerika se nada da je dovoljna pretnja od termonuklearnog rata i da radi Evrope neće izbiti ni III svetski ni »mali« rat.

Tako stoje stvari sa Evropom.

OPASNOST OD »MALIH« RATOVA VAN EVROPE

To nikako ne znači da će ubuduće u celom svetu biti samo termonuklearnih ratova ili da će stalno vladati mir.

Ostaju mnoge mogućnosti i mnoge opasnosti za izbijanje malih ratova.

Postoji, na primer, mogućnost rata arapskih zemalja protiv Izraela. Postoji mogućnost da »mali« ratovi a ne samo ustanci izbiju u Alžиру ili u drugim oblastima u kojima vladaju Francuska ili Velika Britanija. »Mali« ratovi mogu da počnu i sa Formoze i iz Koreje.

Postoji mogućnost za izbijanje »malih« ratova kao posledica kineskih ili ruskih ekspanzionističkih akcija u Aziji.

Vojna revolucija u kojoj živimo odvija se istorijski jednovremeno sa snažnim previranjima u Aziji i Africi, u kojima živi više od polovine čovečanstva, sa previranjima naroda koji se bude iz istorijskog sna. Između njih — Indija, Pakistan — može doći do teških spoljnopolitičkih sukoba a do novih sukoba moglo bi doći između njih i bivših velikih kolonijalnih sila.

Može doći i do takvih sukoba preko kojih bi, s jedne strane, nov ruski imperijalizam težio da se širi polazeći od novih političkih i ekonomskih pretpostavki, a sa druge, Amerika bi nastojala da ukoči ruske imperijalističke ekspanzivne poteze.

Ne može se dovoljno naglasiti da spoljnopolitički sukobi srednjih i malih sila u svetu neće nestati sa Zemlje samim time što su obe svetske sile odlučile da međusobno ne vode termonuklearni rat.

Stoga su »mali« ratovi mogućni. Zbog raznovrsnosti spoljnopoličkih zbivanja niko nije u stanju da predviđi kakve će oblike oni poprimiti, ali će to ipak biti neka posebna vrsta »malih« ratova.

»MALI« RATOVI U EPOHI SVETSKE ISTORIJE

Ove će ratove, ako do njih dođe, voditi one zemlje koje poput današnjih azijskih i afričkih nacija ne raspolažu atomskim oružjem, niti je verovatno da će njime raspolagati ubuduće ukoliko se dve svetske sile (vidi pogovor na strani 149 i dalje) saglase da nijedna četvrta ne sme proizvoditi takvo oružje. Posmatrano u svetskim razmerama to će biti ograničeni, lokalni ratovi. Ti ratovi dobijaju specifičan vojni karakter samim tim što zemlje koje ih mogu voditi, usred atomske vojne revolucije, ne samo što ne mogu proizvoditi atomsко oružje, nego po svemu izgleda da ga njihove armije uopšte neće imati. Stoga će obe svetske sile imati bitan uticaj i na ove eventualne »male« ratove, ako se prethodno saglase sa ograničavanjem suvereniteta tih zemalja time što će im zbraniti proizvodnju atomskog oružja.

Ali, njihov će uticaj biti verovatno još veći stoga što smo stupili u period *globalne istorije*, stoga što danas između blokova koje vode dve svetske sile postoji veoma labilna ravnoteža na koju može neposredno i posredno uticati svako pomeranje političkog težišta, pa makar i kod manjih nacija.

Doba ograničenih ratova koji se mogu potpuno izolovati prošlo je. To mogu vrlo jasno pokazati iskustva sa korejskim ratom. On je počeo time što su severnokorejske trupe prešle 38. paralelu i pokušale da osvoje Južnu Koreju.

U ranija vremena moglo bi se još prepostaviti da bi ovaj rat ostao ograničen, pošto Koreja nema za svetske sile presudan značaj.

Ali ovoga puta ovaj rat nije ostao ograničen i izolovan. Amerikanci su se umešali, prinudili Severnokorejce na povlačenje i sami prešli 38. paralelu. Kad su se ame-

ričke divizije približavale kineskoj granici umešali su se Kinezi naoružani ruskim oružjem. Tako su se u ovaj rat koji je počeo kao lokalni, umešali pored Korejaca i Amerikanci i Kinezi, a posredno i Rusi lifierovanjem oružja. Na osnovu iskustva iz korejskog rata Amerikanci su, prvi put u svojoj istoriji, organizovali još za vreme mira veliku proizvodnju naoružanja i jednovremeno u Evropi otpočeli da organizuju vojsku u koju je trebalo da pored američkih uđu i divizije evropskih saveznika. Tako je korejski rat vrlo brzo izazvao značajne posledice svetskih razmera, iako je Rusiju, jednu od dve svetske sile, tangirao samo posredno, a Amerikancima je dao povoda da mobilišu samo deo svojih vojnih snaga.

Korejski rat je trajao godinama — a suecki, samo nekoliko dana.

Korejski rat je mogao da traje godinama, pošto su Kinezi naučili da rukuju tenkovima, topovima i drugim naoružanjem dobivenim od Rusa i da pri njihovoј upotrebi obezbede uspešno sadejstvo, mada sami još nisu proizvodili teško naoružanje.

Egipćani to nisu naučili. Oni su doduše dobili teško oružje od Rusa, odnosno od Istočnog bloka, ali su umeli tako malo da ga iskoriste, da su Izraelci u toku dejstva od nekoliko dana zaplenili znatan deo ruskog naoružanja.

Posle nekoliko dana, egipatske armije su se nalazile pred potpunim vojnim porazom.

Suecki rat ima vojničku vrednost i stoga što izvesne njegove pouke nisu značajne samo za Egipćane. I većina drugih arapskih država nije dosad mogla da u svom socijalnom okviru razvije i obuči dovoljno kvalifikovane snage za opsluživanje savremenog, veoma komplikovanog teškog oružja.

Ukoliko su Rusi želeli da Egipćanima pruže vojnu pomoć, sama isporuča oružja više nije bila dovoljna, kao u slučaju Koreje. Oni su mogli da im pomognu samo na dva načina: ili sa »dobrovoljcima«, tj. u stvari angažovanjem sovjetskih trupa u Egiptu, ili neposrednim ruskim napadom na Veliku Britaniju i Francusku.

Ruski napad na Veliku Britaniju i Francusku već bi bio isto što i III svetski rat, ali i angažovanjem ruskih dobrovoljaca u Egiptu veoma bi porasla opasnost od izbijanja III svetskog rata.

A to znači da nema mnogo izgleda da će opet izbiti neki »mali« rat kao što je bio korejski.

Razlog što je taj rat bio dugotrajan i specifičan bio je taj što se u Aziji, u Kini, stvorila sopstvena snaga, dovoljno jaka da može modernim konvencionalnim oružjem voditi rat protiv velike sile. To je bio vojni razlog što je korejski rat relativno lako mogao da se izoluje i lokализuje.

Ali taj preuslov ne važi za većinu azijskih naroda. Oni sa svojom socijalnom strukturu nemaju uslova za rukovanje modernim oružjem. Stoga bi se velike sile u slučaju opasnih pretnji od sukoba svakako još ranije umešale.

Lokalni »mali« ratovi koji bi se i pored svog istorijskog odjeka u svetu mogli voditi izolovano, postali su manje verovatni.

A ako bi se velike sile ranije umešale, sasredile bi svoje napore na brzo okončanje lokalnog »malog« rata, jer bi inače suviše porasle opasnosti od izbijanja III svetskog rata.

Za ovo razmatranje veoma je interesantno kako će se svetske sile umešati u »male« ratove.

U današnjoj fazi vojne revolucije, u kojoj će obe svetske sile, pored vazduhoplovstva, sve više naoružavati atomskim oružjem i kopnenu vojsku i ratnu mornaricu, pravi se često razlika između *strategijske* primene atomskog oružja ili pravog totalnog termonuklearnog rata, i *taktičke* primene atomskog oružja radi postizanja određenih ograničenih vojnih ciljeva.

Prema tome, posmatrano čisto vojnički, postoje tri vrste ratova:

- 1) rat samo konvencionalnim oružjem,
- 2) rat konvencionalnim i atomskim oružjem za taktička dejstva i

3) totalni rat termonuklearnim oružjem za potpuno uništenje protivnika.

Od Zapada, a pre svega od Amerike, traži se sada da se pripremi ne samo za totalni termonuklearni već i za rat naveden pod 2). Ta je misao naročito jasno izražena u napisu »O ograničavanju atomskog rata« (*On Limiting Atomic War*)³⁶⁾ objavljenom u Velikoj Britaniji. U njemu je proučena mogućnost komunističkih agresija, na primer u Sredozemlju, na Srednjem istoku, u Kini i Koreji i pri tom je izneseno mišljenje da zapadne sile ne mogu ove napade suzbiti *samo konvencionalnim* oružjem.

Dalje se doslovno kaže:

»Stoga Zapadu ostaju samo tri mogućnosti. Ili mora biti spremna na rizik da totalni rat izbije zbog spornog pitanja koje nije od životne važnosti, ili mora znatno pojačati svoje konvencionalne oružane snage, ili mora preduzeti sve za realizovanje atomske odbrane ograničenog obima. Prva mogućnost nije poželjna ni politički ni vojnički, a istovremeno je teško izvodljiva. Druga se ni vojnički ni politički ne može lako sprovesti. Treća mogućnost pruža jedino razumno rešenje, bez obzira na delimično zaista značajne političke sumnje.«

Već danas se može reći da zapadne sile ne mogu u najskorijem vremenu povećati svoje konvencionalno oružje. Stoga u slučaju da se komunističkim napadima izazove rat na Bliskom ili Dalekom istoku, ostaju u stvari samo dve alternative: ograničen atomski rat*) ili od samog početka neograničen totalan termonuklearni rat.

Treba da nam bude potpuno jasno da rat, u kojem se jednom upotrebi atomsko oružje, može brzo da preraste u termonuklearni rat i da stoga iz »malih« ratova, u kojima će se u početku atomsko oružje upotrebiti samo u taktičke svrhe, lako može da se razvije III svetski rat.

*) Pitanje ograničenog atomskog rata sa političkog kao i vojnog aspekta analizira se u značajnoj knjizi koja je izašla dok je ovo delo bilo u štampi. To je knjiga Henrika A. Kissingera (Henry A. Kissinger): *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, izdanje Harpers & Brothers, New York, 1957. (Nuklearno oružje i spoljna politika).

I pored svega toga izgledi za održavanje mira mogu se pojačati sistematskom pripremom Zapada za ograničen atomski rat, ako se tom pripremom komunističke ekspanzivne namere uguše u začetku.

Već smo ukazali na to da ne postoji nikakva potreba za ratom, niti u SAD niti u Sovjetskom Savezu, a s druge strane, rečeno je da mir mogu ugroziti agresivne ekspanzionističke tendencije Sovjetskog Saveza.

SOCIJALNA STRUKTURA SOVJETSKOG SAVEZA I RAT

Dosad je održanje mira garantovano time što je državnicima Sovjetskog Saveza poznato da bi novi ekspanzionistički poduhvati Sovjetskog Saveza preko sadašnjih granica mogli podstići SAD da povedu termonuklearni rat za uništenje Rusije.

Ipak još uvek postoji mogućnost da će same promene u unutrašnjoj strukturi Sovjetskog Saveza umanjiti njegove težnje za ekspanzijom i time pojačati izglede za mir. Treba da imamo stalno u vidu da bi rat mogla izazvati eventualna opasnost da se bitno izmeni paralelogram svetskih sila na štetu Amerike. Takva presudna izmena bili bi ruski ekspanzionistički poduhvati kojima bi Sovjetski Savez uspeo da stavi pod svoju kontrolu celu Nemačku, a time i značajan deo kontinentalne Evrope. *Takva vrsta opasnosti je za Ameriku još sasvim skorašnjeg datuma. Pojavila se tek posle II svetskog rata.*

Amerika je ušla u I i II svetski rat da bi sprečila da jedna sila, tj. grupa sila, zavlada Evropom.

Posle I svetskog rata Amerika je to postigla, ali posle II nije. Doduše, posle II svetskog rata likvidirana je Nemačka kao suverena država, a time i opasnost da ona zavlada Evropom. Ali Rusija je postala druga svetska sila. Ona je jača od svake pojedinačne evropske države. Ona je danas vojnički jača od čitave preostale Evrope zajedno, a i svojom teškom industrijom će kroz nekoliko godina prevazići ostalu Evropu.

Amerika stoga nije ostvarila u II svetskom ratu svoj ratni cilj. Utoliko više treba misliti na to da preostala Evropa i dalje ostane slobodna, i da bi pokušaji Rusa da potčine Nemačku i ostalu slobodnu Evropu verovatno pro-uzrokovali rat. Rusija se posle II svetskog rata znatno proširila. No, sada postoji mogućnost da se ta sovjetska ekspanzionistička politika promeni. Ta mogućnost će postojati bar u sledećim decenijama.

Sovjetski Savez prolazi danas kroz opasnu fazu, kao što je već izneto (vidi stranu 96 i dalje), a u tom prelaznom periodu mogu čak rasti opasnosti od izbijanja rata.

Ali ove *neposredne* opasnosti ne smeju nam zamagliti činjenicu da se u veoma značajnim promenama koje se odvijaju u ruskom društvu kriju elementi koji mogu da pojačaju izglede za očuvanje mira.

Rusija je od agrarne postala industrijska i agrarna zemљa. Danas se poljoprivredom ne bavi ni polovina stanovništva.

Sa forsiranom industrijalizacijom rapidno su se razvili ruski gradovi, mada mnogo sporije, nastaje gradska srednja klasa.

U ruskim petogodišnjim planovima, ukupne investicije i dalje su veoma visoke, a u okviru njih, naročito investicije za vojne potrebe i tešku industriju. Ali Rusiji je radi daljeg porasta njene proizvodnje sve više potrebno povećanje produktivnosti rada, pa je stoga u sve većoj meri prinuđena da pojačava podsticaje za povećanje produktivnosti (uporedi u IX glavi stranu 296 i dalje). Sve veću pažnju mora poklanjati industriji potrošnih dobara i sve veće napore ulagati da bi se životni standard gradskog dela stanovništva koje sve više raste podigao na nivo srednjih slojeva. Još se ne može sagledati kakvim će se tempom razvijati taj proces. Pri tome su mogući i znatni poremećaji. Ali u svakom slučaju postoje izgledi da će ove promene u ruskoj socijalnoj strukturi imati i spoljnopolitičkih posledica i da će kočiti snage koje gone Sovjetski Savez na ekspanziju preko njegovih državnih granica, te da će stoga doprineti smanjenju spoljnopolitičkih sukoba.

Ako je ovo tačno, ne samo što termonuklearno oružje neće povećavati izglede za mir već će opasnosti od izbijanja ratava ublažavati promena socijalne strukture Rusije koja se pojavljuje kao nov element.

KINA KAO NOVI VOJNI FAKTOR

U analizi vojne revolucije govorilo se uglavnom o Americi i Rusiji.

O azijskim zemljama je dosad pri analizi vojnih sna-ga sveta jedva bilo reči. Međutim i tu se stanje izmenilo i verovatno će se ubuduće još više menjati.

Upravo u drugoj fazi vojne revolucije, u kojoj su Rusi narušili američki monopol u proizvodnji nuklearnog oružja, stvorena je *kineska armija*. Kad je Mao Ce Tung pobedio u gradanskom ratu, kineska armija je — kao svojevremeno i Titovi partizani u Jugoslaviji — bila uglavnom velika gerilska vojska. Sada je ona izgrađena, sada su stvorenii preduslovi za stvaranje moderne armije.

Sama Kina nije u korejskom ratu naravno još proiz-vodila avione, tenkove i tešku artiljeriju, koji su neophod-ni modernoj armiji u konvencionalnom smislu, dakle ako je bez atomskog oružja. Kina je dobijala ovo naoružanje od Rusije, ali su Rusi jednovremeno i obučavali Kineze u upotrebi tog naoružanja.

Amerikanci su u korejskom ratu uništili ili zaplenili masu ruskih tenkova, aviona i teške artiljerije, ali su njihovu poslugu sačinjavali gotovo isključivo Kinezi.

Približno u isto vreme kad su obe svetske sile počele da proizvode termonuklearno oružje, pada i prvi kineski petogodišnji plan.

On je kao i prvi sovjetski petogodišnji plan usmeren pre svega na razvoj teške industrije. U tom okviru u njemu se između ostalog teži razvijanju proizvodnje teške industrije u Mandžuriji. Kina pokušava da organizuje svoju sopstvenu proizvodnju baš onog oružja u kojem je u vreme korejskog rata bila zavisna od Rusije. Za nekoliko

godina može da počne proizvodnja u prvoj kineskoj fabrići traktora, a to znači i sopstvenu kinesku proizvodnju tenkova. Jednovremeno će Kinezi početi da sami proizvode avione i tešku artiljeriju.

Za naše razmatranje nije bitna tačna godina u kojoj će Kina razviti dovoljno veliku proizvodnju da sopstvenim sredstvima naoruža armiju teškim naoružanjem. Međutim, bitno je shvatiti da se razvoj kreće nesumnjivo u tom pravcu.

Kina će, dakle, umanjiti svoju zavisnost od Rusije da bi je kasnije i likvidirala. To je jedan od mnogih načina kojima ona pokazuje da nije satelit Rusije.

Kada se dosad govorilo o Rusiji i američko-ruskoj trci i naoružanju, Kina je vojnički bila samo privesak Rusije. Ona je podržavala rusku spoljnu politiku, mada nije bila ruski satelit, a kao što je već naglašeno, svoju armiju je izgrađivala naoružanjem koje je dobijala od Rusije.

Dosad je kineska armija bila nesumnjivo samo pojačanje ruske.

Tako je bilo, ali to ne mora da ostane.

Postoji mogućnost da *kineska* armija, kad Kina postane nezavisna od Rusije u proizvodnji svog naoružanja neće prosto značiti samo pojačanje ruske armije, već da će predstavljati *sopstvenu silu*, kao što se razvijaju tendencije da i sama kineska država postane u sve većoj meri samostalna sila.

U kom će obimu kineska država umanjiti svoju zavisnost od Rusije i kada će postati potpuno suverena država, zavisće, ako se ne uzme u obzir njen sopstveni razvoj, u prvom redu od spoljne politike Amerike ali i od politike evropskih zemalja.

Cinjenica da je vojna revolucija prinudila Ameriku i Rusiju da zauzmu nov stav prema ratu, može značajno uticati i na američko-kineske odnose.

Ako pretpostavimo da se realnom i elastičnom američkom i evropskom spoljnom politikom pomogne razvijanje Kine u potpuno suverenu državu, kao i da industrializaciju Kine neće potpomagati samo Rusija, nego i Ame-

rika i Evropa, na ruskoj granici u Aziji mogla bi se razviti sila, i to i vojnička koja ne bi morala biti saveznik a za-stupala bi sopstvene interese. Ti bi interesi mogli doći u sukob sa sovjetskim.

Rusija mora računati s tim da će u sledećoj deceniji imati neposredno na svojim granicama azijsku silu čiji tempo industrijskog razvitka može da bude i brži od ruskog, koja doduše počinje sa veoma niskog industrijskog nivoa, ali sa stanovništvom koje je triput veće od ruskog (vidi i IX glavu, stranu 298 i dalje).

Za naše analize američko-evropskih odnosa bilo je važno što je Rusija koja je i sama u vojnem pogledu jača od cele Evrope, imala dosad na svojim azijskim granicama, u toj kineskoj državi, još ne sasvim suverenog saveznika.

Ako ovaj dosadašnji saveznik stekne potpun suverenitet, ako postane potpuno nezavisan u naoružanju, ako kao suverena država stupi sam na istorijsku pozornicu sveta položaj Rusije na njenim azijskim granicama može se bitno izmeniti, a to može modifikovati eventualne ruske ekspanzivne i agresivne poteze prema Evropi. Rusiji mogu u tom slučaju zatrebati znatne vojne snage u Aziji.

U našem periodu svetske istorije progres se ne nastavlja samo u Americi, Evropi i Rusiji već u Aziji i Kini. A promene u Kini mogu se realnom američkom i evropskom politikom usmeriti u pravcu opadanja političke moći Rusije u svetu i njene vojne moći u odnosu na Evropu, pošto se deo njenih snaga, u stvaranju novog političkog paralelograma svetskih sila, može od sada eventualno angažovati na azijskom kontinentu . . .

Možda danas zvuči kao utopija što se o Kini govori kao o velikoj sili čiji ciljevi ne moraju biti uskladjeni sa ciljevima Sovjetskog Saveza.

Ali da će Kina postati *velika sila* ukazuje već velik broj faktora. A da će jednom ova *čisto azijska* velesila voditi svoju sopstvenu spoljnu politiku sve je pre nego uto-pija.

Ovim razmišljanjem otišli smo svakako daleko u budućnost, a za sada je za obe svetske sile kao i za čitavo čovečanstvo na našoj planeti bitno da prvo preživimo sledeću deceniju.

RATNA OPASNOST I ISTORIJA OBEJU SVETSKIH SILA

Verovatno bi bilo isuviše očekivati da će dve svetske sile već idućih godina postići punu saglasnost u pogledu svog sistematskog razoružanja.

Njihovo sporazumevanje sputavaju njihova sopstvena istorija i politička struktura, i to u priličnoj meri.

Vojna revolucija se pojavila u dva društva od kojih ono u SAD nije u XX veku doživelo u sopstvenoj zemlji nijedan rat, a drugo se, u Sovjetskom Savezu, nalazi u totalitarnoj državi.

To za naše razmatranje znači da su za SAD protekla oba svetska rata van granica njihove teritorije i da su one iz oba svetska rata izašle jače i snažnije no što su u njih usle.

Nije, na primer, nimalo teško objasniti Japancima šta znači atomski rat, kao što ni Rusima, Englezima, Nemcima i Francuzima nije teško objasniti šta znači vazdušni rat. Ali je teško razjasniti američkom narodu šta znači vazdušni a šta atomski rat. Narodi ne uče iz knjiga već iz svoje istorije. A dosadašnja istorija nije Amerikance poučila tome kakve su to opasnosti od rata čije posledice mogu da budu uništenje njihove države i čitave civilizacije.

Narodi Sovjetskog Saveza učestvovali su u II svetskom ratu. Oni znaju šta je značio taj rat. Njima je on doneo teška razaranja. Ali tu postoji totalitarna država. Stoga sovjetski narodi nemaju nikakve mogućnosti da kroz rusku spoljnu politiku u punoj meri izraze svoju želju za mirom koju su pojačala baš iskustva iz II svetskog rata.

U drugoj polovini XX veka, u kojoj eventualni budući rat može uništiti celokupnu našu civilizaciju, odlučujući akteri takve drame su dve svetske sile koje se po ukup-

nom vojnom potencijalu ne razlikuju mnogo. Narod jedne od ovih svetskih sila, za razliku od evropskih naroda, još ne zna mnogo o opasnostima budućeg rata, a u drugoj svetskoj sili totalitaran diktatorski režim sprečava da se iskustva njenih naroda iz II svetskog rata pretvore u aktivne snage mira.

Progresivne i konstruktivne akcije na suzbijanju ratne opasnosti mogu se očekivati samo ako narodi stvarno shvate kakve im opasnosti prete, a imaju i realnu predstavu o sopstvenim i protivničkim snagama.

Stoga treba pozdraviti svaki napredak u pravcu razvijanja demokratskih snaga u Sovjetskom Savezu kao neobično značajan za održavanje mira u svetu. Jer on ne samo što slabi agresivne ekspanzionističke tendencije Sovjetskog Saveza već deluje i tako da žudnja sovjetskog naroda za mirom može jednom dobiti organizacijski, a time i politički izraz.

S druge strane, ne može se preterati u pokušajima da se u SAD iscrpu sve mogućnosti da se pažnja skrene na opasnost od atomskog rata. Podsetimo se na to da ne samo što SAD u XX veku nisu bile ratno popriše, već su i presudni koraci vojne revolucije usledili u doba mira, pa stoga nigde i nema konkretnih i vidljivih iskustava na koja bi se moglo ukazati. Amerikanci su u II svetskom ratu imali male gubitke, a ne tri miliona ubijenih vojnika kao Nemci i sedam miliona kao Rusi. Nema ljudske fantazije koja bi mogla sebi predstaviti šta to znači kad se u ratu može jednim jedinim atomskim napadom na Ameriku prouzrokovati sedamdeset miliona mrtvih i osakaćenih, ili kad pri jednom napadu na Sovjetski Savez može biti na stotine miliona mrtvih, kao što je to izjavio general Džems M. Gevin.

Ljudska fantazija neće da shvati ove brojeve svakako i zato što ljudi sa takvom vizijom o posledicama atomskog rata ne bi mogli da žive.

SAD su jedan od odlučujućih pokretača vojne revolucije. One su demokratska zemlja u kojoj su volja i težnja naroda na mnogim poljima našle svoj organizacijski i poli-

tički izraz. Ali i njima je izvanredno teško da iz opasnosti od atomskog rata izvuču sve potrebne pouke zato što, da još jednom podvučemo, ova zemlja nije u XX veku bila ratno poprište, kao i stoga što atomski rat sa svojim mogućim posledicama premašuje sve što su ljudski mozak i ljudska fantazija u stanju sebi da predstave.

Bilo je naglašeno da prvi put u ljudskoj istoriji razvoj oružja pojačava izglede na mir. Ali bilo bi pogrešno i navrno pretpostaviti da vojna revolucija već sada garantuje večiti mir i jednoj i drugoj svetskoj sili.

Za mir i njegovo održavanje nužna je neprekidna borba, i to ne samo u SAD i Sovjetskom Savezu, ne samo u obe svetske sile, već i u srednjim i malim državama koje doduše bez svetskih sila nisu u stanju da obezbede mir, ali moraju bar da vode takvu politiku da se ne povećava opasnost od izbjivanja rata.

POGOVOR

O DANAŠNJOJ VOJNOJ SITUACIJI

U vreme korejskog rata i u godinama neposredno posle njega američka vojna misao bila je uglavnom usmerena: prvo, na dalje razvijanje vojne revolucije u sopstvenoj proizvodnji i organizaciji sopstvenih vojnih snaga i, drugo, na stvaranje divizija evropskih saveznika da bi se odgovorilo na veliku vojnu nadmoćnost crvenih armija u Evropi (uporedi sa stranom 113). SAD su bile, doduše, svesne da će tu izvesna sovjetska nadmoćnost i dalje postojati, ali su smatralе da se ona mora smanjiti.

Dalji razvoj vojne revolucije suštinski je prevazišao tu američku koncepciju. Obe svetske sile su iz toga — kao što je upravo razjašnjeno — izvukle za sopstvene oružane snage u većoj ili manjoj meri pouku da atomsko oružje nije više *dopuna* njihovog naoružanja već se oko tog oružja kao *jezgra* grupiše cela njihova vojna organizacija. U SAD je taj proces otisao dalje, ali se sve više probija i u Sovjetskom Savezu. Ne samo što Sovjetski Savez raspolaže termonuklearnim i nuklearnim oružjem i sve više izgrađuje interkontinentalne bombardere i raketne sredstva za njegovo prenošenje, već se i vojna organizacija crvenih armija u Evropi sve više prilagođava atomskom načinu vodenja rata.

Kada bi SAD i Sovjetski Savez bili sami na svetu, ta faza vojne revolucije ne bi unela nikakav suštinski nov element u razvoj političke situacije u svetu.

Slika obe skorpije u flaši, od kojih jedna može da ubije drugu, ali samo uz sopstvenu propast, zadržala bi svoje značenje i u toj fazi.

Ali Amerikanci imaju svoje evropske saveznike i stvorili su Atlantski pakt. Svoje divizije u Evropi počeli su da naoružavaju atomskim oružjem, a svojim saveznicima na evropskom kontinentu obećali su da će i njih snabdati tim oružjem kad nastupi ozbiljna situacija. Ali sve to još nije dovoljno.

Ako između Amerike i Rusije ne bi došlo ni do kakvog sporazuma o razoružanju — do sporazuma čije bi se sproveđenje moglo protegnuti na nekoliko godina — ako, odnosno pošto bi Rusi, prirodno stalno pojačavali atomsко naoružanje svojih armija u Evropi, evropski saveznici Amerike insistirali bi na atomskom naoružanju svojih armija.

Na koji bi drugi način oni mogli da se uspešno suprotstave napadima crvenih armija?

Njihova čisto vojnička argumentacija je vrlo prosta i ubedljiva: Atlantski pakt je stvoren da bi se smanjila razlika između vojnih snaga Evrope i crvenih armija. Ali ako se crvene armije sve više naoružavaju atomskim oružjem, postoji opasnost da se ta razlika ne samo zadrži već čak i poveća. A američke isporuke taktičkog atomske oružja nisu dovoljne da bi odgovorile toj situaciji. Zato će evropske kontinentalne sile zahtevati da se naoružaju termonuklearnim oružjem i sredstvima za prenošenje nuklearnog i termonuklearnog oružja. Poslednji zahtev u ovom nizu biće njihovo traženje da predu na sopstvenu proizvodnju atomskog oružja, kako u ovom najbitnijem faktoru ne bi zavisile od Amerike.

Atomski časovnik ne samo što i dalje kuca u Americi i Rusiji već preti da i kontinentalne evropske zemlje privuče u svoj domen i da tako u vojnu a time i u političku situaciju sveta unese nov rešavajući dinamični element. Tu treba naglasiti da je neodrživo postojeće stanje u kojem obe svetske sile stalno povećavaju atomsko naoružanje, dok kontinentalne evropske sile učestvuju u tome

samo sasvim posredno. Naprotiv, ili će se postići sporazum između Amerike i SSSR, ili će kontinentalne evropske sile pokušati da u toj fazi i same postanu subjekti i pokretači vojne revolucije.

Velika Britanija im u tome prednjači.

Britanska Bela knjiga koju je izdala britanska vlada aprila 1957. godine, nije važna samo za današnji i budući vojni položaj Velike Britanije već i za eventualne vojničke promene na evropskom kontinentu.

Velika Britanija ima, naravno, i svoje specifične probleme i njen vojni položaj ne može se uporediti ni s jednom kontinentalnom evropskom državom.

Za razliku od Nemačke, Velika Britanija nije izgubila II svetski rat, a za razliku od Francuske, nije bila okupirana. Stoga se njen vojni razvoj mogao odvijati izvensnim kontinuitetom, pa nije slučajnost što je, pored Amerike i Rusije, dosad jedino ona mogla da postane atomska sila koja u sopstvenoj zemlji proizvodi nuklearno i termonuklearno oružje. Ali uprkos svih tih razlika, način na koji Velika Britanija reaguje na vojnu revoluciju može imati najveći značaj za kontinentalne evropske države.

O BRITANSKOJ BELOJ KNJIZI

Kao što se stalno podvlači, današnja vojna revolucija nastala je u toku mira. Zato se i vojna reorganizacija mora izvesti u toku mira.

»Nov odbrambeni plan«, kaže se u britanskoj Beloj knjizi, »zahteva veće promene u vojnoj politici nego što su ikad preduzete u normalnom vremenu.«

Dobru deceniju posle Hirošime počinje postepeno da se ocrtava nova vojnostrategijska situacija.

»Ratna tehnika se poslednjih godina razvijala na dramatičan način. Novo i sve opasnije oružje pojavljuje se u sve većoj meri i sve brže. Atomsku bombu bačenu na Hirošimu prevazišlo je za manje od jedne decenije daleko

moćnije termonuklearno, odnosno megatonsko oružje. Paralelno s tim teče i razvoj raketnog naoružanja svih vrsta, ofanzivnog kao i defanzivnog. Od pre izvesnog vremena postalo je jasno da ovi naučni napreci moraju iz osnova izmeniti celokupnu bazu vojnog planiranja. Ipak celovita buduća slika postaje tek sada toliko jasna da se sa izvesnim pouzdanjem može pristupiti punoj preorientaciji vojne politike.«

Kakva treba u buduće da bude britanska vojna politika? Ukratko rečeno: Velika Britanija želi da svoje oružane snage prilagodi zahtevima atomskog doba.

Pri tom je svesna da ne postoji mogućnost zadovoljavajuće odbrane Velike Britanije od neprijateljskih nuklearnih i termonuklearnih napada.

»Mora se otvoreno priznati da zasad nema mogućnosti za zadovoljavajuću zaštitu britanskog naroda od posledica napada atomskim oružjem. Tako bi u slučaju rata britansko ratno vazduhoplovstvo nesumnjivo moglo da uništi velik broj neprijateljskih bombardera, ipak bi se deonjih svakako probio. Pa čak i kad bi ih bilo samo dvaestak, mogli bi megatonskim bombama da proizvedu veoma velika pustošenja.«

U britanskoj Beloj knjizi naglašava se dalje da je dosad Amerika štitila Veliku Britaniju i, prirodno, kontinentalnu Evropu od neprijateljskih napada.

»Sigurnost slobodnog sveta danas najvećim delom zavisi od atomske snage Sjedinjenih Država. Iako Velika Britanija u poređenju s njom ne može pružiti više od skromnog doprinosa, ipak se mnogi slažu u tome da i ona mora posedovati znatnu količinu atomske moći kako bi sama mogla zastrašiti neprijatelja. Britanske atomske bombe proizvode se stalno i britansko ratno vazduhoplovstvo već ima znatan broj tih bombi. Izrađena je već i britanska megatonska bomba, kojom će se ubrzo izvesti opiti (to je u međuvremenu već učinjeno) a zatim će se proizvoditi u velikom broju.«

Kako izgleda u detaljima reorganizovanje britanskih oružanih snaga u atomsku armiju? Brojno stanje britanskih oružanih snaga treba pre svega jako da se smanji.

Ono iznosi danas 690.000, u toku sledećih meseci treba da se smanji na 625.000, a na kraju petogodišnjeg perioda reorganizacije, tj. 1962. godine, na 375.000 ljudi. Opšta vojna obaveza treba da se ukine.

Od tih 375.000 ljudi, 150.000 će otpasti na kopnenu vojsku, naoružanu atomskim oružjem, 150.000 na ratno vazduhoplovstvo, a 75.000 na ratnu mornaricu. I ratnu mornaricu, naravno, treba preorientisati na atomski rat.

»Danas sve veći značaj dobijaju nosači aviona koji predstavljaju zapravo pokretne aerodrome. S obzirom na to predložiće se da glavne grupe ratne mornarice obrazuju mali broj nosača aviona, s tim da se svaka grupa sastoji od jednog nosača aviona i izvesnog broja pomoćnih brodova. Veći brodovi će se, izuzev nosača aviona, ograničiti na minimalan broj... Znatan broj brodova koji su sada u rezervi, računajući i velike bojne brodove, biće stavljjen van upotrebe ili će otići u staro gvožđe.«

U nastojanjima da stvore atomsku silu i da u svojoj vojnoj misli, kao i u organizaciji, održe korak sa burnim tempom vojne revolucije, Britancima ide na ruku to što ih štiti trenutno još uvek postojeća američka vojna nadmoćnost nad Rusima. Stoga oni sami mogu eksperimentisati i više od Amerikanaca. Oni sebi mogu da dozvole prolaska kroz krizu u toku koje *više nemaju* svoje dosadašnje divizije, ali *još ni* dovoljno jedinica sa atomskim oružjem. Oni mogu već u tom periodu da odustanu od proizvodnje izvesnih bombardera i da se više usredsrede na proizvodnju raketa, ali s tim da ne budu sigurni da će na tom polju brzo postići rešavajuće rezultate.

Reorganizovanje Velike Britanije u atomsku vojnu silu je u toku i teško se može zadržati.

Sigurno je da će se politički paralelogram svetskih sila modifikovati time što će i Velika Britanija sama proizvesti atomsko oružje i na tom polju postati nezavisna od SAD. Ali činjenica da će Velika Britanija postati samostalna, treća atomska sila, još ne znači presudnu promenu u političkim odnosima sveta. Velika Britanija je odranije bila saveznik SAD, ona sama neće otpočeti atomski rat,

a sa svojim vojnim budžetom od dobre 4 milijarde dolar-a, tj. oko 12% vojnog budžeta SAD, ona znači doduše izvesno pojačanje bloka koji predvodi Amerika, ali ne takvo da bi atomska modernizacija njene vojske mogla bitno izmeniti političke odnose u svetu.

RAZORUŽANJE ILI ATOMSKO NAORUŽANJE NA EVROPSKOM KONTINENTU

Stvar je ipak drukčija kada britanska Bela knjiga drži lekciju kako da se izvede vojna reorganizacija u zemljama kontinentalne Evrope, a pre svega u državama Atlantskog pakta.

Žil Mok, francuski delegat na konferenciji za razoružanje, izjavio je nedvosmisleno da će Francuska, ukoliko ne dođe do sporazuma između svetskih sila, preuzeti sopstvenu vojnu atomsku proizvodnju. A Francuska je na tom polju toliko napredovala da bi već za nekoliko godina mogla postati četvrta atomska sila.

Situacija Savezne Republike Nemačke može da bude za naša razmatranja političkog stanja u svetu još značajnija.

Sa svojim naučno-tehničkim mogućnostima, ona može da proizvodi termonuklearne i nuklearne bombe kao i taktičko atomsко oružje, mada je dala obavezu da ih neće proizvoditi.

Ona je otpočela da stvara svoju vojsku, ali dosad Amerikanci nisu naoružali nemačke trupe atomskim oružjem.

To se može svakog trenutka izmeniti.

Ako američko-ruski pregovori o razoružanju ne daju uskoro pozitivne rezultate promene će, prema mnogim ukazivanjima, brzo nastupiti. Tada će poput Velike Britanije i Francuska postati atomska sila, a nemačke kao i trupe ostalih sila Atlantskog pakta dobiće atomsко oružje od Amerikanaca.

Pošto su Amerikanci reagovali na vojnu revoluciju potpunim reorganizovanjem svojih oružanih snaga, što sada u sve većem obimu čine i Rusi, a pošto i Velika Britanija namerava da u sledećih pet godina reorganizuje svoje vojne snage u atomske, i to možda čak u potpunijoj meri od samih Amerikanaca — biće, posmatrano čisto vojnički, sasvim logično ako se u daljem razvoju i na evropskom kontinentu sprovede široko reorganizovanje vojnih snaga u atomske.

Dosad su evropske sile imale vojni potencijal koji nikako nije odgovarao njihovom industrijskom potencijalu, već je mnogo izostajao iza njega. To se zaostajanje u atomsko doba ne može vojnički savladati, ako bi armije bile u osnovi naoružane samo konvencionalnim oružjem.

Ako stoga Amerikanci žele da danas i idućih godina odgovore na sve veće smanjivanje ruskog zaostajanja u vojničkoj atomskoj snazi iza Amerike i na istovremenu nadmoćnost crvenih armija u Evropi, njihov će se odgovor — naravno pored stalnog razvijanja sopstvene proizvodnje atomskog oružja i sredstava za njihovo prenošenje — sastojati u pružanju pomoći evropskim nacijama kako bi njihov vojni potencijal u većoj meri odgovarao njihovom industrijskom potencijalu. A to danas znači pružanje pomoći u razvijanju njihovih atomskih oružanih snaga.

Već je ukazano na to da proizvodnja teške industrije zapadne Evrope i Velike Britanije danas još odgovara onoj Sovjetskog Saveza, odnosno da je malo nadmašuje. Ali vojne snage zapadne Evrope i Velike Britanije iznose samo delić ruskih snaga.

Čak kad bi, posle Velike Britanije, i države Atlantskog pakta na evropskom kontinentu postale atomske sile, one same bez pomoći Amerike ne bi mogle da u doglednom vremenu dostignu vojnu moć Sovjetskog Saveza. Jer Sovjetski Savez ima znatno vremensko preim秉stvo, pošto je sa proizvodnjom atomskog oružja počeo već 1949. godine, a zatim, ideo vojnih izdataka u ukupnoj ruskoj proizvodnji za oko 25% dvostruko je veći od udela izda-

taka u Velikoj Britaniji i zapadnoj Evropi. Značajno je da su Britanci način sprovodenja svog atomskog preoružanja pravdali i time što vojni izdaci u visini od 10% britanskog nacionalnog dohotka suviše opterećuju privrednu Veliku Britaniju.

Ali mada evropski saveznici SAD ni posle atomskog nacružanja ne mogu da razviju vojne snage ravne snagama Sovjetskog Saveza, atomsko naoružanje snaga Atlantskog pakta bilo bi ipak značajno jačanje bloka na čijem se čelu nalaze Amerikanci.

Sem toga, Rusi na preorientisanje Savezne Republike Nemačke u vojnu atomsku silu ne mogu odgovoriti preoružanjem vojnih snaga Nemačke Demokratske Republike ili Mađarske, Poljske ili drugih istočnoevropskih satelitskih država u atomske snage. Sateliti su postali politički »nepouzdani«. Potrebno je učešće crvenih armija da bi se u satelitskim zemljama održala ruska vladavina.

Može se smatrati sigurnim da se danas u satelitskim zemljama ne proizvodi ni strategijsko ni taktičko atomsко oružje, niti da su Rusi stavili vojnim snagama u satelitskim državama na raspolaganje atomsко oružje.

Da li će se u takvoj sovjetskoj politici štogod menjati kad države Atlantskog pakta postanu vojničke atomske sile — u najmanju ruku je veoma problematično, jer se Rusi moraju plašiti da bi to atomsko oružje moglo da se okreće i protiv njih.

To, međutim, znači da Rusi iz političkih razloga nisu u mogućnosti da na atomsko preoružanje armija Atlantskog pakta odgovore atomskom reorganizacijom satelitskih armija. Stoga bi u slučaju reorganizovanja vojnih snaga u zapadnoj Evropi u atomske snage, usledilo u početku znatno jačanje američkog bloka.

VELIKE I MALE SKORPIJE

To znaju i Amerikanci i Rusi pa je stoga pitanje atomskog reorganizovanja armija Atlantskog pakta i sopstvene atomske proizvodnje na evropskom kontinentu jedna od centralnih tačaka američko-sovjetskih pregovora o razo-

ružanju. SAD raspolažu na taj način još jednom rezervom koju dosad nisu koristile, ali će je eventualno upotrebiti, pa i realizovati, ako pregovori s Rusima ne bi uspeli.

Za Ruse to predstavlja opasnost, a samim tim i faktor koji možda može doprineti tome da pregovore o razoružanju ne koriste za čistu propagandu, već da podnose konkretnе i ostvarljive predloge, pošto su sada stvarno i pozitivno zainteresovani za njihov uspeh.

Ali značaj atomskog preoružanja, odnosno naoružanja, vojnih snaga država Atlantskog pakta nije samo u jačanju bloka, kome su Amerikanci na čelu, već ide mnogo dalje, jer to naoružanje može snažno povećati opasnost od izbjijanja rata. I to ne samo stoga što bi to naoružanje i slom pregovora o razoružanju koji bi time bio jasno dokazan mogli da budu signal za pojačano naoružavanje obe velike sile već i iz drugog razloga.

U III glavi (strana 99 i dalje) ukazano je na to koliko bi bilo opasno kad bi neka četvrta sila pored SAD, Sovjetskog Saveza i Velike Britanije, počela sopstvenu atomsku proizvodnju za vojne svrhe.

Neprijatelj Amerike i Rusije je termonuklearno oružje i to ne samo u rukama druge svetske sile nego baš u rukama nekontrolisane četvrte sile.

Ako prepostavimo da bi pregovori o razoružanju između dve svetske sile uspeli, da bi se one složile da sopstvenu atomsku proizvodnju obustave, odnosno ograniče, i da atomske proizvodnje izvan Amerike, Rusije i Velike Britanije ne bi ni bilo — nuklearnim i termonuklearnim oružjem bi raspolagale samo velike skorpije, a ne i male. U tom slučaju bi se moglo prepostaviti da će obe svetske sile izgraditi kontrolni sistem za sprečavanje proizvodnje atomskog oružja izvan njihovih i britanskih granica, iako već danas čitav niz nacija raspolaže naučno-tehničkim mogućnostima za proizvodnju atomskog oružja.

Tu postoje bar neke mogućnosti. Ali one iziskuju da dve svetske sile u najskorije vreme postignu neki sporazum.

A ako ne? Ako Amerikanci i Rusi u toku nekoliko godina ne postignu sporazum i ako u takvoj političkoj situaciji u svetu države Atlantskog pakta na-evropskom kontinentu, ako Francuska a docnije i Savezna Republika Nemačka pa i male države Atlantskog pakta preduzmu sopstvenu atomsku proizvodnju?

To može izazvati lančanu reakciju koja se uskoro više neće moći da obustavi niti kontroliše. Tako u skoroj budućnosti mogu da raspolažu nuklearnim i termonuklearnim oružjem ne samo velike već i niz malih skorpija. Tada bi nuklearno i termonuklearno oružje moglo doći u ruke vlada koje ne pružaju nikakvu sigurnost da će njihova spoljna politika biti kontrolisana racionalnim motivima. Tada može ma na kome mestu planete izbiti atomski, III svetski rat, iako ga dve svetske sile ne bi ni želele ni počele.

Atomski časovnik kuca dalje.

On ne kuca samo u Americi i Sovjetskom Savezu već preti da obuhvati kontinentalnu Evropu, a uskoro i celu našu planetu.

Situacija nije takva da bi pregovori o razoružanju između dve svetske sile, ako danas propadnu, mogli opet posle nekoliko godina otpočeti bez većih teškoća i temeljnih izmena.

Danas se, naime, nalazimo na prekretnici

Počne li u većem broju evropskih država, jednom sopstvena vojna atomska proizvodnja tome se više neće sagledati kraj i uz postojeće tri atomske sile uskoro će se svrstati četvrta, peta, šesta i sedma — i to ne samo evropske.

Dosad su vojnu misao obeju svetskih sila uglavnom određivale opasnosti koje su jednoj pretile od druge. To je bilo stanje koje se, i pored sve složenosti, moglo u izvesnoj meri sagledati. Ali takvo će stanje uskoro nastati ako ne dođe do američko-sovjetskog sporazuma o zabrani

proizvodnje atomskog oružja izvan granica njihovih i Velike Britanije. Teže je kontrolisati i uticati na saveznike koji sami proizvode atomsko oružje.

A države koje nisu saveznici — mogu da bace svet u požar rata. Stoga je zajednički interes SAD i Sovjetskog Saveza da ove stvari ne razviju toliko daleko.

Stoga ima dosta izgleda da će svetske sile ipak doći do izvesnog sporazuma.

Ali do njega *ne mora* doći.

Šta govori protiv toga?

DA LI ĆE AMERIKA ODRŽATI SVOJU NADMOĆNOST I U PERIODU RAZORUŽANJA?

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, potrebno je samo izvući zaključke iz naše analize dosadanjeg puta vojne revolucije. Američka vojna moć je danas, 1957. godine, posmatrana u celini, veća od ruske, mada to nije slučaj u svakom pojedinom vidu oružanih snaga. Ali ta nadmoćnost nije konstantna veličina. Ona se prilično smanjila još kad su Rusi narušili američki monopol u atomskom oružju i postali druga atomska sila. U zadnje vreme se smanjila i time što su Rusi sve više krvnjili američki monopol u sredstvima za prenošenje atomskog oružja. Kao što je rečeno, postoji verovatnoća (uporedi stranu 74). da će se razlika u vojnoj snazi u budućnosti još više smanjiti u korist Rusa, iako Amerikanci svakako ulažu sve napore da u toj trci ostanu na čelu u proizvodnji atomskog oružja, sredstava za njegovo prenošenje i odbranu od atomskih napada. A baš ta opasnost što bi Rusi u ne tako dalekoj budućnosti mogli svojom vojnom snagom, uzetom u celini, da dostignu SAD, daje Amerikancima dosta povoda da pomicaju na atomsko naoružavanje svojih evropskih saveznika.

Ako u pregovorima s Rusima o razoružanju izjave da će se zasad uzdržavati od realizovanja ove svoje vojne

rezerve, oni će za uzvrat tražiti od Rusa da u tom periodu ne preduzmu nikakve značajne korake kojima bi doveli u pitanje postojeću američku nadmoćnost.

I Amerikancima i Rusima potpuno je jasno da se sporazum o opštem razoružanju ne može ostvariti odjednom i da se danas može učiniti samo prvi korak. Ali za Amerikance kao i Ruse svakako je od presudnog značaja da li će se i u kojoj meri izmeniti njihov međusobni vojni odnos posle tog prvog koraka, posle isteka prvog perioda razoružanja.

Već pri tom prvom koraku nailazi se na suštinske probleme. Da iznesemo samo neke. Obe su sile zainteresovane da svome protivniku koliko god mogu otežaju preduzimanje iznenadnog napada. Stoga je pitanje kontrole neprijateljske teritorije od osnovnog značaja. Ali, čak i ako se postigne sporazum o teritorijama koje će ona obuhvatiti, tek praksa može pokazati njene stvarne rezultate a pored ostalog, i granice do kojih će Rusi u praksi dopuštati da se ta ugovorom predviđena kontrola i sprovodi.

I dalje, već prvi korak u razoružanju jedva da bi se smeo ograničiti na već predviđeno razoružanje u konvencionalnom oružju i kontrolne zone, jer obe svetske sile imaju pretežno atomsko naoružanje. Stoga je predloženo da se za izvesno vreme obustave probe nuklearnog i termonuklearnog oružja. Pitanje je, međutim, da li će to biti dovoljno bar za početak, ako se istovremeno ne predviđa da će se posle izvesnog vremena obustaviti *dalja* proizvodnja nuklearnog i termonuklearnog oružja. Pa čak i kad bi obustavljanje proizvodnje atomskog oružja usledilo paralelno sa zabranom probnih eksplozija, recimo godinu dana kasnije, ni to ne bi bilo dovoljno za održavanje postojećeg odnosa u vojnoj snazi između dve svetske sile u periodu razoružanja.

Naime, sredstva za prenošenje atomskog oružja i, u vezi s njima, proizvodnja raketa, biće sve značajniji. Pretpostavimo, na primer, da se Amerikanci i Rusi sa glase o kontrolnim zonama i da se od januara 1959. ne

sme više proizvoditi atomsko oružje, ali da tim sporazumom nije obuhvaćena proizvodnja raketa. U tom slučaju Rusi bi mogli da masovnom proizvodnjom interkontinentalnih raketa, koje mogu da se opreme termonuklearnim glavama, bitno preokrenu vojnu ravnotežu u svoju korist.

Time se svakako ne tvrdi da će se događaji odvijati baš tim tokom. Proizvodnja raketa pomenuta je samo kao primer da bi se ukazalo na složenost pregovora o razoružanju.

U zaključku možemo kazati da je malo verovatno da bi Amerikanci zaključili sporazum o razoružanju, ako bi pri tom verovali da ima osnova strahovanju da će se na kraju njihov vojni položaj u odnosu na Ruse bitno pogoršati.

S druge strane, Rusi bi potpisali sporazum o razoružanju kojim bi se garantovala u glavnim crtama dosadašnja vojna nadmoćnost Amerikanaca, samo ako bi smatrali da bi iz sloma pregovora o razoružanju mogle za njih proizići još nepovoljnije vojne posledice nego što je sporazumno održavanje postojećeg odnosa u vojnoj snazi.

Ovi pregovori o razoružanju opterećeni su time što se održavaju u vreme kad nema poverenja u odnosima između dva glavna partnera, a ono bi trebalo da se ostvaruje tek u pojedinim etapama razoružanja. Pregovori su otežani i stoga što se osnovna politička pitanja jedva mogu rešavati u prvoj fazi razoružavanja, čak i kad bi tok pregovora bio povoljan i uspešan.

Uvek treba naglašavati da činjenica što obe svetske sile ne žele međusobni termonuklearni rat, jer bi značio samoubistvo, samo pokazuje da se glavna politička pitanja ne mogu rešavati vojnički — III svetskim ratom.

Ali negiranjem da bi se ta pitanja mogla vojnički rešiti ne postiže se još njihovo pozitivno rešavanje. Naoprotiv, ona pritiskuju čitavu političku atmosferu u svetu, a time otežavaju i pregovore o razoružanju.

Ipak, shvatanje da ova pitanja treba da budu potpuno rešena pre no što se na polju vojničkog naoružanja

mogu postići bitni pozitivni rezultati u pregovorima između obe svetske sile — bilo bi ne samo pogrešno već i veoma opasno.

Istorijska zbivanja u svetu nisu takva.

Atomski časovnik kuca dalje. On kuca veoma brzo.
I ne ostavlja nam mnogo vremena.

Vojna revolucija određuje tempo našeg vremena i svetsku politiku.

Ostaje samo nada da će snage koje nastoje da se postigne sporazum između dve svetske sile ne samo održavati stalnu ravnotežu sa snagama koje se tome protive nego da će ih i nadjačati.

Samo na sporazumu između njih i na obuzdavanju vojne revolucije može se zasnivati nada da će se pristupiti rešavanju političkih pitanja.

SADAŠNJA INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA

V Glava

POVEZANOST VOJNE I SADAŠNJE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE

Naučnici, a zatim i tehničari stvorili su vojnu revoluciju u kojoj živimo i koju će oni idućih decenija i dalje razvijati na mnogim poljima.

Naravno, trebalo je još u miru postići izvestan stepen naučnog i tehničkog razvoja da bi se stvorile mogućnosti za odvijanje novih vojnorevolucionarnih procesa.

Ali od izvesnog vremena pojavila se i obrnuta zakonitost u tim odnosima: sam vojnotehnički razvoj stvara uslove za ogromne tehničko-revolucionarne procese u mirnodopskoj proizvodnji.

Ta pojava je karakteristična baš za našu epohu.

Tako ne mora da bude — tako uvek nije ni bilo. U novom veku je čovečanstvo preživelo industrijsku revoluciju koja je pokrenuta Vatovim (Watt) pronalaskom prve parne mašine, neposredno pred francusku revoluciju.

U toj industrijskoj revoluciji vojni faktori jedva da su igrali neku ulogu. A i u toku 150 godina između prve i naše današnje, druge, industrijske revolucije vojni razvoj nije mnogo uticao na razvitak industrije.

S druge strane, često je bilo potrebno dosta vremena dok bi se industrijskotehnički razvoj odrazio na vojno područje, dok bi iz industrijskotehničkih promena ljudsko

društvo izvuklo odgovarajuće zaključke za vojnu tehniku i organizaciju i dok se vojne snage ne bi na odgovarajući način reorganizovale.

U periodu, na primer, između nemačko-francuskog i I svetskog rata evropsko društvo je doživelo velike izmene, dok se vojna misao i vojne koncepcije nisu mnogo izmenile. Njihove izmene nisu usledile u toku mira, nego tek u I svetskom ratu.

U čitavom gotovo stogodišnjem periodu od 1815. do 1914. godine, uglavnom su procesi civilnog mirnodopskog tehničkog razvoja uticali na vojne procese, a ne obratno.

Danas je situacija iz osnova drukčija.

Danas upravo vojna revolucija podstiče razvijanje druge industrijske revolucije na najznačajnijim tehničkim područjima, a verovatno će ga forsirati i ubuduće.

Postoje dva prostrana tehnička domena od bitnog značaja za našu današnju drugu industrijsku revoluciju. Prvi je atomska energija kao nov energetski izvor, a drugi su značajne promene u proizvodnji koje su već nastupile i razvijaju se i dalje, a izazvane su uvođenjem elektronskih mašina.

U oba ova domena ne može se uopšte preceniti značaj koji vojna revolucija ima za drugu industrijsku revoluciju.

Danas ne može niko reći da li bi i kada uspela proizvodnja atomske energije za mirnodopske svrhe da nije bilo vojne revolucije. Ali van svake je sumnje da je moćna američka organizacija za proizvodnju atomskih bombi snažno forsirala i unapređivala tehniku proizvodnje atomske energije za mirnodopske potrebe. To isto važi i za napredak elektronske tehnike.

Svakako su i na tom polju već za vreme mira stvoreni osnovni preduslovi. Ali je na tempo koji je gonio da se ova naučna otkrića i praktično primene, a naučnike i tehničare podsticao na zajedničke napore, snažno uticala vojna proizvodnja, na primer, odbrambenog naoružanja koje se zasniva na raketama i radarima.

Tako je vojna revolucija, koja je u Americi nastupila već početkom 40-tih godina, a u Velikoj Britaniji i Rusiji uglavnom tek posle II svetskog rata, ispoljila veoma snažan uticaj na industrijsku revoluciju.

Ali to ne važi samo za prošlost.

Već u prvom delu ove knjige izneto je da vojna revolucija još nije završena i da se, uprkos svega što je do danas stvoreno, nalazimo tek u sredini.

Rečeno je u kojim se pravcima vojna revolucija razvija dalje. Podsetimo se na neke od njih:

1) Izrada vodenih raketa nastaviće se sve dok im domet ne bude interkontinentalan. Uložiće se i najveći napori da im se poveća i tačnost pogodanja.

2) Snažno će napredovati raketna kao i avionska odbrana od vodenih raketa.

3) Obe svetske sile će u pojačanoj meri proizvoditi interkontinentalne bombardere.

4) Proizvodnja nuklearnog oružja će se pojačavati.

5) Stvorice se raznovrsno atomsko oružje, a kopnena vojska i ratna mornarica dobiće ga još više.

6) Vojna reorganizacija će se i dalje prilagođavati zahtevima vojne revolucije.

7) Istraživanja će se ubrzo nastaviti, i to ne samo ona što su u neposrednoj vezi sa termonuklearnim i nuklearnim oružjem, već i *bazična*, jer se baš od njih očekuju nova dostignuća značajna za dalji revolucionarni vojni razvoj.

Izdaci za ova istraživanja su u SAD — a, prirodno, i u Rusiji — ne samo vanredno veliki već se i stalno penju.

U svom već navedenom referatu pred komisijom američkog Senata gospodin Vilson, sekretar za narodnu odbranu izjavio je³⁷⁾:

»Radi informisanja senatske komisije priložio sam ovom referatu statistički pregled u kojem se nalaze samo izdaci traženi neposredno za istraživanje i razvoj. Ti su izdaci odobreni za finansijske godine 1947—1957. Ovi brojevi pokazuju da su u toku četiri finansijske godine, 1954—1957, trošeni za neposredno istraživanje i razvoj

stalno rasli, kao i da će odgovarajući izdaci u finansijskoj 1957. godini biti više od dva i po puta veći od onih u finansijskoj 1949. i 1950. godini.

Ako želimo da stvorimo celovitu sliku i saberemo sve programe za istraživanje, razvoj, opite i ocenjivanje, do kojih se može doći, bez obzira na to da li se nalaze u stavkama budžeta za nabavke, konstrukcije, istraživanja, razvoj ili drugim, uverićemo se u još veći porast u tri finansijske godine 1955—1957. U finansijskoj 1957. godini ministarstvo narodne odbrane treba da izda oko 5,2 milijarde dolara za razvoj i ispitivanje novog oružja i tehnike, prema 3,4 milijarde dolara u finansijskoj 1955. godini. Ovi brojevi ne obuhvataju odobrene kredite za već poznato oružje koje je upotrebljeno za modernizovanje trupa«.

Troškovi koje Amerika ulaže samo za dalji naučni razvoj vojne revolucije već danas znatno nadmašuju ukupne vojne rashode Velike Britanije. Ali ovo naučno istraživanje, preduzeto prвobitno za potrebe vojne revolucije, kasnije ne služi više za čisto vojne potrebe već postaje veoma značajan faktor koji razvija elemente tako bitne za našu drugu industrijsku revoluciju.

Takav je, razumljivo, bio slučaj sa proizvodnjom atomske energije za mirnodopske potrebe koja je — kao što je poznato — otpočela tek posle proizvodnje atomske bombe.

I pri proizvodnji vođenih raketa kao i sredstava za odbranu od njih razvijen je čitav niz elektronskih procesa koji su tako značajni za automatizaciju.

Zato se može opravdano kazati da je vojna revolucija kumovala bitnim tehničkim procesima koji su vodili drugoj industrijskoj revoluciji. Ali to nije dovoljno. To ona čini više od decenije, jer su 40-tih godina počeli prvi opiti koji su doveli do proizvodnje atomskih bombi, radara i elektronskih sprava za protivavionsku odbranu. Već danas se može skicirati program daljeg razvoja vojne revolucije do 60-tih godina.

Dotad će se ona odvijati već četvrt veka.

A u toku cele te četvrtine veka, vojna revolucija će podsticati razvoj idustrijske.

Naučnici i tehničari koji rade za vojnu revoluciju raspolažu silnim milijardama. Oni ne rade za profit kao privatna industrija. Obe svetske sile su naročito zainteresovane da baš tu prednjače.

Zbog toga je napredak tako brz, a on određuje i tempo industrijske revolucije.

TEMPO VOJNE I INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE

U čitavom tom tempu, tehnički napredak industrijske revolucije ipak je relativno sporiji od »napretka« vojne revolucije. Stoga se svesno treba čuvati od prihvatanja neke vremenske paralelnosti njihovog razvoja.

Vojna revolucija nije revolucija samo stoga što je stvorila oružje takve moći uništavanja za kakvu u svetskoj istoriji nema poređenja i što nov rat ne bi više bio produženje ranijih. Ona je revolucija i stoga što se njen razvoj odigrao u tako kratkom vremenu. Predsednik Ajzenhaur je na veoma ubedljiv način ukazao na tempo vojne revolucije u govoru³⁸⁾ koji je, pre ženevske konferencije, održao u Vest Pointu (*West Point*), u američkoj Vojnoj akademiji. Tada je rekao kako se tempo vojnog razvoja za njegovog života vanredno ubrzao.

»U mirnoj prošlosti promene su nastupile polako i korak po korak. Armije Napoleona kretale su se po zapadnoj Evropi istom brzinom kao i legioni njegovog prethodnika Cezara 18 stoljeća ranije. Danas, u toku života jedne jedine generacije, prirodan tok razvoja postao je neka vrsta bujice.«

Ajzenhauer je 1915. godine bio kadet u Vest Pointu. Četiri decenije su delile ovaj govor od početka njegove vojne karijere.

«Na današnji dan, tačno četrdeset godina razdvaja miju klasu od klase 1955. godine. Ako se pođe od promena koje smo preživeli, to bi slobodno moglo da bude 40 decenija mesto četiri.«

U kratkom periodu od eksplozije prve atomske bombe do današnjeg dana protekao je takav vojni razvoj za čiji gigantski tempo u istoriji uopšte nema sličnog primera.

To važi za vojni razvoj, ali nikako ne važi analogno za industrijski.

Uzmimo atomske područje.

Na njemu je razvoj u SAD — kao što je to već naglašeno — doveo prvi put u njihovoj istoriji do organizacije oružanih snaga u kojoj vazduhoplovstvo kao samostalni vid oružanih snaga, zajedno sa vazduhoplovstvom ratne mornarice, ima više ljudstva od kopnene vojske.

Vremensko upoređivanje industrijske revolucije sa vojnom bilo bi opravdano ako bi razvoj atomske energije za mirnodopske svrhe u istom periodu potisnuo ostale izvore energije na drugo mesto te na taj način dominirao celokupnim razvojem.

Možda će ona to učiniti u daljoj budućnosti, ali danas još ne čini. Naprotiv, danas a i u celoj trećoj četvrtini našeg veka, tj. do 1957. godine, stari izvori energije će u Americi, Velikoj Britaniji i zapadnoj Evropi sigurno još stajati na prvom mestu. Atomska energija zasad ostaje dopunski energetski izvor. U SAD, kao i u zapadnoj Evropi, atomska energija neće ni početkom 70-tih godina moći da zadovolji ni četvrtinu potrebne energije, već verovatno samo dobru desetinu.

Stoga je potpuno pogrešno mišljenje da se reorganizovanje američkih oružanih snaga u vezi sa pronalaskom atomskog oružja, može uporediti sa uvođenjem atomske energije i zadovoljavanjem današnje i buduće potrošnje energije uopšte. Takvo mišljenje ne priznaje izrazito revolucionarni karakter vojne revolucije niti shvata, za razliku od takvog njenog karaktera, evolutivni karakter prodiranja atomske energije u društvo u kojem će prvorazrednu ulogu još dugo igrati tradicionalni energetski izvori: ugalj, nafta, vodena snaga itd. vidi stranu 233 i dalje).

Zato treba još jednom podvući da je atomsko oružje već izazvalo vojnu revoluciju, da je vojnu organizaciju već izmenilo ili je menja danas, da je izmenilo već i svetsku politiku i da pre postoji opasnost da mi, po svom shvatanju, i politički ne idemo ukorak sa tom vojnom revolucijom. S druge strane, međutim, korišćenje atomske

energije u mirnodopske svrhe predstavlja doduše teorijski revoluciju, ali ne smemo preceniti njen značaj za sadašnjost i neposrednu budućnost industrijski već razvijenih nacija.

Biće potrebno mnogo vremena da se stari izvori energije u Americi, Velikoj Britaniji, zapadnoj Evropi i Rusiji potisnu na drugo mesto.

A verovatno će biti potreban duži vremenski period dok atomska energija ne počne da igra značajnu ulogu i u industrijski zaostalim nacijama, tj. pre svega u Aziji.

AUTOMATIZACIJA SE ŠIRI EVOLUCIONIM PROCESOM

Za širenje atomske energije u mirnodopske svrhe karakterističan je, u opštim crtama evolucijski proces.

A taj evolucijski proces je karakterističan i za drugo područje na koje se naša današnja industrijska revolucija nastavlja: za područje elektronski upravljanih mašina.

Detaljnije ćemo se na to osvrnuti kada budemo analizirali područja kroz koja se probija ta industrijska revolucija i napreduje automatizacija.

Za ovo razmatranje osnovno je da ni tu, nasuprot vojnoj revoluciji, nije reč ni o kakvom revolucionarnom razvoju. Stalno izlaze knjige, brošure i članci u kojima se govori o čudima automatizacije. Priča nam se o mašinama koje imaju elektronske mozgove i funkcionišu kao čovečiji mozak. Obaveštavaju nas o fabrikama budućnosti u kojima neće biti ljudi, jer mašine neće više posluživati ljudi nego druge mašine.

Navodi se nekoliko primera o mašinama koje obavljaju posao stotine radnika i nameštenika i iz toga se izvlači zaključak da je kod elektronskih mašina reč o tehničkoj revoluciji velikog obima.

I tu se moramo vrlo obazrivo čuvati od precenjivanja. I ovde, i to baš tu, tempo industrijskog tehničkog razvitka ne može se izjednačavati sa vojničkim tempom, a to iz vrlo prostog razloga što se pri napredovanju u vojnoj tehnici ne mora obazirati mnogo na gledišta privatne ekono-

mike. Kapital koji se uloži u izvesno oružje ne mora da daje kamate i ne mora se najpre amortizovati da bi se posle toga pristupilo modernizovanju oruđa. Na proizvodnju termouklearnog oružja neće uticati to što će se time eventualno prevazići neko nuklearno oružje i tako izgubiti novac investiran u njega. Dalji razvoj atomskog oružja neće biti usporen time što će, na primer, zastareli avioni izgubiti zbog njega vrednost. Doduše, i vojnici moraju izaći na kraj sa nekim određenim budžetom, ali se oni ne obaziru na to što će zastarelo oružje brzo otići u staro gvožđe.

U industriji stvari stoje drugačije. Tu se automatizacija mora probijati kroz već postojeću industrijsku organizaciju. Tu nije važno samo to što su nove mašine bolje, kao što je slučaj kod oružja, već nove investicije, uzete u celini, moraju biti i rentabilnije. Stoga veoma važnu ulogu ovde igra kapital koji je već ranije bio uložen u tu proizvodnju. To je vrlo značajan faktor koji često deluje kao kočnica i umanjuje tempo uvođenja automatizacije.

Za približnu procenu tog tempa u *čitavoj* industriji raspolažemo izvesnom polaznom osnovicom.

Ako želimo da saznamo u kojim razmerama i kakvom brzinom deluje uvođenje elektronskih mašina i automatizacija proizvodnje, ne na određene pogone, već na celokupnu industriju, a time i na čitavu privredu u čijem se okviru uvodi, možemo poći od porasta produktivnosti ljudskog rada. To znači od povećanja proizvodnje, ali ne onog koje se postiže povećanjem radne snage, već od povećanja proizvodnje pri istom broju zaposlenih.

O SAD daje podatke američki sekretar za rad, Džems P. Mičel (James P. Mitchell)³⁹⁾

»U toku dve decenije između oba rata, godišnja prosечna stopa porasta u industrijskoj proizvodnji iznosila je po radnom času nešto više od 3%«.

Automatizacija je počela da se uvodi u SAD u širem obimu tek posle II svetskog rata. Kakav je bio razvoj produktivnosti rada u tom periodu? Američki sekretar za radne odnose dao je ovo objašnjenje:

»Naše poslednje procene za godine 1947—1953. pokazuju po jednoj proračunskoj metodi 3,1% a po drugoj 3,6% godišnjeg porasta.«

Poslednjih godina ta se slika nije bitno izmenila. Porast produktivnosti u industriji i dalje je ispod 4%. Ako pretpostavimo da se udvostručila produktivnost rada u celokupnoj industriji SAD, gde se dosad automatizacija ponajviše probila, tj. da se popela na dobrih 6% godišnje, imali bismo izvesnog prava da kažemo da su uvođenje elektronskih mašina i automatizacija tehnički revolucionarn proces. Naime, mada se elektronika i automatizacija pojavljuju u vreme stalnih tehničkih preobražaja, ipak bi se pod pomenutom pretpostavkom izmene toliko ubrzale, a tehnički napredak odvijao za tako kratko vreme, da bi produktivnost ljudskog rada rasla znatno brže nego ranije.

U SAD je produktivnost ljudskog rada zadnjih godina i dalje rasla ali, uzev u celini, samo nešto brže nego u godinama kada se jedva govorilo o automatizaciji, ako se uopšte može govoriti o nekom ubrzavanju.

U velikim industrijskim zemljama, tj. u onim koje su već usvojile tehničke tekovine prve industrijske revolucije, automatizacija se probija evolucionim procesom. Tim procesom širi se i korišćenje atomske energije u mirnodopske svrhe i u velikim industrijskim državama uvodi se atomska energija kao dopunski energetski izvor uz stare koji su se u periodu od prve industrijske revolucije do našega vremena stalno pojačavali i proširivali. Oba ova procesa nalaze se u snažnom tehničkom razvijanju čiji je kamen-medjaš bila prva industrijska revolucija, a docnije je to bilo širenje elektriciteta.

Utoliko imaju pravo oni koji osporavaju revolucionarni karakter današnjeg tehničkog razvoja i automatizacije, ali samo utoliko.

Jer, današnji tehnički razvoj i automatizacija sprovođe ipak revolucionarni preobražaj, i to socijalni — tj. preobražaj ljudskog zajedničkog života i društvenog uređenja.

Ove teze objasniće se u narednim glavama ove knjige.

Pri razmatranju vojne revolucije, vojnotehnički problemi bili su samo dodirnuti. Analiziran je pre svega značaj vojne revolucije za svetsku politiku i izmene te politike.

I pri analizi današnje, druge industrijske revolucije, tehnički problemi će se samo dodirnuti. Za nas je bitno šta ona znači za život ljudi u zajednici, tj. za preobražaj zajedničkog života ljudi.

Jer, naša druga industrijska revolucija nije samo tehnička već i socijalna karika u odgovarajućem lancu.

Zato zasad još ne možemo da je potpuno sagledamo i analiziramo njene najvažnije posledice i razmere.

Da bismo to mogli uraditi potrebno je prvo osvrnuti se ukratko na prvu industrijsku revoluciju, a zatim u nekoliko crta izneti razvoj od prve industrijske revolucije do danas. To izlaganje treba, prirodno, prvenstveno da olaška razumevanje naše sadanje druge industrijske revolucije.

VI Glava

PRVA INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA

Kad gledamo u budućnost — treba da obnovimo i našu sliku prošlosti.

Ako analiziramo sve tako bogate rezultate druge industrijske revolucije, dobićemo celovitiju sliku kad je uporedimo sa prvom i kad — a to je glavno — razmotrimo bitne razlike između naše druge i prve industrijske revolucije.

DO PRVE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE SVUDA JE DOMINIRALA POLJOPRIVREDA

Prva industrijska revolucija sprovela je na našoj planeti epohu industrijalizacije u širokim razmerama. U društvenim formacijama i državama pre nje preovladavala je poljoprivreda.

I pored svih razlika između Grčke, starog Rima, Egipta, Kine i evropskih srednjevekovnih država, te države su, u odnosu na epohu koja je počela sa prvom industrijskom revolucijom, imale ipak nešto zajedničko. Tada su gradovi i stanovništvo koje je živilo od gradskih profesija činili manjinu stanovništva, mada je ta manjina često imala u rukama odlučujuću političku vlast.

Tek sa prvom industrijskom revolucijom nastupila je epoha u kojoj je gradsko stanovništvo u nekim zemljama imalo većinu. Ta je epoha tada tek počela, jer je posle

početka prve industrijske revolucije prošlo još nekoliko generacija dok u visoko industrijalizovanim zemljama poljoprivredno stanovništvo nije ostalo u manjini.

Prva industrijska revolucija sprovela je industrijalizaciju parnom mašinom, epohu u kojoj su mašine zamenile ljudski rad i u kojoj je nastupio masovan priliv stanovništva u gradove.

Ta tehnička revolucija počela je u tada industrijski najrazvijenijoj evropskoj zemlji, u Velikoj Britaniji, i odатle je prešla na evropski kontinent. Amerika je u početku prve industrijske revolucije bila jedva naseljena.

U Velikoj Britaniji je industrijalizacija, kao posledica prve industrijske revolucije, činila najsnažnije i najbrže korake, i to u dobroj meri stoga što je ta revolucija pala u vreme kad su se evropske kontinentalne države međusobno satirale u nizu ratova. Ubrzo posle velike francuske revolucije, na evropskom kontinentu sledio je rat za ratom, do posle čitavih decenija, nakon bitke kod Vaterloa (Waterloo), nije nastupio duži period mira. Velika Britanija u tim ratovima delom nije učestvovala, a delom je učestvovala samo malim snagama. Stoga je i mogla da poveća svoju ekonomsku prednost u odnosu na zemlje kontinentalne Evrope. Zato je veći deo svetske industrijske proizvodnje sredinom XIX veka i bio koncentrisan u Velikoj Britaniji.

VOJNI FAKTORI NISU BILI PRESUDNI ZA PRVU INDUSTRIJSKU REVOLUCIJU

Prva industrijska revolucija počela je sa parnom mašinom i mašinskom zamenom ljudskog rada u *tekstilnoj industriji* koja je tada bila centralna.

Ali ne zaboravimo da je u to vreme proizvodnja gvožda, čelika i uglja bila minimalna.

Za svako upoređivanje sa vremenom nastajanja druge industrijske revolucije naročito značajno je to što u početnim tehničkim promenama koje su bile presudne za prvu industrijsku revoluciju, nije bilo nikakvih vojnih

faktora i što su ove promene zahvatile baš privrednu granu koja je imala malo veze sa vojnim stvarima, a vojni faktori su i nadalje veoma malo, i samo posredno, uticali na nju.

Ali uticaja vojnih faktora nije bilo ne samo u početku prve industrijske revolucije nego ni u daljem razvoju industrije.

Mnogi krugovi su već početak korišćenja električne energije označavali kao drugu industrijsku revoluciju. Ali ni za to tehničko previranje nisu dali podstrek vojni faktori već se ono odvijalo u periodu kada su tadašnje velike sile živele u miru.

U celoj ovoj epohi vojni faktori nisu bitno uticali na tehnički razvoj. Naprotiv, čitav vek posle Napoleonovih ratova, na početku I svetskog rata, moglo se utvrditi da vojnotehnički razvoj i vojna misao nisu išli ukorak sa industrijskim razvojem i da se vojnici stvarno nisu uključili u tehnički razvoj industrije. Oni su išli u I svetski rat ne znajući u kakav rat stupaju, pa ih je tek njegov tok pri-nudio da za vojničke potrebe izvuku zaključke iz činjenice što su države u kojima su živeli postale velike industrijske zemlje. Tako, dakle, vojni faktori nisu ubrzavali prvu industrijsku revoluciju niti najvažnije tehničke procese koji su nastali u njenom daljem toku.

DRŽAVA NIJE IMALA ODLUČUJUĆU ULOGU

U doba prve industrijske revolucije učinjeni su značajni koraci u rušenju feudalnog sistema, u rušenju proizvodnog sistema koji je prethodio kapitalističkom u Evropi i u kojem su feudalni veleposednici imali odlučujuću političku i ekonomsku moć. U tim feudalnim društvima država je imala značajnu ulogu u privredi. Ta je uloga znatno opala već u sukobima koji su prethodili prvoj industrijskoj revoluciji.

Buržoazija kao nova klasa razvijala se suzbijajući stalno i državni uticaj i državni sektor. Kao posledica prve industrijske revolucije nastali su društveni organizmi

u kojima se država ni vojnim razlozima nije našla pobudnom da interveniše, pa često nije imala ni snage da utiče na dalje privredne i socijalne težnje, a kamoli da ih drži u ruci.

Obe za dalju istoriju odlučujuće klase, preduzetnici i radnici, stajale su tako neposredno jedna prema drugoj, a da u početku neka treća sila nije bitno uticala na postupke preduzetnika.

PREDUZETNICI I NEORGANIZOVANI RADNICI

Prva industrijska revolucija donela je period sistematskog industrijalizovanja. Dotle, a i u prvoj fazi prve industrijske revolucije, nisu postojala džinovska preduzeća na koja smo se navikli u vreme druge industrijske revolucije. U početku prve revolucije i u celom XIX veku nisu postojala preduzeća sa 10.000 i više radnika. Još u vreme kad je Karl Marks pisao svoj »Kapital« mogla su se u čitavoj Evropi i Americi na prste izbrojati preduzeća sa samo 500 do 1.000 radnika.

Tadašnja iz manufakture razvijena industrijska preduzeća bila su mala u odnosu na današnja, a ona sa preko 100 radnika smatrana su velikim. Tada su kapitalista i preduzetnik bili isto lice. Čovek koji je imao kapital za upravljanje svojom fabrikom rukovodio je i procesom proizvodnje. Prva industrijska revolucija stvorila je ovim preduzetnicima — kapitalistima takve uslove na tržištu radne snage koje su oni često brutalnom bezobzirnošću koristili protiv radnika. Zbog uvođenja mašina mnogi radnici su ostali bez posla. Mašine su uvedene samo stoga što su bile jeftinije od ljudske radne snage koju su one zamenuile i potisnule. Radnici u ranijim manifaktturnim radionicama, zanatlije, izgubili su svoja radna mesta, jer su mašine jeftinije proizvodile njihove proizvode. Tako su mnogi od njih ostali bez posla, a broj besposlenih povećavao se stotinama hiljada, čak i milionima ljudi koji su u tom periodu dolazili sa sela u grad i u njemu tražili posao.

Tugan-Baranovski (Baranowsky)⁴⁰) je opisao kako su se ova dva procesa odvijala u Velikoj Britaniji koja je tada bila i vodeća industrijska kapitalistička zemlja. On je pisao:

»Broj poljoprivrednog stanovništva rastao je u Velikoj Britaniji sve do dvadesetih godina XIX veka... Posle dvadesetih godina nije izvršen nijedan popis stanovništva u Velikoj Britaniji da nije bilo konstatovano apsolutno opadanje zemljoradničkog stanovništva.«

Jednovremeno sa tim odlivom sa sela u gradove nastao je po gradovima obiman proces propadanja zanata.

»Sa gledišta interesa radnih masa, najrevolucionarnije epohe nisu bile u tolikoj meri poslednje decenije prošlog ni prve decenije ovog stoljeća (obično se smatra da se industrijska revolucija odigrala u to vreme) već je to mnogo više bila druga četvrtina ovog stoljeća kada su mašinske tkačnice energično potisle ručno tkanje. Kraj prošlog stoljeća istakao se tehničkim ponalascima koji su mogli dovesti do najvećeg preobražaja u svetskoj privredi. Ali ti pronalasci nikako nisu mogli da odmah nađu i praktičnu primenu. Tkaštvo je prema broju zaposlenih ljudi jedna od najvažnijih grana industrije za preradu sirovina — a tu su, kao što je pomenuto, mašine počele da prodiru tek znatno kasnije. Do tridesetih godina broj ručnih tkača nije tako reći uopšte opao. U to vreme u Velikoj Britaniji je, prema podacima parlamentarne komisije koja je proučavala njihov položaj u 1834. i 1835. godini, ukupno bilo milion ručnih tkača. Zatim mašine počinju da brzo potiskuju ručni rad, a krajem pedesetih godina prestalo je gotovo potpuno ručno tkanje pamuka.«

Stoga je ponuda radne snage snažno porasla i u tom periodu prve industrijske revolucije često je dolazilo do velike nezaposlenosti. Zato su tadanji preduzetnici mogli da diktiraju visinu nadnica i uslove rada. Nove mašine su mogle dugo da rade i za njih radni dan nije imao granica. Stoga su preduzetnici produžavali radno vreme i radni dani od 14 do 16 časova nisu bili retkost. Mašine nisu morale da opslužuju ljudi, već su bile tako konstruisane da

su njima mogli rukovati i žene i deca, te se na taj način povećalo korišćenje ženske i dečije radne snage. Pošto su mašine mogle da rade i danju i noću, noćni rad je sve više uzimao maha.

U društvu u kojem je u toku dugogodišnjih borbi za uklanjanje feudalizma državna moć toliko suzbijena, nasuprot preduzetnicima — kapitalistima stajali su tada neorganizovani i rascepmani radnici.

Radnici su bili rascepmani i to, naravno, ne stoga što su njihove organizacije bile rasturene i uništene, kao docnije za vreme totalitarnih vlada, već zato što još nisu ni bili organizovani. A kako su i mogli biti? Mase koje su dolazile sa sela u grad nisu znale ni za kakvu organizaciju, a isto tako ni mnogi od zanatlija koji nisu mogli da opstanu u konkurenциji sa proizvodima mašina. Zato tada radnici nisu imali nikakvih organizacija koje bi mogle zastupati njihove interese, isticati njihove zahteve i boriti se za njih.

U tom periodu prve šire primene mašina i sistematske industrijalizacije nasuprot preduzetnicima stajali su radnici kojima su bile potrebne još čitave generacije da bi stvorili svoje prve organizacije. Stoga su ovi radnici najviše eksplatisani, pa nisu imali nikakve koristi od porasta produktivnosti rada koji je bio posledica prve industrijske revolucije. Naprotiv, oni su morali da plate troškove te revolucije. Kao što je to s punim pravom pisao Karl Marks, nasuprot akumulaciji kapitala stajala je u toj epohi akumulacija bede — samo što to nije važilo za sve sledeće faze kapitalizma, kako je Marks prepostavlja.

RADNICI UNIŠTAVAJU MAŠINE

Jednom rečju, prvu industrijsku revoluciju pratili su dosta dugo sve duži radni dan i sve šire zapošljavanje žena i dece koji su za bednu nadnicu morali da rade noću. Nju je pratila i velika besposlica i industrijska rezervna armija. U tadanjem društvu još nisu postojali organi koji bi se brinuli o radnicima. Stoga nije slučajno što su radnici često uništavali mašine. One su mnoge od njih

stvarno ostavile bez hleba. Pojavile su se u društvu koje još nije naučilo da ih koristi za maksimalno smanjivanje društvenih i čovečjih troškova života. Zato su radnici često pokušavali da ih uniše. A ta borba protiv mašina, kao što to pokazuje Zolin »Žerminal« i Hauptmanovi »Tkači«, produžila se duboko u drugu polovinu XIX veka.

RIKARDO JE IMAO ODVAŽNOSTI DA DÀ NOVE FORMULACIJE

Buržoaska ekonomска nauka prvo je objavila da prva industrijska revolucija nije nametnula nikakve teške probleme. Uvođenje mašina je, po njoj, doduše dovelo u početku do otpuštanja radnika, ali je daljim razvojem proizvodnja pojevtinjavala, a time se proširivalo tržište i rasla potrošnja robe. Da bi se zadovoljila porasla potražnja robe, morala je da se poveća proizvodnja i radnici koji su prvo bitno zbog uvođenja novih mašina izgubili svoja radna mesta mogli su da nađu zaposlenje na drugim mestima.

Bila je i ostaje velika Rikardova (Ricardo) zasluga što je on, mada je u početku bio blizak navedenim shvatanjima, prateći tadašnji razvoj Velike Britanije, pronašao bolje objašnjenje i u tećem izdanju svoje čuvene knjige *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Principi političke ekonomije i oporezivanje)⁴¹⁾ dodao novu glavu (trideset i prvu) o mašinama.

Rikardo počinje tu glavu sa nekoliko rečenica koje ćemo ovde doslovno navesti. U istoriji nauke retki su ljudi sa takim stvaralačkim žarom, da se ne bi ustezali da otvoreno prikazuju svoje ranije zablude.

Rikardo je jedan od njih. On je bio tako opsednut žudnjom za istinom, da ju je stavljao ispred svega i da je svoja novostrećena saznanja objavio, iako je dobro znao da ona nisu odgovarala interesima klase koja je tada vladala.

A sada da navedemo Rikardove uvodne rečenice iz glave o mašinama: »U toj ču glavi pretresti nekoliko pitanja iz oblasti uticaja mašina na interese pojedinih društvenih

klasa. To je veoma važno pitanje koje, izgleda, nikad nije proučeno tako da se dođe do određenih i zadovoljavajućih rezultata. Ovde naknadno razjašnjavam svoja shvatanja o tom pitanju, pošto su se posle daljeg razmišljanja znatno izmenila. Iako nisam svestan da sam o mašinama ikad nešto objavio što bih morao da opovrgnem, ipak sam na drugi način zastupao gledište koje sada nalazim da je pogrešno. Zato smatram za dužnost da podvrgnem ispitivanju svoja sadašnja shvatanja i svoje razloge s kojima ih potkrepljujem.

Pre no što sam se posvetio pitanjima nacionalne ekonomije, bio sam mišljenja da bi primena mašina u nekoj grani proizvodnje, kojom bi se uštedelo u radnoj snazi, bila od opšte koristi i imala bi samo izvestan nedostatak najčešće povezan sa prebacivanjem kapitala i rada iz jednog preduzeća u drugo.«

Pošto je Rikardo izneo kako je primena mašina korisna za zemljoposednike i kapitaliste, objasnio je zašto bi prema njegovim ranijim shvatanjima primena novih mašina bila povoljna i za radničku klasu.

»Prema mojim tadanjim shvatanjima, upotreba mašina bila bi korisna i za radničku klasu, pošto bi ona imala mogućnost da za iste novčane nadnice kupi više robe. Verovao sam takođe da neće nastupiti nikakvo smanjivanje nadnica, jer bi preduzetnik imao potrebu i mogućnost da zaposli isto toliko radnih masa kao i ranije, mada bi mogao biti prinuđen da ih upotrebi za proizvodnju neke nove, ili u svakom slučaju druge robe. Ako bi se usavršavanjem, mašina, pri upotrebi iste količine rada, učetvorostručila količina čarapa i ako bi se potražnja čarapa samo udvostručila, izvestan broj radnika morao bi biti otpušten iz fabrike čarapa. Pošto kapital koji ih je zapošljavao i dalje postoji i pošto bi u interesu njegovih vlasnika bilo da ga upotrebe na produktivan način, izgledalo mi je da bi se taj kapital mogao upotrebiti za izradu neke druge robe koja bi bila korisna društvu i za kojom bi neizostavno nastala potražnja.«

Rikardo, dakle, objašnjava ovde da je ranije verovao kako će primena novih mašina biti samo privremeno štetna za radnike. Smanjenje cene proizvoda i iz toga nastalo povećanje potražnje bili bi dovoljni da se radnici opet zaposle na drugim mestima proizvodnje. Sada, međutim, Rikardo objašnjava da se uverio u pogrešnost takvog shvatanja i stoga piše nekoliko redaka dalje od već citiranog teksta:

»Pošto mi se prema tome činilo da će potražnja za radnom snagom biti ista kao i ranije i da se nadnica neće smanjivati, verovao sam da će i radnička klasa, slično drugim klasama imati udela u prednostima opštег pojevitnjavanja robe koje je posledica upotrebe mašina.

To su bila moja shvatanja, a ni sada ih ne menjam ukoliko se odnose na zemljoposednike i kapitaliste. Ipak sam ubeđen u to da je zamena ljudskog rada mašinama često vrlo štetna za interes radničke klase« (Kurziv je moj — F. Š.).

Rikardo zatim dalje navodi da je za uvođenje mašina dovoljno ako se time povećava čist prinos, ali da se to može postići i ako se pri tom pogoršava položaj radnika i jednovremeno dolazi do velike nezaposlenosti.

Zatim piše ove izvanredno značajne i pomena vredne redove: »... da mišljenje koje vlada u radničkoj klasi, kako primena mašina često šteti njenim interesima, ne počiva na predrasudama i zabludi, već se slaže sa stvarnim osnovama narodne privrede.«

Nećemo ovde raspravljati da li je Rikardo uvek bio u pravu pri obrazlaganju tih svojih novih saznanja. Za naše razmatranje je bitno to da je vodeći buržoaski ekonomista svoga vremena, a verovatno i najveći buržoaski ekonomista svih vremena, uvideo da prva industrijska revolucija, svojim uvođenjem mašina kojima se štedi radna snaga, nije donela koristi svim slojevima društva, već su radnici dugo i veoma teško stradali.

VELIKA BRITANIJA SASTOJI SE IZ DVE NACIJE

Koliko je teška bila tada situacija u Velikoj Britaniji, industrijski najrazvijenijoj evropskoj zemlji, opisao je En-

gels u svom čuvenom prvom delu »Položaj radničke klase u Engleskoj«.

Njegov opis se u glavnim crtama potpuno potvrđio. Tako piše Tugan-Baranovski u svojoj već citiranoj knjizi:⁴²⁾

»Ta karakteristika koju je dao Engels potpuno se slaže sa iskazima drugih savremenika. Kao primer možemo nавести izjavu D. Tuketa (*Tuckett*), buržoaskog ekonomiste četrdesetih godina, koji se zalaže za slobodnu konkurenčiju i uopšte nije sklon da vidi sve u crnoj boji. Opis koji sledi, govorio je Tuket, daje nepristrasnu i tačnu karakteristiku sadašnjeg stanja onog dela britanskog stanovništva koji živi od rada u manufakturama. Pri normalnom stanju u trgovini, *oko trećine stanovništva nalazi se u užasnoj bedi i gotovo umire od gladi*. Druga trećina tog stanovništva, a možda i više, zarađuje jedva nešto više od običnih poljoprivrednih radnika, a samo jedva jedna trećina dobija za svoj rad nadnlice koje omogućuju snošljiv život i izvestan konfor.«

U to vreme nastalo je raslojavanje engleskog društva. To je bilo vreme kad su se bogati još više bogatili, a siromašni postajali još siromašniji.

Engels je s pravom tvrdio da se Velika Britanija sastojala u to vreme iz dve nacije. On je pisao:⁴³⁾

»Stoga se nećemo više čuditi što je radnička klasa postepeno postala sasvim različit narod od engleske buržoazije. Buržoazija je srodnija sa svim drugim nacijama na svetu nego sa radnicima koji sa njom žive na istom tlu. Radnici govore drugačijim dijalektom, imaju drugačije ideje i predstave, drugačije običaje i moralne principe, drugačiju religiju i politiku nego buržoazija. To su dva sasvim različita naroda, toliko različita koliko ih može razliku u rasi učiniti takvim, dva naroda od kojih smo mi na kontinentu do sada znali samo za jedan, za buržoaziju. Pa ipak je baš taj drugi narod koji se sastoji od proletera kudikamo važniji po budućnost Engleske.«

Engels primećuje dalje da je Dizraeli potvrđio ovu njegovu postavku:

»Isto shvatanje da je krupna industrija podelila Englez u dve različite nacije izrazio je, kao što je poznato, otprilike u isto vreme i Dizraeli u svom romanu *Sybil, or the Two Nations.**)

Tako prva industrijska revolucija dugo nije bila nikakav blagoslov za radničku klasu, već, naprotiv, užasne posledice ove prve industrijske revolucije dovele su do prvih značajnih socijalističkih pokreta. Njene posledice su bile te što se ojačala solidarnost njenog objekta radnika i što je došlo do osnivanja prvih sindikata.

Ona je najzad prinudila Veliku Britaniju da preduzme najozbiljnije mere. Karl Marks u »Kapitalu« stalno citira izveštaje britanskih fabričkih inspektora koje je država postavila. U njima se detaljno iznosi kako je radnicima psihički i kao ljudima nanosio štete radni dan od 14 do 16 časova, kako ih je degradirao i kako je korišćenje ženske i dečije radne snage ugrožavalo čitav britanski narod.

BRITANSKO FABRIČNO ZAKONODAVSTVO, PRVA PLANSKA INTERVENCIJA DRUŠTVA

Velika Britanija koja je u doba prve industrijske revolucije bila vodeća industrijska zemlja, sprovela je sredinom prošlog stoljeća prvo opsežno radničko zakonodavstvo. To je bilo dobrih pola veka posle početka prve revolucije, a jedva vek pre početka druge. Tim zakonodavstvom je ograničen radni dan i Karl Marks piše s pravom da je tadašnje uvođenje desetočasovnog radnog dana u Velikoj Britaniji značilo pobedu jednog načela. Ne samo što je ograničeno radno vreme odraslih muškaraca — radnika već su donete i odredbe o radu žena i dece. Stoga je Marks s pravom u »Kapitalu«⁴⁴⁾ nazvao »... fabričko zakonodavstvo, to pravo svesno i plansko reagovanje društva na prirodan oblik svog proizvodnog procesa«.

*) Sibila ili dve nacije. — prim. prev.

U DOBA PRVE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE DRUŠTVO NIJE IMALO POTREBNE ORGANE ZA UPRAVLJANJE NJOME U SOCIJALNOM POGLEDU

Sada možemo da sažmemmo bitne činjenice koje su okarakterisale prvu industrijsku revoluciju. Tada je društvo bilo doduše u mogućnosti da se prilagodi novim tehničkim dostignućima koja su se pojavila sa parnom mašinom. Tako je bilo u mogućnosti da stvori tehničke industrijske uslove za svoj preobražaj u takvo društvo u kome ne samo što su dominirali gradovi već je gradsko stanovništvo činilo i većinu stanovništva. Ali tadanje društvo nije stvorilo još nikakve organe za stvarno kontrolisanje socijalnih posledica te prve industrijske revolucije, da bi na taj način njome upravljalo i držalo je u rukama.

U početku prve industrijske revolucije nije bilo niti traga od radničkih organizacija. Političke i sindikalne radničke organizacije stvorene su tek docnije, posle nekoliko decenija i generacija.

Stoga su radnici u početku bili onaj objekt koji je doprinosio razvoju, a na koji oni sami nisu mogli da utiču. Oni tada nisu mogli ni da postave ni da oforme svoje zahteve, a kamoli da se za njih bore.

A država, čiji je uticaj bio ograničen prethodnom borbotom protiv feudalizma, niti je imala neki svoj značajan privredni sektor, niti je mogla u početku ispoljiti neki veći uticaj na dalji privredni razvoj.

Kako stoji stvar sa preduzetnicima? Njima je prva industrijska revolucija veoma pogodovala. S parnom mašinom i tehničkim pronalascima razvili su proizvodne snage u takvom obimu kakav ranije na našoj planeti nije bio poznat. Obrazovanjem velike industrijske rezervne armije stvorili su mogućnost najveće eksploracije radnika i pri tom su postizali ogromne profite. Zato nisu bili nimalo zainteresovani da se podvrgnu kontroli socijalne posledice prve industrijske revolucije. Ali to baš znači da tadašnje društvo nije u početku stvorilo nikakve organe za so-

cijalno upravljanje industrijskom revolucijom i razvijanje njenih proizvodnih snaga, kao i za jednovremeno ublažavanje, slabljenje ili čak otklanjanje njenih jezivih posledica.

I tako je prva industrijska revolucija bila doduše tehnička prekretnica za Evropu i Ameriku, ali je bilo potrebno da prođu generacije dok njeni socijalni negativni faktori nisu suzbijeni i postepeno uklonjeni, odnosno ublaženi.